

BORIS RYZHY

EEN POËTISCHE WAARSCHUWING UIT HET VERLEDEN.

LOTTE VAN DONGEN (608799)
MASTER ART, MEDIA & SOCIETY
TILBURG UNIVERSITEIT
FACULTEIT GEESTESWETENSCHAPPEN

EERSTE LEZER: PROF. DR. L.H.M. HANSSEN
TWEEDE LEZER: DR. P.A. BAX

Voorwoord

Het interpreteren van poëzie wordt niet door iedereen als noodzakelijk ervaren. Deze mensen vinden dat het nauwkeurig woord voor woord lezen in strijd is met de spontaniteit van een gedicht. Volgens hen zou je vooral moeten genieten van poëzie. Ik vind dat over beide ideeën iets te zeggen is, maar dat het vooral de taak van een cultuurwetenschapper is te laten zien wat het resultaat is als beide ideeën over poëzie worden toegepast.

Als men een gedicht voor het eerst leest, wordt de geest geprikkeld: je kunt ontroerd raken, verrast worden of vrolijk gemaakt worden door een gedicht. Bij een tweede of derde keer bestuderen van het gedicht wordt de letter, ofwel het gedicht, zelf belangrijker. Die tweede of derde studie maakt een gedicht bijna altijd beter. Dat wil zeggen: als de lezer ook de kleine lettertjes van het gedicht bestudeert, krijgt een gedicht meer betekenis. Er is dan weer ruimte voor de geest om bij deze nieuwe betekenis een emotie te voelen. Er bestaat een mooi citaat van emeritus hoogleraar literatuurwetenschappen Meijer die aansluit bij deze kijk op poëzie.¹

“Dood-interpreteren kun je een gedicht niet, want gedichten trekken zich bijzonder weinig van onze interpretaties aan: ze blijven tot op de komma zichzelf.”

Betekenis geven is wat ik tijdens mijn onderzoek ook heb proberen te doen. Ik ging op zoek naar een nieuwe betekenis voor het werk van Boris Ryzhy. Naast mijn werk als docente geschiedenis op een middelbare school in Etten-Leur heb ik mij ertoe weten te zetten om na werktijd of soms zelfs 's avonds en ook hele weekendenlang achter mijn computer te typen. Hoe verder het document vorderde, hoe meer het mijn eigen werk werd. Het klinkt eenzaam, hele dagdelen lang typen achter je computer, maar tijdens mijn masterstudie heb ik mij nooit alleen gevoeld. Ik wil graag twee mensen bedanken die mij tijdens mijn scriptie hebben geholpen. Allereerst dank ik mijn begeleider Léon Hanssen, omdat hij altijd heeft geprobeerd het beste uit mij te halen. Daarnaast wil ik mijn wederhelft bedanken, dankzij jou heb ik de sprong gewaagd en ben ik aan de overkant gekomen.

¹ Meijer, M. (1989) *De kleine lettertjes van poëzie*. Maastricht: Maastricht University. Verkregen op 09-04-2016, van: <http://digitalarchive.maastrichtuniversity.nl/fedora/get/guid:cb30fdd1-7446-44c2-8e6a->

Samenvatting

In dit onderzoek staat het engagement van de Russische dichter Boris Ryzhy (1974-2001) centraal. Meer specifiek wordt er in dit onderzoek mede aan de hand van de visies van Van der Horst en Boland een nieuwe visie geponeerd waarin het engagement van Ryzhy aan wordt getoond. Het engagement van Ryzhy zou vanuit mijn visie het best te omschrijven zijn als een naar het verleden gerichte utopie. Dat betekent dat in het werk van Ryzhy wordt geschreven over een verlangen naar een ideale wereld, maar dat deze ideale wereld voortkomt uit het verleden waardoor het onmogelijk is om ooit in deze ideale wereld terecht te komen.

Aan de hand van het poëticamodel van Sötemann worden de gedichtenbundels *Wolken boven E* (2008) en *Afscheid in Rusland* (2013) van Ryzhy geanalyseerd. Het poëticamodel van Sötemann maakt het mogelijk om poëzie op een wetenschappelijke manier te analyseren. Dit model bestaat uit drie onderdelen. Om een analyse te kunnen uitvoeren moet poëzie bekeken worden op basis van drie niveaus: gedrag, poëtica en tekst. Ten eerste moet de omgeving van de schrijver bestudeerd worden om het werk en de schrijver als persoon te leren begrijpen. Daarnaast voegt Sötemann een tweede onderdeel toe aan de analyse door poëzie in te delen in vier poëtica's. Zo kan de nadruk van de poëzie kan liggen op de wereld (mimesis), het publiek (engagement), de auteur (autobiografische poëzie) of het werk zelf (autonomische poëzie). Tot slot moet het poëtisch werk van de schrijver geanalyseerd worden op verschillende tekstelementen zoals symboliek.

Uit het resultaat van de poëtische analyse blijkt dat het niet mogelijk is om te besluiten dat de gedichten van Ryzhy een letterlijke verwijzing naar zijn eigen leven zijn, maar het is wel mogelijk om voor te stellen dat Ryzhy elementen uit zijn werkelijke leven heeft gebruikt om de lezer een boodschap over te brengen vanuit een fictieve (poëtische) wereld. Zijn gedichten zijn hiermee zonder twijfel geëngageerd. Om dit engagement te kunnen beschrijven was het noodzakelijk om mij vooral te richten op beeldspraak, omdat dichters voornamelijk door middel van metaforen en symbolen de lezer iets duidelijk proberen te maken zonder het expliciet te verwoorden. Dat maakt de gedichten van Ryzhy zo krachtig: als de lezer zijn gedichten voor het eerst leest, voelt hij direct een vorm van herkenning. Na het verder bestuderen van de gedichten van Ryzhy kan de lezer achter een nieuwe, diepere betekenis komen.

In de poëtische analyse waren drie onderwerpen uit zijn gedichten belangrijk: de afwijzing van zijn leefwereld na 1990, de beeldvorming van de ik-persoon in zijn gedichten en de uiting van zijn verlangen naar de communistische wereld. In de analyse is beargumenteerd welke elementen uit zijn poëzie een afwijzing van zijn leefwereld konden betekenen. Daarnaast heb ik ook met elementen uit zijn poëzie aangegeven dat Ryzhy in zijn gedichten een verlangen naar een communistische wereld liet doorschemeren. Het engagement van Ryzhy kan daarmee het best omschreven worden als een naar het verleden gerichte utopie.

Inhoud

Voorwoord	4
Samenvatting	5
Hoofdstuk 1: Inleiding	
1.1 <i>Probleemstelling</i>	9
1.2 <i>Verantwoording en indeling</i>	11
Hoofdstuk 2: Historische context van Rusland tussen 1970 en 2000	
2.1 <i>Rusland: een democratie of dictatuur?</i>	13
2.2 <i>Leiderschap in cirkels</i>	15
2.3 <i>Ondergang van de Sovjet-Unie</i>	20
Hoofdstuk 3: Boris Ryzhy en zijn werk	
3.1 <i>Wie was Boris Ryzhy?</i>	22
3.2 <i>In welke context groeide Ryzhy op?</i>	28
3.3 <i>In welk poëtisch klimaat is Ryzhy opgegroeid?</i>	29
3.4 <i>Een naar het verleden gerichte utopie</i>	36
Hoofdstuk 4: Maatschappelijke context van Rusland anno 2016	
4.1 <i>Het huidige Rusland volgens Brandt Corstius</i>	38
4.2 <i>Het huidige Rusland volgens Smeets</i>	39
4.3 <i>Ostalgie</i>	41
4.4 <i>Heimwee naar de Sovjet</i>	44
Hoofdstuk 5: De visies van Van der Horst en Boland over het poëtische engagement van Ryzhy	
5.1 <i>De visie op het engagement van Ryzhy volgens Van der Horst</i>	47
5.2 <i>De visie op het engagement van Ryzhy volgens Boland</i>	51
Hoofdstuk 6: Analyse van het werk van Ryzhy uit <i>Wolken boven E</i> (2008) en <i>Afscheid in Rusland</i> (2013)	
6.1 <i>Het poëticamodel</i>	53
6.2 <i>Wolken boven E</i> (2008) en <i>Afscheid in Rusland</i> (2013)	54
6.3 <i>Kritiek op de samenleving</i>	55
6.4 <i>Het beeld van de ik-persoon</i>	64
6.5 <i>Verlangen naar de communistische wereld</i>	70

Hoofdstuk 7: Conclusie	
7.1 <i>Conclusie: beschrijven van nieuwe visie</i>	79
7.2 <i>Discussie</i>	81
7.3 <i>Suggestie voor vervolgonderzoek</i>	82
Literatuur	84
Bijlage	88

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1 Probleemstelling

Er is in Nederland weinig bekend over het engagement van de Russische dichter Boris Ryzhy. De twee bekendste werken over het engagement van Ryzhy zijn de documentaire *Boris Ryzhy* (2008) van Aliona van der Horst en het artikel van Hans Boland in het literair tijdschrift *Passionate* (2000). Boland staat bekend als de vertaler van de poëzie van Ryzhy naar het Nederlands. Daarnaast wordt hij gezien als een expert op het gebied van Russische literatuur en poëzie, vanwege zijn vertalingen van het werk van Poesjkin en Achmatova.

De eerste visie die in dit onderzoek wordt geanalyseerd is die van Van der Horst. In 2008 maakte zij de documentaire *Boris Ryzhy*. De belangrijkste conclusie van haar documentaire over het engagement van Ryzhy is dat hij voornamelijk gedichten schreef over gebeurtenissen die hij meemaakte. Van der Horst noemt engagement poëzie die een weergave van de wereld verbeeldt. De vraag is echter of dit een juiste definitie van engagement is.

De cultuurfilosoof Walter Benjamin (1892-1940) schreef in 1934 over engagement. In zijn artikel *Der Autor als Produzent. Ansprache im Institut zum Studium des Fascismus in Paris* (1934) definieert hij engagement als een bepaald perspectief van de kunstenaar die naar de werkelijkheid kijkt en het beleeft. Het kunstobject vormt geen directe weerspiegeling van de werkelijkheid, maar bevat een standpunt of een kritiek van de kunstenaar over de maatschappij.² Volgens Benjamin is de tendens van een kunstobject te ontdekken door te kijken naar de techniek en vernieuwing van het kunstobject.³ Hij noemde deze benaderingswijze van literatuur of poëzie de Marxistische literatuurtheorie. De literaire vorm is een maatschappelijke reflectie, waardoor de kritiek van de kunstenaar weerspiegeld kan worden in het kunstobject.

Aan het hand van de Marxistische literatuurtheorie van Benjamin kan de omschrijving van de poëzie van Ryzhy door Van der Horst geen engagement genoemd worden, omdat Van der Horst het werk van Ryzhy beschouwt als een directe weerspiegeling van de werkelijkheid. De benaming mimesis is meer van toepassing op de visie van Van der Horst, omdat mimesis wél uitgaat van een weerspiegeling van de werkelijkheid van de kunstenaar.⁴

De tweede visie over het engagement van Ryzhy is de visie van Boland. In het tijdschrift *Passionate* (2000) typeert hij het werk van Ryzhy als poëzie die verwijst naar een ideale wereld. Het 'kwade' uit de wereld waarin Ryzhy leeft, zoals het

² Walter, B. (1971). *De auteur als producent*. Met bijdragen van Helmut Lethen, Konrad Boehmer, Jacq. F. Vogelaar, John Heartfield. Nijmegen: SUN.

³ Bork, G.J., van, Delabastita, D., Gorp, H. van, Verkruijsse, P.J., Vis, G.J. (2012). *Materialistische literatuurtheorie*. Verkregen op 21-11-2014:

http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_02163.php

⁴ Wulf, C. (2014). *Memesis*. Handbuch Pädagogisch Antropologie. Berlin: Springer.

kapitalisme, wordt verworpen. Volgens de visie van Boland krijgt de poëzie van Ryzhy een heel andere betekenis dan de visie van Van der Horst, omdat het werk van Ryzhy volgens Boland kritiek op de maatschappij bevat. Boland benadrukt dat Ryzhy in zijn gedichten verwees naar een volmaakte wereld waar saamhorigheid en liefde voorop stonden. Het werk van Ryzhy is daarom volgens Boland geëngageerd: het werk bevat kritiek op de wereld en verwijst tegelijkertijd naar hoe de wereld volgens Ryzhy zou moeten zijn. Ryzhy zou in de wereld waarin hij destijds leefde ongelukkig en depressief zijn geweest. Volgens de visie van Boland hielp zijn poëzie hem om hoop en troost te halen uit de realisering van de ideale wereld die zou komen in de toekomst.

In navolging op de documentaire van Van der Horst en het artikel van Boland, wil ik een nieuwe visie over het engagement van de Russische dichter naar voren brengen, waarmee duidelijk wordt dat beide visies over het engagement van Ryzhy onvoltooid zijn. Deze nieuwe visie moet aantonen dat Ryzhy gezien kan worden als een geëngageerde dichter die schreef vanuit een poëtische ideologie. Daarmee wordt bedoeld dat Ryzhy met zijn poëzie los probeert te komen van de werkelijkheid door te verwijzen naar een nieuwe ideologische wereld, die voor hem de ideale wereld vormde. Zijn door herinneringen getekende poëzie waren een manier om te verwijzen naar het goede en slechte in de werkelijke wereld. Ryzhy zette aspecten van de werkelijke wereld, zoals vriendschap, liefde en nostalgie scherp tegenover datgene wat volgens hem slecht was, zoals een sombere, smerige stad. Hij deed dit om de lezer mee te voeren naar zijn ideale wereld. Tot dusver lijkt de nieuwe visie op de visie van Boland. Toch is mijn visie over het engagement van Ryzhy vernieuwend, omdat mijn onderzoek wil aantonen dat Ryzhy in zijn poëzie de communistische wereld als de ideale wereld voor hemzelf beschouwde. Het engagement van Ryzhy kan in mijn visie het best gezien worden als een 'naar het verleden gerichte utopie'. Deze term werd in 1983 geïntroduceerd door Achleitner die het in het Duits *Die rückwärtsgewandte Utopie* noemde. Achleitner definieert een *rückwärtsgewandte Utopie* als "een volmaakte maar onbereikbare wereld". Dit omdat deze utopie teruggrijpt naar een periode uit het verleden. Deze Duitse term past goed bij mijn visie op het engagement van Ryzhy, omdat mijn onderzoek wil aantonen dat Ryzhy een verlangen had naar een ideale wereld die gebaseerd is op een periode uit het verleden. Het terugkeren naar deze wereld wordt daardoor onmogelijk.

Met behulp van zijn dagboek en zijn poëtisch oeuvre wil ik aantonen dat Ryzhy verlangde naar het verleden, in het bijzonder naar de periode voor de val van het communisme. Reden om aan te nemen dat deze boodschap te ontdekken is in zijn poëzie is dat zijn wereld erg veranderde na de val van het communisme. Ryzhy zag deze veranderingen als negatieve gevolgen. Zijn eigen leven vormde een reflectiemiddel om te bedenken wat voor hem 'goed' en wat 'slecht' is. In zijn gedichten verwees hij vaak naar de Sovjet-Unie en koppelde aan deze historische periode positieve herinneringen.

Het tweede argument dat aansluit bij de stelling, is dat Ryzhy tijdens zijn leven veel vrienden heeft verloren. Veel vrienden gingen na de val van het communisme de criminaliteit in. Dit zorgde voor maffiapraktijken waarbij vriendengroepen met

elkaar op de vuist gingen. Soms eindigden die gevechten zelfs met een dodelijke afloop. Ryzhy zag met eigen ogen dat het kapitalisme niet het goede in de mens naar boven haalde. Dit zou een reden kunnen zijn dat hij het kapitalisme afkeurde.

Het derde argument dat als bewijs kan dienen dat Ryzhy verlangde naar het communisme, is zijn ervaring met het kapitalisme tijdens zijn enige bezoek aan het Westen. In 2000 bracht hij een bezoek aan Rotterdam voor het *Poetry International*. Uit zijn dagboek blijkt dat hij totaal niet gecharmeerd was van Nederland. Ryzhy vond dat hij niet goed ontvangen werd op het *Poetry International*. Hij was het niet eens met de manier waarop zijn gedichten waren vertaald naar het Nederlands. Daarnaast vond hij de stad niks aantrekkelijks hebben. Tot overmaat van ramp werd hij tijdens zijn bezoek aan Rotterdam ook beroofd van zijn geld, paspoort en fototoestel. Niet lang na zijn bezoek aan het Westerse kapitalisme pleegde hij zelfmoord. Het is mogelijk dat Ryzhy geen uitweg meer zag nadat het communisme was gevallen, omdat hij in Nederland had ervaren dat het kapitalisme geen goed alternatief was. Hij zag dat zijn eigen land steeds meer kenmerken van een kapitalistische samenleving ging vertonen. Vervolgens ervoer hij hoe dat kapitalisme vorm kreeg in Nederland. Deze ervaring zou hem tot zelfdoding aangezet kunnen hebben, omdat Ryzhy geen kans meer zag om ooit nog in zijn ideale wereld terecht te komen. Hij zag in zijn eigen land zijn ideale wereld afbrokkelen en veranderen in een product van het door hem zo gehate kapitalisme. Doordat Ryzhy een sterk verlangen had naar het communisme, is hij daarmee een poëtische ideoloog van de Perestrojka-generatie te noemen. In dit onderzoek zal ik mij richten op het engagement van Ryzhy met de passende hoofdvraag:

Welke culturele, maatschappelijke en/of historische ideologie(ën) zijn te ontdekken in het poëtisch werk van Ryzhy?

1.2 Verantwoording en indeling

Om deze hoofdvraag te beantwoorden is deze scriptie onderverdeeld in subhoofdstukken met elk een eigen doelstelling. In hoofdstuk 2 wordt aandacht besteed aan de historische context van Rusland tussen 1970 en 2000.

In het derde hoofdstuk staat de context waarin Ryzhy leefde centraal. Wie was Ryzhy en in welke omgeving groeide hij op? Daarnaast wordt er in dit hoofdstuk gekeken hoe het werk van Ryzhy geplaatst moet worden in de Russische poëtisch-literaire traditie. Om een beeld te kunnen geven van de geschiedenis van de Russische poëzie, gebruik ik het handboek *Poetry Reader for Russian Learners* (2015).⁵

In hoofdstuk 4 wordt het Rusland anno 2016 bestudeerd aan de hand van de kritieken van Smeets, die het boek *De wraak van Poetin* (2016) schreef over de huidige Russische maatschappij en Brandt Corstius, die in 2015 een documentaire *Grensland*. Hierin stonden de burgers uit Rusland centraal. Ook wordt in dit

⁵ Titus, J. (2015). *Poetry Reader for Russian Learners*. New Haven: Yale University Press.

hoofdstuk het fenomeen besproken dat het best te omschrijven is als de heimwee naar de Sovjet-Unie.

In hoofdstuk 5 wordt ingegaan op de visies die bekend zijn in Nederland over het engagement van Ryzhy. Hoewel hij door zijn bezoek aan Rotterdam en de documentaire van Van der Horst een plaats heeft gekregen in Nederland als dichter, is het lastig om onderzoek te doen naar hem. Dit is te wijten aan taal -en cultuurbarrières, doordat ik de Russische taal niet beheers en daarom geen specifiek Russisch (literair) onderzoek kan doen. Daarnaast laat mijn scriptieonderzoek het ook niet toe om de leefomgeving van Ryzhy te bezoeken. Mijn scriptie richt zich daarom op het materiaal dat in Nederland bekend is over Ryzhy. In hoofdstuk 5 wordt kritisch gekeken naar de visie die Van der Horst in haar documentaire naar voren laat komen. Ook wordt er kritisch gekeken naar de visie van Boland op de gedichten van Ryzhy in de gedichtenbundels *Wolken boven E* (2008) en *Afscheid in Rusland* (2013). Welke lacunes bestaan er in die visies?

Hierna volgt er in hoofdstuk 6 een analyse van de poëzie van Ryzhy uit *Wolken boven E* (2008) en *Afscheid in Rusland* (2013). Hiervoor gebruik ik het poëticamodel van de hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde Sötemann, zodat ik een nieuwe visie op het werk Ryzhy kan beschrijven. Het zevende hoofdstuk is het afsluitende hoofdstuk waarin de conclusie geformuleerd wordt. Ook wordt de nieuwe visie op het engagement van Ryzhy beschreven en worden de omstandigheden waaronder dit onderzoek is verricht besproken. Tenslotte geef ik aanbevelingen voor een eventueel vervolgonderzoek.

Hoofdstuk 2: Historische context van Rusland tussen 1970 en 2000

2.1 Rusland: een democratie of dictatuur?

Voordat de Russische samenleving vanuit een historisch oogpunt bestudeerd kan worden, is het belangrijk om twee bestuursvormen te definiëren, waarmee Rusland de afgelopen vijftig jaar mee te maken heeft gehad. Politicoloog Francis Fukuyama (1952) definieert democratie als “een universeel recht om deel te nemen aan de politieke macht”. Dit betekent volgens hem dat elke burger mee zou mogen beslissen en participeren in de politiek. Een staat is pas democratisch als het volk de mogelijkheid heeft om een eigen regering te kiezen. Hierbij moeten periodieke verkiezingen zijn waaraan verschillende partijen deelnemen en waarbij gestemd wordt op basis van een algemeen en gelijk stemrecht voor volwassenen. De drie machten van een staat (de wetgevende, controlerende en uitvoerende macht) moeten gescheiden zijn om de rechten van burgers te kunnen waarborgen.⁶

De politicus en historicus Alexis de Tocqueville (1805-1859) stelde in zijn boek *Democracy in America* (1835) dat om democratie te kunnen waarborgen moest er aan een aantal rechten voldaan worden, zoals persvrijheid, vrijheid van meningsuiting en vrijheid van religie. Ook moest er een verscheidenheid zijn aan politieke partijen of kandidaten. Hij schreef hierover: “*In countries where the doctrine of the sovereignty of the people ostensibly prevails, the censorship of the press is not only dangerous, but absurd. When the right of every citizen to a share in the government (...) is acknowledged, everyone must be presumed to be able to choose between the various opinions.*”⁷ Uit deze beschrijving van Tocqueville blijkt dat er een aantal waarden onlosmakelijk aan de democratie zijn verbonden. Voor een democratie zijn er bijvoorbeeld vrije verkiezingen nodig, waar burgers kunnen kiezen uit verschillende politieke partijen.

Een democratie kan zich op verschillende manieren openbaren. We onderscheiden de klassieke en de moderne democratie. In het klassieke model is er sprake van een directe inspraak op de wetgeving, terwijl in het moderne model sprake is van een representatieve vertegenwoordiging. Burgers hebben op indirecte wijze inspraak door vertegenwoordigers te kiezen. In dit onderzoek wordt de definitie van de moderne democratie gebruikt, omdat het grote deel van de democratische landen tegenwoordig hiervan gebruik maakt.⁸

De internationale organisatie Freedom House doet onderzoek naar de mate waarin een land democratisch is door te kijken naar welke vrijheden burgers in dat land hebben. De criteria van Freedom House zijn gebaseerd op: de vrijheden die burgers hebben, of het land de grondrechten toepast en in welke mate de burgers vrij

⁶ Tocqueville, A. (1998). *Democracy in America*. London: Penguin. p. 3

⁷ Tocqueville, A. (1998). *Democracy in America*. London: Penguin. p. 4

⁸ Thomassen, J.J.A. (1992). *Democratie en democratisering*. Verkregen op 01-07-2016 van: http://doc.utwente.nl/3561/1/K3561____.PDF

inspraak hebben op het bestuur.⁹ Uit de laatste rapporten van Freedom House blijkt dat de organisatie Rusland als een onvrij land beschouwt en dat het land minder democratisch is geworden de afgelopen jaren. Sinds 2000, toen Poetin werd gekozen als president van Rusland is het land minder vrij geworden en is het momenteel, in 2016, het op één na slechtst beoordeelde land.

Sinds Poetin aan de macht is, is er veel verschenen over de politieke vrijheden en mensenrechten in Rusland, zoals het boek *De wraak van Poetin* (2015) of de documentaire *Grensland* (2015). Beide bronnen komen later in dit onderzoek uitgebreid aan bod. In de boeken en documentaires die de Russische samenleving beschrijven, wordt vaak de vraag gesteld of Rusland tegenwoordig een democratie te noemen is of dat het land neigt naar een dictatuur. Om het begrip dictatuur te kunnen definiëren, is het belangrijk te weten dat een dictatuur niet overal hetzelfde is. Er zijn verschillende vormen waarbij een leider of een elitegroep op een niet-democratische wijze aan de macht is gekomen en deze macht tentoonspreidt. De Amerikaanse hoogleraar politicologie Paul Brooker beschreef in zijn boek *Non-Democratic Regimes; Theory, Government & Politics* (2000) drie vormen van een dictatuur: het personalistisch bestuur, het militaristisch bestuur en het partijbestuur.¹⁰ De theorie is geschikt om te bepalen hoe democratisch of dictatoriaal Rusland sinds de aanstelling van Poetin is.

De eerste vorm van een dictatoriaal regime noemt Brooker het personalistisch bestuur. Een belangrijk kenmerk hiervan is de persoonlijkheidsverheerlijking van de dictator. Meestal is een personalistisch dictator ook de leider van een partij of het leger, zodat hij kan rekenen op loyaliteit vanuit deze groep. Een personalistische dictator kenmerkt zich als een ideologische spreker met veel zelfvertrouwen die beschikt over vaardigheden om de staat te besturen en meedogenloos is. Voorbeelden van een personalistisch bestuur zijn het leiderschap van Stalin in de Sovjet-Unie en recentelijk dat van de in 2011 overleden Noord-Koreaanse leider Kim Jong-Il. Beide leiders worden in hun eigen staat afgebeeld op schilderijen of grote standbeelden, zichzelf en hun familie werden op bijna goddelijke wijze aanbeden. Kim Jong-Il is na zijn dood in een mausoleum geplaatst en kreeg de eretitel 'De Eeuwige President van de Republiek'. De geboortedag van Kim Jong-Il is voor de Noord-Koreaanse bevolking een nationale feestdag, waarop de grote leider geëerd wordt. In de hoofdstad Pyongyang rijden op die dag grote militaire paradetochten door de stad.¹¹

De tweede vorm van een dictatoriaal regime is het militaristisch bestuur. Dit kan ontstaan als het leger een coup pleegt. Een voorbeeld van een coup deed zich voor in Egypte in 2013. Het is niet geheel toevallig dat de huidige president, generaal

⁹ Freedom House. (2015). *Freedom in the World*. Verkregen op 18-01-2016, van: <https://freedomhouse.org/reports>

¹⁰ Brooker, P. (2000). *Non-Democratic Regimes; Theory, Government & Politics*. New York: St. Martin's Press. p. 3

¹¹ Lange, van, M. (2013). *Kim Il-Sung*. De grondlegger van communistisch Noord-Korea. Verkregen op 22-01-2016, van: <http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/kim-il-sung-grondlegger-van-communistisch-noord-korea/>

Al-Sisi, met steun van het leger de toenmalige president Mubarak afzette. Onder luid protest van het volk. Volgens Brooker wordt een militaire coup vaak gepleegd onder het mom van nationaal belang, om de echte motieven zoals promotie, roem of geld, te maskeren. Een coup kan alleen slagen als de bevolking afhankelijk is van de militairen en als het leger populariteit vergaart onder de bevolking.¹²

De derde vorm van een dictatoriaal regime is het partijbestuur waarbij een politieke partij alle macht heeft. Een partijbestuur wil vaak de macht grijpen in het belang van de bevolking en regeert vanuit een universele ideologie, zoals het communisme of rassenleer. Het kan voorkomen dat een partijbestuur eindigt in een personalistisch bestuur, als één persoon binnen de partij alle macht opeist. De universele ideologie gaat bij een personalistisch bestuur meestal verloren omdat de persoon zichzelf boven de ideologie plaatst. In Wit-Rusland vormt bijvoorbeeld de president een regering met 31 ministers van de Raad van Ministers. Volgens de grondwet van dit land is de Raad van Ministers het centrale lichaam van het staatsbestuur en is een vast onderdeel van het bestuur van Wit-Rusland. De grondwet van Wit-Rusland beschrijft de verplichting van een partijbestuur.¹³

2.2 Leiderschap in cirkels

In 1904 werd er in Rusland een pamflet verspreid om de communistische ideologie onder leiding van Vladimir Iljitsj Lenin (1870-1924) te propaganderen. Op het pamflet prijkte het credo '*Een stap voorwaarts, twee stappen terug*', dat grote indruk maakte op de Russische bevolking. Lenin wilde zich hiermee als Russisch leider afzetten tegen mensen met andere ideeën hadden die gericht waren op ontwikkeling. Voor hem had het geen zin om zich vooruitstrevend en vernieuwend op te stellen. Dit zou in de ogen van Lenin een achteruitgang betekenen. Met dit pamflet probeerde hij de Russische bevolking zijn statement over te laten nemen zodat de communistische ideologie, die niet gebaat is bij vernieuwing, in stand zou blijven. Hoewel de titel was gericht op de vijanden van de sociaaldemocratische partij van Rusland, lijkt het credo nog steeds van toepassing te zijn op het huidige Rusland, dat nu ook onder leiding van Vladimir Poetin zich terugwerpt in het verleden. Karl Marx (1818-1883) zag in de negentiende eeuw ook de ontwikkelingsgang van Rusland, die voornamelijk gericht was op autoritair leiderschap waarbij geen ruimte was voor vernieuwing en vooruitgang op het gebied van economie, cultuur en politiek. Niet voor niks noemde Marx Rusland ooit de 'onwrikbare mongool'.¹⁴

Smeets (1956) stelt in zijn recente boek dat de ontwikkelingsgang van Rusland het best te omschrijven is als een cirkel. In zijn werk, *De wraak van Poetin*

¹² Brooker, P. (2000). *Non-Democratic Regimes; Theory, Government & Politics*. New York: St. Martin's Press. p. 73

¹³ Grondwet van Wit-Rusland. Hoofdstuk 5. Artikel 106. Verkregen op 22-01-2016, van: <http://web.archive.org/web/20090606143757/http://www.law.by/work/EnglPortal.nsf/6e1a652fbefce34ac2256d910056d559/d93bc51590cf7f49c2256dc0004601db?OpenDocument>

¹⁴ Herpen, van, M. (2014). *Putin's Wars*. The rise of Russia's New Imperialism. Lanham: Lanham Rowman & Littlefield Publishers.

(2016), schrijft hij over de politieke en economische ontwikkeling van Rusland. Hij stelt dat Russische geschiedenis in feite rondjes draait, waardoor de ontwikkelingsgang niet vooruit gaat maar werkelijk zichzelf herhaalt. De kracht en duur van de cycli hingen steeds af van de mate waarin Rusland zich sterk of zwak voelde. Die sterkte of zwakte drukte zich dan uit in extravert of introvert gedrag. Voelde Rusland zich zwak op politiek, militair dan wel economisch gebied, dan zocht het Kremlin naar samenwerking met binnenlandse investeringen, organisaties of bedrijven die het land sterker zouden kunnen maken. Voelde Rusland zich sterk, dan trok het Kremlin alle macht in eigen land naar zich toe en zag het zichzelf als de 'eeuwige grootmacht'. Zijn gedrag naar het buitenland wisselde: Rusland was meegaand, maar kon dan plotseling weer assertief of agressief zijn. Als men een overzicht zou maken van de cycli die Rusland vanaf de twintigste eeuw heeft doorgemaakt, komen de leiders Lenin, Stalin, Chroesjtsjov, Brezjnef, Andropov, Tsjernenko, Gorbatsjov, Jeltsin en de huidige leider Poetin voorbij. Deze cycli zou er als volgt uit zien:

De Russische Revolutie in 1917 zorgde ervoor dat de bolsjewieken aan de macht konden komen. Uiteindelijk zou de Sovjet-Unie als communistische staat van 1917 tot 1924 geleid worden door Vladimir Lenin. De oorlog met Duitsland was in 1917 beëindigd vanwege de interne spanningen in Rusland. Een paar maanden na de beëindiging van de oorlog brak er een burgeroorlog uit. Tijdens deze burgeroorlog, die de naam de Russische Revolutie kreeg, zetten de burgers de Tsaar Nicolaas II (1894-1918) af en kwam de Voorlopige Regering aan de macht. Ook deze regering functioneerde niet naar de wens van de Russische bevolking en de bolsjewieken pleegden daarom een staatsgreep. Rusland werd vanaf dat moment bestuurd door de Communistische Partij onder leiding van Lenin waarbij alle macht in handen was van deze partij. Oppositie of kritiek op de partij was verboden. Lenin stelde zichzelf het doel om een wereldrevolutie onder de proletariërs te veroorzaken. De Russische Revolutie was volgens hem slechts het begin van een wereldrevolutie en hij riep daarom burgers op om in opstand te komen tegen hun regering. Lenin was een autoritair leider die geen tegenstand duldde. Zijn tegenstanders werden door middel van staatsterreur onderdrukt. In 1922 werd Lenin getroffen door een beroerte. Hij bleef tot 1924 officieel de leider in de Sovjet-Unie, maar zijn partijgenoten, waaronder de bolsjewiek Jozef Stalin bestuurden de staat. In 1924 kondigde de partij de eerste Grote Zuiveringen aan, waarbij politieke tegenstanders werden opgepakt en werden vermoord.

Jozef Stalin (1878-1953) was de opvolger van Lenin en kwam officieel aan de macht in 1924 en regeerde tot 1953. Hij maakte van de Sovjet-Unie een sterke staat waar totale controle (door terreur) heerste. Zijn burgers waren pionnen binnen een communistische superstaat. Stalin liet tijdens de periode van de Grote Terreur (1936-1938) honderdduizenden burgers verdwijnen in werkkampen of executeren door

vuurpelotons.¹⁵ Onder leiding van Stalin werd er veel aan persoonsverheerlijking gedaan, zodat zijn bevolking hem als een sterk, machtig en goed leider zag. Het veelvuldig gebruik van propaganda en indoctrinatie in het onderwijs moest dit standpunt onderstrepen. Stalin stond bekend om zijn collectivisatie van het land, die totaal mislukte en uitmondde in een hongersnood met miljoenen doden. Maar tot op de dag van vandaag wordt Stalin in eigen land vooral geroemd om zijn sterke autoriteit en zijn bijdrage aan de uitbreiding van de Russische invloedssfeer. Hoewel de Sovjet-Unie en Duitsland in 1938 het Molotov Von Ribbentroppact sloten, viel Adolf Hitler (1889-1945) de Sovjet-Unie toch aan. Die strijd eindigde in de Grote Patriottische Oorlog (1941-1945). Hoewel miljoenen Russen stierven in die oorlog wordt er met trots op teruggekeken. Het leverde de Sovjet-Unie een grote invloedssfeer op, die van Oost-Europa tot Oost-Duitsland reikte. De Tweede Wereldoorlog werd direct gevolgd door de Koude Oorlog. De Koude Oorlog werd gekenmerkt als een periode waarbij twee ideologieën van twee supermachten met elkaar botsten waardoor een militaire confrontatie dichtbij leek. Het leidde tot een wapenwedloop tussen de twee supermachten, Amerika en de Sovjet-Unie. De hele wereld vreesde hierdoor een atoomoorlog.

Na de dood van Stalin in 1953, bouwde zijn opvolger Nikita Chroesjtsjov (1894-1971) de basis van de sterke staat die Stalin had gelegd verder uit in zijn regeerperiode van 1953 tot 1964. Hoewel Chroesjtsjov een periode van destalinisatie aankondigde was hij niet bang om internationale confrontaties aan te gaan, zoals de invasie in Hongarije (1959). Toen de Cubacrisis in 1963 uitbrak, toonde hij aan niet bang te zijn voor een oorlog. Tijdens de Cubacrisis plaatste de Sovjet-Unie kernraketten op Cuba, waardoor er bijna een oorlog uitbrak tussen het Westen en het Oosten. Door de Cubacrisis werd gevreesd voor een nieuwe oorlog waarbij de hele wereld betrokken zou zijn, omdat het afvuren van kernraketten gevolgen kon hebben voor de hele wereld. De positie van Chroesjtsjov was in de Sovjet-Unie minder sterk en hij werd daarom in 1964 afgezet.

Zijn opvolger Leonid Brezjnev (1906-1982) was voor de kleine Boris Ryzhy, die in 1974 werd geboren, de eerste Russische leider. Ook onder leiding van Brezjnev duurde de internationale spanningen van de Koude Oorlog voort. Er was sprake van een gesloten cultuur, waarin Westerse boeken en Franse films verboden waren. Brezjnev ontwikkelde de Sovjet-Unie tot een sterke staat met nucleaire wapens, zodat de Sovjet-Unie zich zou kunnen verdedigen tegen een eventuele aanval van het Westen. Hij voerde een agressieve buitenlandse politiek ter behoud van de eigen invloedssferen die leidde tot interventies in Praag (1968) en Afghanistan (1979). In het artikel *De inval van de Sovjet-Unie in Afghanistan* (2008) beschrijft de journalist Bos de ongelukkige afloop die beide interventies hadden voor

¹⁵ Bos, M. (2007). *De Grote Terreur (1936-1938)*. Historisch Nieuwsblad, (3). Verkregen op 12-12-2015, van: <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6895/de-grote-terreur-1936-1938.html>

de Sovjet-Unie.¹⁶ De Sovjet-Unie had bijna de gehele twintigste eeuw invloed gehad in Afghanistan, maar in 1979 moesten de Russen zich terugtrekken uit het gebied zodat Afghanistan zelf verantwoordelijk was voor zijn eigen staat en de olie niet meer opgeëist kon worden door de Sovjet-Unie.

Joeri Andropov (1914-1984) en Konstatin Tsjernenko (1911-1985) volgden Brezjnev een kortdurende periode op. Beide leiders regeerden los van elkaar in een opeenvolgende periode van 1982 tot 1985. Onder hun bewind verzwakte de staat door het kwakkelend autoritair optreden van zijn leiders.

Al snel volgde Michail Gorbatsjov (1931) Tsjernenko op. Hoewel hij een echte communist was, wilde hij het systeem ingrijpend hervormen. Hij pleitte daarom voor meer openheid op het gebied van politiek en economie, die hij *Glasnost* en *Perestrojka* noemde. De vergroting van vrijheden in de politiek en economie zorgde voor een ontketening van een revolutie, waarbij de communistische staat steeds meer werd afgezworen door de Russische bevolking.¹⁷ Gorbatsjov zorgde tussen 1985 en 1991 voor een beperking van de Russische invloedssfeer. De Sovjet-Unie trok zich in 1989 terug uit Afghanistan en zorgde voor de Duitse hereniging en ondergang van communistische bondgenoten in 1989.

Hierna trad Gorbatsjov af en kwam Boris Jeltsin (1931-2007) aan de macht. Hiermee werd hij de eerst gekozen president in de geschiedenis van Rusland. Jeltsin beloofde de burger een normaal leven en daarvoor had ambitieuze plannen. Deze plannen maakte hij op een opmerkelijke wijze bekend. Jeltsin klom als een dronkelap op een tank en verkondigde zijn plannen.¹⁸ Diezelfde dag kwam hij daardoor aan de macht. Allereerst wilde hij de Russische cultuur weer laten opbloeien en hij noemde dit de 'Russische renaissance'. Het idee was dat hiervoor de kracht van de Sovjet-unie weer afgebeeld moest worden zoals dat driekwart eeuw geleden ook was gedaan. Daarnaast had Jeltsin het ambitieuze plan om de economie drastisch te hervormen. In 1992 werd de sociale markteconomie, waarbij de wet van vraag en aanbod geldt, ingevoerd, in de hoop de Sovjet-Unie economisch sterker te maken. Deze hervormingen liepen echter uit op een mislukking. De productprijzen schoten net zoals de belastingen omhoog. De inflatie liep zo hoog op dat de meeste burgers hun spaargeld in rook zagen opgaan. Ondanks de groeiende tegenstand die Jeltsin ondervond, lukte het hem om steeds meer macht naar zich toe te trekken. In zijn verkiezingscampagne beloofde hij de onttakeling van de Communistische Partij der Sovjet-Unie (CPSU). Om dit doel te kunnen bereiken had Jeltsin zich goed voorbereid tijdens de verkiezingscampagne. Gedurende zijn verkiezingscampagne bezocht hij een paar cruciale legereenheden, zoals de luchtlandingstroepen in Toela, die later bij een eventuele coupe ingezet zouden kunnen worden. Op 24 augustus

¹⁶ Bos, M. (2008). *De inval van de Sovjet-Unie in Afghanistan*. Historisch Nieuwsblad, (1). Verkregen op 27-01-2016, van: <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/7007/de-inval-van-de-sovjet-unie-in-afghanistan.html>

¹⁷ Gorbatsjov, M. (1987). *Perestrojka*. Een nieuwe visie voor mijn land en de wereld. Houten: Het spectrum.

¹⁸ Alexijevitsj, A. (2014). *Einde van de Rode Mens*. Leven op de puinhopen van de Sovjet-Unie. Antwerpen: De Bezige Bij. p. 254

1991 had Jeltsin in feite alle macht in Rusland in handen.¹⁹ Behalve op papier bestond de Sovjet-Unie als staat toen al niet meer. En dus hieven Jeltsin en zijn collega's Leonid Kravtsoek (Oekraïne) en Stanislav Sjoesjkevitsj (Wit-Rusland drie maanden later de Sovjet-Unie als staatkundige entiteit op.

In december 1994 begon Jeltsin de eerste oorlog in Tsjetsjenië, om orde te scheppen in de provincie. Vanwege zijn autoritair leiderschap (in feite had Jeltsin als een dictator alle macht in handen) werd hij in 1996 herkozen als Russische president. Voor een hervorming binnen zijn partij stelde hij in 1999 Vladimir Poetin aan als eerste minister.

Uiteindelijk volgde Vladimir Poetin (1952) in 2000 Jeltsin op. Jeltsin liet een verarmd land achter en is om die reden in Rusland tot op heden niet populair. De nieuwe Russische leider moest in eerste instantie hard werken om zijn status als gezaghebbend en belangrijk leider te verdienen. In zijn regeerperiode bloeide de Russische economie op, waardoor burgers tevreden waren over hun nieuwe leider. Het resultaat was dat Poetin in 2004 en in 2012 opnieuw werd herkozen als president van Rusland. In 2008 was hij voor vier jaar premier van Rusland. De laatste keer dat Poetin in 2012 werd herkozen was een keerpunt in zijn regeerperiode, vond zijn voormalig spindoctor Gleb Pavlovski (1951). Pavloski kan zich nog precies het moment herinneren dat Poetin werd herkozen en op het Manegeplein verscheen om zich te tonen aan zijn bevolking. Er rolde een traan over zijn wangen. *“Die tranen op het Manegeplein waren het moment van de waarheid. Hij zei tegen zijn omgeving: nou, collega's, wie heeft er dit keer eigenlijk gewonnen? In 2000 en 2004 won hij niet in zijn eentje maar wonnen alle medewerkers uit zijn team. De triomf van 2012 was de eerste die hij zelf vierde. (...) Zijn derde overwinning was zijn persoonlijke verdienste.”*²⁰ Klaar voor een lofzang op de president of andere vormen van persoonsverheerlijking was Rusland nog niet. Poetin zorgde daarom voor een charmeoffensief waarbij hij zichzelf een doel stelde: het annexeren van gebieden met een Russische invloedssfeer. Daardoor kon Rusland zichzelf presenteren als een unieke, sterke beschaving die met nergens mee te vergelijken was. De Russische staat moest zich weer uitstrekken over grote delen van het Euro-Aziatische continent, zoals hij ooit deed. Poetin koos daarvoor de aanval.

Na de 'hereniging' met de Krim in 2014 veranderde de status van Poetin. Burgers namen het initiatief om Poetin te verheerlijken door hem af te beelden op kunstbeelden, maar ook op commerciële objecten zoals truien en petten. Activisten eisten steeds vaker actie. De massa werd daarmee niet meer een passief volgende, maar juist een agressieve groep, die aan de kant van Poetin stond. Poetin raakte echter verstrikt in zijn eigen acties. Smeets beschrijft deze ontwikkeling als een rit in een bobslee: de koers kon Poetin niet meer veranderen. Wellicht alleen nog maar de snelheid ervan.

¹⁹ Smeets, H. (2016). *De wraak van Poetin*. Rusland contra Europa. Amsterdam: Prometheus. p. 21

²⁰ Smeets, H. (2016). *De wraak van Poetin*. Rusland contra Europa. Amsterdam: Prometheus. p. 214

Het effect van het annexeren van zogenaamd Russisch gebied had een positieve uitpak voor Poetin. Hij kreeg na 2014 steeds meer volgers, omdat zijn burgers het annexeren van gebieden zoals de Krim in 2014, het uitvoeren van de vijfdaagse oorlog van Georgië in 2008 en het steunen van de separatisten in Donbass, als een triomf voor Rusland beschouwden. De grootmacht die Rusland ooit was en die ontzag en die angst opriep werd hersteld.

2.3 Ondergang van de Sovjet-Unie

Waar werd de ondergang van de Sovjet-Unie door veroorzaakt? Over dit onderwerp zijn tal van boeken en theorieën geschreven. In 2001 schreef de Russisch-Amerikaanse politicoloog Leon Aron het herdenkingsessay *Everything you think you know about the collapse of the Soviet Union is wrong (2001)*, waarin hij de ondergang van de Sovjet-Unie vooral aan de economische neergang en de dreigende nederlaag van de wapenwedloop toeschrijft. Toch was de economische neergang niet het fundament waardoor de Sovjet-Unie koos voor een Europees pad van democratisering en hervorming. Rond de jaren tachtig van de vorige eeuw, vlak voordat de Sovjet-Unie ophield met bestaan, was er geen sprake van een slecht werkende economie. Vladimir Shlapentkh is Russisch socioloog en beschreef in een van zijn werken de Russische samenleving rond 1985.²¹ *'In de jaren zestig was een proces van totalitaire normalisering begonnen. Een paar decennia later hebben bijna alle burger een televisie en een ijskast. Twee derde beschikt over een wasmachine en een derde ook over bandrecorders, fototoestellen, stofzuigers en andere luxegoederen. Een kwart van de Russische bevolking kan op vakantie in eigen land.'*²²

Daarnaast werd de Sovjet-Unie niet van buitenaf bedreigd door vijandelijke troepen. Van een dreigende nederlaag van de wapenwedloop is geen sprake. De Koude Oorlog werd gekenmerkt door het 'pokerspel' dat het Westfront en het Oostfront speelden. Beide fronten, Amerika enerzijds en de Sovjet-Unie anderzijds, wilden hun veiligheid en invloedssfeer waarborgen. Van een echte aanval is nooit sprake geweest maar tijdens de Koude Oorlog waren beide fronten continu op hun hoede voor een aanval. Het Westfront gaf bijvoorbeeld overheidsgeld uit om zijn burgers voor te bereiden op een eventuele aanval van de Russen. Hiervoor werden schuilkelders aangelegd, wachttorens geplaatst waar vrijwilligers de wacht hielden en er werd geflyerd om burgers te attenderen op de gevaren die vanuit het Oostfront zouden kunnen komen. Er hebben nooit vijandelijke legers aan de Russische grens gestaan en er is na de Tweede Wereldoorlog ook niet gevochten op Russisch grondgebied. De verklaring dat de Sovjet-Unie viel door directe militaire dreigingen kon daarmee van tafel.

Als de Sovjet-Unie niet in elkaar gestort is door een wankelende economie of door militaire dreiging, wat zorgde er dan wél voor dat deze grootmacht uiteen viel?

²¹ Shlapentokh, V. (2000). *A normal system? False and true explanations for the collapse of the USSR*. Londen: Times Literary Supplement.

²² Smeets, H. (2016). *De wraak van Poetin*. Rusland contra Europa. Amsterdam: Prometheus. p. 43

Het antwoord ligt mogelijk in de politieke lijn die Gorbatsjov uitzette om de Sovjet-Unie bijeen te houden. Om de economie te kunnen moderniseren moest hij de officiële ideologie van het communisme opofferen, wat een revolutie van de consumenten veroorzaakte. Die revolutie kan het best omschreven worden als een onlesbare dorst van consumenten die op dezelfde manier wilden consumeren als het Westen. Het betekende dat de Russische burgers vanaf toen steeds meer luxegoederen gingen aanschaffen, waarbij het consumeren geen rem kende. Door het alsmat kopen van producten groeide de economie, iets wat Gorbatsjov graag wilde bereiken. Maar wat hij niet voorzien had, was dat de *Glasnost* van Gorbatsjov een materialistisch verlangen bij de Russische burgers had aangewakkerd, die op zijn beurt weer zorgde voor een omwenteling binnen de culturele normen in de Sovjet-Unie. Waar voorheen de waarheid alleen binnen de partij gezocht kon worden, kon voortaan door allerlei technische apparaten ook informatie worden gezocht in de openbaarheid. Bijvoorbeeld de krant, de fax en later de computer zorgden ervoor dat families, vriendengroepen, maar ook intellectuelen met elkaar onderwerpen konden bespreken. Men raakte meer geïnteresseerd in de eigen identiteit dan in die van de Russische superstaat. Dat blijkt wel uit de krantenoplage van 1990, die bijna uit 40 miljard exemplaren bestond.²³ Het was een duidelijk teken dat er een nieuwe cultuur aan het ontwaken was binnen de Sovjet-Unie. De zoektocht naar de eigen identiteit ontketende in de invloedssferen van de Sovjet-Unie een brandend verlangen om die eigen identiteit vorm te geven binnen een eigen staat. Vanaf 1987 begonnen burgers in Estland, Letland en Litouwen zich tegen de Sovjet-Unie te keren. In 1989 kwamen twintig Georgiërs om, omdat zij tijdens een betoging voor het regeringsgebouw werden geslagen door Russische soldaten met knuppels en spaden. De Georgiërs hielden op dat moment een betoging voor de vorming een eigen nationalistische staat.

Het antwoord van Gorbatsjov op de nationalistische gevoelens van zijn burgers is democratisch te noemen. Hij koos ervoor om in 1988 verkiezingen voor diverse volksvertegenwoordigingen open te stellen voor onafhankelijke kandidaten. Deze kandidaten hoefden niet allemaal de ideologie van de partij te verkondigen. Op zondag 26 maart 1989 werden de eerste vrije verkiezingen gehouden waarvan de gevolgen voor Gorbatsjov niet te overzien waren. Hij zorgde met deze beslissing niet alleen voor meer democratie. Hij kreeg ook veel kritiek te verduren. Door de verkiezingen ontstond er een officiële oppositie tegen de partij. Een jaar later was de communistische partij haar machtsmonopolie kwijtgeraakt. De keuze van Gorbatsjov om de communistische ideologie los te laten en de Sovjet-Unie op een democratische wijze te besturen zorgde ervoor dat de Sovjet-Unie als een kaartenhuis in elkaar stortte.

²³ Smeets, H. (2016). *De wraak van Poetin*. Rusland contra Europa. Amsterdam: Prometheus. p. 57

Hoofdstuk 3: Boris Ryzhy en zijn werk

3.1 Wie was Boris Ryzhy?

Boris Ryzhy werd geboren op 8 september 1974 in Jekaterinaburg, een kleine verarmde industriestad in Rusland. Ryzhy - of Ryzji volgens de Nederlandse vertalers - groeide als een gewone jongen op in een van de sombere wijken van Jekaterinaburg. De in Rusland zeer bekende dichter pleegde in 2001 zelfmoord, maar wordt door literatuurstudenten in Rusland nog altijd bewonderd vanwege zijn herkenbare gedichten. Van der Horst maakte in 2008 de documentaire *Boris Ryzhy*, dat een portret van Ryzhy en zijn werk vormt. De documentaire is een belangrijke informatiebron om Ryzhy als persoon te kunnen beschrijven en toont de kijker in welke omgeving hij is opgegroeid.

Ryzhy groeide samen met zijn zusjes op in een intellectueel gezin. Zijn moeder was een medisch specialist. Zijn vader had een uitstekende baan als geoloog en was hoogleraar op de Mijnbouwacademie. Ryzhy en zijn zusjes hadden dankzij de positie van hun ouders, de financiële mogelijkheden om te kunnen studeren. Deze mogelijkheden waren zeker niet voor elk gezin in het arme Jekaterinaburg weggelegd. Zijn vader spoorde Ryzhy en zijn zussen er op aan om goed te presenteren op school.

Toch is het beeld van Ryzhy als het brave schooljongetje niet helemaal passend. Ryzhy groeide op in de Staalschrootwijk. In de wijk had Ryzhy veel vrienden waarmee hij kattenkwaad uithaalde. Een goede vriend van Ryzhy, Oleg Dozmorov, vertelt in de documentaire van Van der Horst over de straatgevechten die hij met Ryzhy voerde: *"Het hoorde erbij. Ik kwam er al snel achter dat als je niets deed, je helemaal verrot werd geslagen. Het vechten was een soort spel."* Door elke dag met andere jongens van school te vechten, werd Ryzhy door zijn vrienden omschreven als een van de beste straatvechters. Hij werd zelfs jeugdkampioen boksen van Jekaterinaburg. Dit leverde hem een status op in de Staalschrootwijk. Als kind ontwikkelde Ryzhy twee gezichten: aan de ene kant was hij een jongen met een hoge intelligentie, dat zich vertaalde in uitstekende cijfers. Door zijn natuurlijke charme trok hij veel aandacht en maakte hij snel vrienden. Aan de andere kant was hij de kwajongen die bijna dagelijks vocht op straat. Ryzhy zou zijn jeugd herinneren als de mooiste periode van zijn leven. *"Tijdens mijn kindertijd was ik intens gelukkig"*, aldus Ryzhy.

Op aandringen van zijn vader ging Ryzhy studeren aan het Instituut voor Bodemexploratie. Hij studeerde voor zijn twintigste af als geofysicus. De universiteit was ook de plek waar hij zijn vrouw Irina heeft leren kennen. Ze werden intens verliefd, trouwden en kregen in 1993 een zoon Artjom. Hoewel Ryzhy met zijn diploma aan het werk kon als geofysicus, hield Ryzhy zich het liefst bezig met lezen en schrijven. Hij droomde van een bestaan als dichter en schreef in zijn vrije tijd honderden gedichten. Vanaf zijn twintigste kwam Ryzhy in contact met andere dichters. Hierdoor besloot hij om voorgoed dichter te worden, en zijn carrière als wetenschappelijk medewerker op de Mijnbouwacademie in Jekaterinaburg los te laten. Dankzij de vriendschap tussen Jevgeni Borisovitsj Rejn (1935), werd Ryzhy

geïntroduceerd in de Russische poëziewereld. Borisovitsj Rein was een Russische dichter en schrijver die samenwerkte met de Russische dichter Joseph Brodsky, en veel belangrijke literatuurprijzen won.²⁴ Ryzhy kreeg al snel de bijnaam 'dichter hooligan'. De combinatie van zijn talent, charmante verschijning en reputatie als betrokkene bij openbare geweldplegingen zorgden voor een plaatselijke cultstatus

In 1999 brak Ryzhy nationaal door na een aantal publicaties in het Moskouse tijdschrift *Znamja*. Aan het einde van dat jaar ontving Ryzhy de Anti-Booker prijs, de belangrijke poëzieprijs in Rusland. De prijs betekende veel voor Ryzhy omdat hij voor het eerst erkenning van poëziekenners kreeg. Daarnaast zou de prijs ervoor zorgen dat hij ook buiten Moskou spoedig bekend zou worden.

Al snel gingen er geruchten dat de rijke vader van Ryzhy de juryleden had omgekocht, of dat Ryzhy zelf als een soort van maffiabaas de jury had bedreigd. Het was onvoorstelbaar dat zo'n jonge dichter van slechts bijna vijftientig jaar de Anti-Booker prijs kon winnen zonder dat hij überhaupt een gedichtenbundel had gepubliceerd. Het werkelijke verhaal is dat Ryzhy het geluk had omdat hij bevriend was geraakt met andere dichters, zoals Toerenko, Rjabokon en Rejn. Deze dichters, die veelal wat ouder waren dan Ryzhy, waren al bekend in de poëziewereld. De dichters droegen Ryzhy voor aan een jury – waar zij soms zelf ook in zaten – waardoor Ryzhy bekend raakte bij poëziekenners.

Een paar maanden na het winnen van de Anti-Booker prijs, verscheen de eerste gedichtenbundel van Ryzhy. Dit verzamelwerk werd in Rusland goed ontvangen, en in combinatie met het winnen van de Anti-Booker prijs werden andere landen ook nieuwsgierig naar de dichter. In 2000 werd hij uitgenodigd als gastdichter op het Rotterdamse festival *Poetry International*. Rejn, een vriend van Ryzhy, had al eerder meegedaan aan het *Poetry International*. De bevriende dichter had enkele gedichten van Ryzhy opgestuurd naar de organisatoren, die op hun beurt enthousiast reageerden op zijn werk en hem direct uitnodigden. De uitnodiging om aan het festival mee te mogen doen was voor de jonge dichter een grote eer. Ryzhy had op dat moment nog maar één gedichtenbundel uitgegeven die was geschreven in het Russisch. Voor het bezoek aan het festival vertaalde Kees Verheul, die bekend staat als vertaler en expert op het gebied van Russische literatuur en poëzie, een aantal gedichten van Ryzhy in het Nederlands.

Na zijn reis naar Rotterdam verliep de carrière van Ryzhy in Rusland voorspoedig. Het leek in die periode voor de buitenwereld ogenschijnlijk goed te gaan met de jonge dichter. Het *Poesjkinfonds*, die de eerste gedichtenbundel had uitgegeven, was enthousiast en wilde zo snel mogelijk een vervolg uitbrengen. Hij had een vrouw en zoontje van wie hij zielsveel hield en zijn ouders hadden het beste met hem voor. Hij was een rijzende ster die op weg was om ook internationaal door te breken. Ryzhy had een belangrijke Russische prijs gewonnen en nu gingen er ook

²⁴ Wikipedia (2016). *Yevgeny Rein*. Verkregen op 02-03-2016, van:

https://en.wikipedia.org/wiki/Yevgeny_Rein

Worldcat (2016). *Identitie of Yevgeny Rein*. Verkregen op 02-03-2016, van:

<http://www.worldcat.org/identities/lccn-n88-608110/>

de geruchten dat hij ook een andere grote literaire prijs, de Palmyra van het Noorden, zou gaan winnen. Maar weinigen wisten van zijn innerlijke worsteling, een depressie, tijdens deze periode.

Het kwam voor de buitenwereld als een schok toen Ryzhy een klein jaar later zelfmoord pleegde. Op 7 mei 2001 beroofde Ryzhy zichzelf van het leven door zichzelf op te hangen in zijn ouderlijk huis. Hij liet een briefje achter:

'Ik heb van allemaal gehouden, geen flauwekul! Jullie Boris.'

Toen er in de zomer van 2001 de Palmyra prijs aan Ryzhy werd toegekend, vond er een kleine herdenking in Sint Petersburg plaats. De waardering voor Ryzhy als dichter bleek ook uit de grote hoeveelheid in memoriam gedichten die aan hem gewijd zijn.²⁵ Ryzhy fungeerde voor velen als een uniek symbool voor zijn tijdperk. Als laatste 'Sovjetdichter' tot de 'dichter van de nieuwe Russen' maakte Ryzhy deel uit van een nieuwe periode in zijn geboorteland Ryzhy slaagde erin deze veranderingen te vertalen in poëzie.

Hoe kon een zo succesvolle, jonge dichter zelfmoord plegen? Sommigen verklaren zijn depressie door de snelle roem die Ryzhy meemaakte. Misschien was hij bang dat hij dit alles niet waar zou kunnen maken? Zijn zelfmoord kan hoe dan ook niet alleen voort zijn gekomen uit zijn laatste levensjaar, want het is duidelijk dat Ryzhy al eerder kampte met problemen. Ryzhy worstelde met allerlei levensvragen. Daarnaast leidde zijn overmatig drankgebruik en vreemdgaan tot huwelijksproblemen. En in het zijn laatste levensjaar bleek zijn bezoek aan Rotterdam niet wat hij van het Westen had verwacht.

Wie Ryzhy als persoon echt goed zou bestuderen, zou een gekwelde dichter zien. De mensen die dichtbij Ryzhy stonden, zagen de problemen waarmee hij kampte: Ryzhy worstelde met de vraag tot welke groep hij behoorde, vertelt zijn beste vriend en dichter Dozmorov. Na de val van het communisme in 1991 gingen veel van zijn vrienden de criminaliteit in. *"Stelen en moorden was een van de normaalste zaken in Jekaterinaburg. Mensen vielen bij bosjes neer"*, aldus Dozmorov. Een groot deel van de generatie van Ryzhy, bekend als de Perestrojka-generatie, werd vermoord door Russische bendes die opkwamen na de val van het communisme. Na de val van het communisme werd in Rusland het kapitalisme geïntroduceerd. Degene die een zakeninstinct hadden gingen de handel in. Russen die dit niet bezaten, stalen van de Russen die het wel hadden. Er ontstonden bendes die elkaar te lijf gingen. De gevechten en bedreigingen eindigden vaak met de dood. Veel jonge mannen, en ook vrienden van Ryzhy, kwamen op deze manier om het leven. Dozmorov vertelt: *"Boris was altijd bezig met grote vraagstukken, zoals waarom er zoveel ongelijkheid tussen mensen is. Zijn vrienden waren hier nooit mee bezig en hierdoor voelde Ryzhy zich buiten de groep vallen. (...) Hij behoorde niet tot*

²⁵ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 19

de intellectuelen, maar ook niet tot de kwajongens die later de criminaliteit in gingen." Ryzhy vond het lastig te accepteren dat zijn vrienden moordden. Hij beschreef in zijn dagboek, dat vanaf 2004 wordt uitgegeven onder de naam *Rotterdams dagboek* (2008), de criminele daden die zijn vrienden verrichtten. Ryzhy vond het moeilijk om uit de groep te stappen, omdat hij hun daden niet goedkeurde. Dit kwam door de vriendschappelijke band die hij met de meeste jongens uit zijn wijk had. In zijn dagboek laat hij weten dat hij eigenlijk het liefst een 'simpel' leven wilde leiden met zijn vrouw en zoontje.

*'Als ze ons in onze slaap maar niet overhoop steken,' zeg ik, in slaap vallend, 'ik wil erg graag blijven leven.' (...) 'Na een regenbui mag ik graag naar een zonsondergang kijken, naar een gigantische zonsondergang met talloze schakeringen – alsof ik daarginds, voorbij de zonsondergang, echt leef en dat deze 'ik', die hier na een stortbui aan het raam zit, slechts een onzalige dubbelganger is, een waardeloze parallel die Joost mag het weten voorstelt. Ik sluit mijn ogen en zie mezelf daar: Irina en Artjom zijn bij me, we lopen naar een blauwer dan blauwe rivier, we praten geanimeerd, maar ik hoor geen woorden. Het is heel wel mogelijk dat ik Artjom op mijn schouders heb. Alles is goed daarginds, voorbij de zonsondergang.'*²⁶

Ondanks zijn liefde voor zijn vrouw, hadden Ryzhy en Irina vaak ruzie. De ruzies lieten de dichter dan nadenken over wat hij met zijn leven wilde en waar hij nu echt thuishoorde. Het kapitalisme dat gepaard ging met de dagelijkse sleur bezorgde Ryzhy uitzichtloosheid. De kapitalistische voorwerpen zoals de televisie en het computerspelletje *Doom*²⁷ zorgde voor irritaties. Uiteindelijk maakte de irritaties en de sleur op een dag meester van Ryzhy, waarna hij een zelfmoordpoging deed.

*'Barst ook maar, dacht ik, over en uit, voor altijd, ze geven me geen paardje, in huis is het een puinzooi, zij hangt voor de buis, hij is verslingerd aan Doom, ik kan niet meer, leven jullie maar op jezelf en laat mij leven, ik ben per slot van rekening nog niet verloren, ik krabbel overeind en stel het zonder jullie, afgelopen, ik ben weg.'*²⁸

In de documentaire van Van der Horst wijst de vrouw van Ryzhy de omgeving waar zij en Ryzhy hun zoon opvoedde aan als de reden waarom Ryzhy zoveel over het leven is gaan nadenken. Op jonge leeftijd gaan zij en Ryzhy samen in de Staalschrootwijk in Jekaterinaburg wonen, niet wetende dat deze wijk nogal rauw en crimineel is. Ryzhy ziet hier eigenlijk pas echt goed wat de rijken van de armen onderscheidt en tot welk gedrag dit leidt. Ryzhy vond het onbegrijpelijk dat er op straat zoveel armoede te zien was, terwijl zijn vader elke dag door een chauffeur

²⁶ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 98-99

²⁷ *Doom* is een Russische computerspelletje

²⁸ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 88

naar zijn werk werd gereden. Irina die in de documentaire haar verhaal doet over Ryzhy, vertelt dat zij een vurige relatie had met hem: *"We hadden vaak ruzie. Maar de ruzies ging nooit over alledaagse dingen of over onze zoon. Het ging altijd over wereldproblemen. Boris was hier altijd mee bezig en wij verschilden vaak van mening. Dat leidde tot hevige uitbarstingen."* Zo ontstond er een tweedeling in de omgeving van Ryzhy. Aan de ene kant was er die ruige wereld waarin Ryzhy opgroeide, van armoede, schuttingtaal, drugs, straatgevechten en criminaliteit. Aan de andere kant de vertrouwde en traditionele wereld die bestond uit zijn familie, een warm nest en poëzie. De constante worsteling in welke groep Ryzhy thuishoorde, zorgde voor een innerlijke onrust bij de dichter. In de gedichtenbundel *Wolken boven E* (2008) probeert hij antwoord te krijgen op zijn vraag.

Hoewel ik heb aangegeven dat in hoofdstuk zes het werk van Ryzhy wordt geanalyseerd, wil ik bovenstaand gedicht in deze paragraaf bespreken, omdat het een verhelderend beeld geeft over de persoon Ryzhy. In dit gedicht komt een ik-persoon voor. Ryzhy heeft in verschillende gedichten gebruik gemaakt van een ik-persoon. In hoofdstuk zes wordt uitgebreid ingegaan op het beeld dat Ryzhy van de ik-persoon neerzet. In dit hoofdstuk beperk ik mij alleen tot dit gedicht, om duidelijk te maken welke opvallende zaken zich in het gedicht bevinden.

*Twintig was ik, jong en onbezonnen,
en mijn jeugd beloofde wonder wat,
daarmee is het allemaal begonnen,
ik was dom en geen geheim is dat.*

*Eerst wou ik als dichter door het leven,
iets dat weinig perspectieven gaf,
want er wordt geen loon voor bijgeschreven
en geen bosje bloemen kan eraf.*

*Daarom ben ik mijnbouw gaan studeren
en ik werd met lof gediplomeerd.
Nu is 't uit met door de herfst flaneren,
verzen worden niet meer genoteerd.
Wel de roze violist beluisterd
in de roze rokerige kroeg.
Brede schouders heb ik en mijn knuisten
tellen in mijn zakken geld genoeg.*

*Dus een dichter ben ik niet geworden,
en ik weet, ik word er nooit meer een.
Heren, zeg eens, vindt u dat in orde?
Maar de heren drinken voor zich heen,
zwijgen, huilen en omhelzen meisjes,
drinken weer en zwijgen allemaal,*

*ritmisch hoofden schuddend op de wijsjes
blèren ze op rijm hun schuttingtaal.*²⁹

In het gedicht zet Ryzhy een aantal tegenstrijdigheden van de ik-persoon tegenover elkaar. De ik-persoon lijkt eerst een dichter te zijn – later in het gedicht opeens niet meer – maar tegelijkertijd is de ik-persoon ook een medewerker in de mijnbouw. In de eerste strofe beschrijft Ryzhy dat de ik-persoon een hoopvolle toekomst had. Er werd hem een wonder beloofd, maar in de andere strofen van het gedicht blijkt dat het wonder geen werkelijkheid is geworden. Het dichten leverde geen loon op en geen bosje bloemen, wat symbool kan staan voor de waardering die de ik-persoon hoopte uit het dichten te halen. Een andere tegenstrijdigheid uit het gedicht is dat ondanks de dichter die de ik-persoon graag wil worden, de ik-persoon omschreven wordt als iemand met brede schouders en met knuisten. Het beeld dat hier wordt omschreven is van een gespierd, krachtig lichaam, roept de vraag op: past dat lichaam bij het beeld van een dichter? Dan in de laatste strofe beschrijft de ik-persoon zijn vrienden, die hij heren noemt. Deze mannen dragen ook een tegenstrijdigheid in zich. Zij gedragen zich gevoelig (ze zwijgen, huilen, zingen wijsjes), maar ook stoer (ze drinken, zitten in een ‘roze kroeg’ en gebruiken schuttingtaal).

Wat zou de reden voor Ryzhy zijn om dit gedicht zo te schrijven? Een mogelijkheid is dat Ryzhy dit gedicht schreef om de levensvragen die hij had te beantwoorden. Het schrijven van dit gedicht zou daarmee een therapeutische bezigheid zijn. De kritiek op deze verklaring is dat ‘kunst’ nooit gereduceerd kan worden tot therapie. De vorm van kunst is per definitie expressief en daarmee ook vaak geëngageerd, omdat kunst zich richt op de buitenwereld. Een andere mogelijkheid is dat Ryzhy zijn eigen leven wilde beschrijven in een gedicht. Uit bestaande bronnen weten we dat Ryzhy net als de ik-persoon uit het gedicht, dichter wilde worden, mijnbouw heeft gestudeerd en vrienden had die veel dronken. Toch bestaat de kans dat deze verklaring enkel uit toevalligheden bestaat, en dat de ik-persoon helemaal niet Ryzhy in het werkelijke leven moet voorstellen. Het is daarom interessant om de ik-persoon te bestuderen, met daarbij de volgende vraag in gedachten: welk beeld beschrijft Ryzhy van de ik-persoon in zijn poëzie? In hoofdstuk zes wordt er een totaalbeeld beschreven door alle gedichten waar de ik-persoon in terugkomt te analyseren. Als Ryzhy zichzelf het doel stelde om een bepaald beeld neer te zetten van de ik-persoon, dan kan men uit dit gedicht concluderen dat de ik-persoon vol tegenstrijdigheden zat.

In juli 2000 neemt Ryzhy deel aan het *Poetry International*. Ryzhy beweert dat hij zijn gedichten op een goede manier heeft voorgedragen.

²⁹ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 30-31

*'Ik ben in Nederland geweest. Heb Vermeer gezien. Voor de Nachtwacht gestaan. Delft. Het was allemaal prachtig. Ik heb twee keer voorgedragen, vol overtuiging, en volgens mij vond het publiek het mooi. Al beweren Rejn en Aljochin dat het niet best was. Ik heb veel foto's gemaakt, later bleek dat ik dat net zo goed niet had kunnen doen, want op het laatst is mijn fototoestel gestolen.'*³⁰

Volgens zijn leermeesters, Rejn en Aljochin, bleek dat de voordracht van Ryzhy helemaal niet goed ging. Ryzhy was het grootste deel van zijn tijd in Rotterdam dronken en droeg al wankelend zijn gedichten in de verkeerde volgorde voor. Voor het publiek was zijn voordracht niet goed te volgen, omdat de teksten die Ryzhy voordroeg niet overeen kwamen met de geprojecteerde Nederlandse vertalingen. Met zijn gebrekkige Engels kon hij zich nauwelijks verstaanbaar maken. Ryzhy gedroeg zich opstandig tijdens zijn bezoek aan Rotterdam en liet zich door niemand in het gareel brengen. Janita Monna was tussen 2008 en 2009 schrijver van de *Groene Amsterdammer*. Zij schrijft in *Tussen Bandieten en Poëten* (2008) over haar ontmoeting met Ryzhy.

*'Wat voor jongen gaat er achter die woorden schuil? De eerste kennismaking verloopt moeizaam. Conversatie is nauwelijks mogelijk en het door Ryzhy dringend gewenste bier is niet meteen verkrijgbaar. Als we 's avonds met hem dineren, raakt Ryzhy zijn bord niet aan. Er is eindelijk bier en hij drinkt gulzig, grote glazen. Pogingen tot gesprek, zelfs in het Russisch, stranden keer op keer. Als hij de festivalcatalogus doorbladert, loopt het definitief spaak: bij het zien van de Nederlandse vertaling van zijn werk vraagt hij zich af of de vertaler het eindrijm wel gehandhaafd heeft. Niet? Ryzhy maakt een wegwerpgebaar.'*³¹

Achteraf laat alles zich misschien makkelijk verklaren. Aan het einde van zijn korte leven werden de twee kanten die Ryzhy had steeds meer zichtbaar. Aan de ene kant was er de jonge man die hield van zijn gezin, aan de andere kant was Ryzhy een gekwelde kunstenaar die worstelde met allerlei levensvragen.

3.2 In welke context groeide Ryzhy op?

De oorsprong van de stad Swerdlowsk - na de Sovjettijd Jekaterinaburg genoemd - ligt bij de ontginning van mineralen tijdens het bewind van Peter de Grote (1682-1725). Ook na de regeerperiode van Peter de Grote bleef Swerdlowsk zijn industriecentrum behouden. De keuze voor de plaats voor het uitbreiden van de industrie in de Oeral, viel dus op het plaatsje Swerdlowsk. Er was in deze regio voornamelijk werk te vinden in de ijzermijnen en metaalfabrieken. In de tijd van de Sovjet-Unie fungeerde de stad ook als knooppunt voor Europese-Russische of

³⁰ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 71

³¹ Monna, J. (2008). *Tussen Bandieten en Poëten*. Groene Amsterdammer, (48). Verkregen op 01-03-2016, van: <https://www.groene.nl/artikel/tussen-dichters-en-bandieten>

Aziatische-Russische arrestanten die werden veroordeeld tot tewerkstelling in Siberië.

Onder het bewind van Stalin kreeg de stad er nieuwe industrieën bij, ten behoeve van de toegenomen externe militaire dreiging in de periode van de Koude Oorlog (1945-1989). De stad verdween die periode achter het IJzeren Gordijn en lag voor tientallen jaren voor het buitenland verborgen in de Sovjet-Unie. In 1979 kwam Swerdlowsk even in het wereldnieuws doordat er paniek in de stad was ontstaan na de uitbraak van antrax. Tientallen burgers overleden door een fout in een geheim laboratorium. Kortom; de stad was een plaats met een weinig vrolijke geschiedenis.

De *Perestrojka* en de *Glasnost* maakten midden jaren '80 duidelijk hoe groot de verandering voor de stad was. De stad maakte een ommekeer van een gesloten stad, tot een stad die open stond voor vreemdelingen. De vrijheid op straat leidde ook tot vrijheid in ieders gedachten. De kunst bloeide op. De Russische muziekstijl ontwikkelde zich verder en ook in de literatuur komen schrijvers los van de Sovjet-gedachte. De Oeralfactorij vestigde zich zelfs als enige literair tijdschrift niet in Petersburg of Moskou, maar in de stad die na de val van de Sovjet-Unie weer Jekaterinaburg ging heten. Ondanks die vrijheden voor kunstenaars en investeerders, zorgde de *Perestrojka* en de *Glasnost* ook voor meer criminaliteit en chaos. De Russische bevolking werd steeds vrijer gelaten waardoor men steeds meer kritiek durfde te uiten. Jongeren grepen hun kans om rijk te worden volgens de sociale marktwerking, of gingen stelen. Er was door de politie nauwelijks controle op deze jeugdbendes en zij konden daarom zonder bemoeienis doorgaan met hun criminele activiteiten. Ryzhy ondervond deze gevolgen van de *Perestrojka* en de *Glasnost* en verloor een heleboel leeftijdsgenoten.

De volgende president deed het in de ogen van Ryzhy niet veel beter. Jeltsin liet een verarmd land achter waar de Staalschrootwijk een typerend voorbeeld van was. Slecht onderhouden gebouwen, zwervers op straat en veel criminaliteit, het was allemaal onderdeel van het decor waarin Ryzhy zijn zoon moest opvoeden. In zijn laatste levensjaar maakte hij de opmars van een nieuwe president mee. Wat Ryzhy van Poetin heeft gevonden weten we niet, omdat het niet bekend is of hij hier iets over heeft geschreven.

3.3 In welk poëtisch klimaat is Ryzhy opgegroeid?

In de vorige paragrafen is de persoon Ryzhy omschreven. Om een volledig beeld te krijgen van wie de dichter was, moet ook het poëtisch klimaat waar Ryzhy in opgroeide worden bestudeerd. Om een beeld te schetsen van welke poëten Ryzhy voorgingen, gebruik ik het handboek *Poetry Reader for Russian Learners* (2015) van Titus.³² Zij beschrijft op een heldere, overzichtelijke manier de Russische literatuurgeschiedenis en kan ik het poëtisch klimaat waar Ryzhy in opgroeide beschrijven. In welke Russische traditie moet het werk Ryzhy geplaatst worden? Kon

³² Titus, J. (2015). *Poetry Reader for Russian Learners*. New Haven: Yale University Press.

men de gedichten van Ryzhy als vernieuwend beschouwen? Of droeg Ryzhy samen met andere dichters een bepaalde poëtische stijl uit? En hoe ziet die poëtische stijl er dan uit?

Aan het werk dat Ryzhy achterliet, is te zien dat hij zich intensief verdiept heeft in poëzie van anderen. Ryzhy liet honderden keurig uitgewerkte gedichten achter en zelfs de houten panelen van de veranda in de flat waar Ryzhy met zijn vrouw en zoon woonden zijn beschreven met dichtregels. Op de vraag wie zijn grote voorbeeld in de poëziewereld was, antwoordde Ryzhy dat hij vooral geïnspireerd raakte door het werk van Joseph Brodsky (1940-1996).³³

Brodsky werd geboren in het voormalige Leningrad, het huidige Sint-Petersburg, waar hij een zwaar bestaan leidde. Als baby overleefde hij de Slag bij Stalingrad tijdens de Tweede Wereldoorlog. De jonge Brodsky groeit als Russische Jood op in een communistische staat. Hoewel hij op de lagere school door zijn klasgenoten werd geaccepteerd, voelde Brodsky zich als enige Jood alleen. Brodsky groeit op tussen de propaganda van het communistische bewind. Als jongetje van zeven jaar heeft hij al snel genoeg van de 'dreunende saaiheid' van de partijpropaganda, en de gelijkschakelijking die elk individu verandert in een middelmatige burger. Boeken werden voor hem een vlucht naar een andere werkelijkheid, waar individuen helden werden en niet opgingen in de massa. Brodsky maakte de lagere school niet af. Hij had schoon genoeg van de domme propagandapraat van zijn onderwijzeres, aldus Brodsky zelf.³⁴ Na een aantal bijbaantjes, van freesbankwerker tot medewerker van een ziekenhuismortuarium, begon hij met het schrijven van poëzie.

In zijn volwassen leven werd Brodsky tijdens het communistische bewind verbannen naar een van de strafkampen in Siberië. Zijn verbanning had niets te maken met wat hij schreef, alleen maar met het feit dat hij schreef en geen vaste baan had en dus op de gemeenschap parasiteerde, aldus het vonnis. In 1964 werd Brodsky veroordeeld tot vijf jaar dwangarbeid. Hoewel Brodsky nooit heeft geschreven over het communistisch systeem, klassenverhoudingen of andere politieke kwesties, voorzag de communistische staat het schrijven van poëtisch werk als een staatsgevaarlijke activiteit. Na zijn vrijlating vertrok Brodsky daarom noodgedwongen naar de Verenigde Staten.

In 1987 ontving hij de Nobelprijs voor de Literatuur vanwege zijn beschrijving van de existentie van de mens in zijn poëzie. Zijn gedichten gaan over onderwerpen waar ieder mens mee te maken krijgt zoals tijd, vergankelijkheid, verlies en wanhoop. In een lezing brengt hij het verschijnsel verveling in verband met tijd. Hij zegt daarover: *“Wie zich geheel overlevert aan de verveling, komt oog in oog te staan met*

³³ Titus, J. (2015). *Poetry Reader for Russian Learners*. New Haven: Yale University Press. p. 176

³⁴ Boomsma, G. (1996). *Joseph Brodsky*. Groene Amsterdammer, (5). Verkregen op 01-03-2016, van: <https://www.groene.nl/artikel/joseph-brodsky>

*de oneindigheid van de tijd en dus met de eigen eindigheid of 'onbeduidendheid'.*³⁵ Brodsky legt deze onderwerpen als dichter vast vanuit een vogelvluchtperspectief, om zo greep te krijgen op de wereld. Door deze aanpak zijn de gedichten van Brodsky op een gedetailleerde manier opgeschreven, waardoor de lezer zich goed kan verplaatsen in de gedichten.

Brodsky heeft ondanks zijn bijzondere leven van propaganda, censuur en gevangenschap, zich nooit de rol van martelaar of held toegeschreven. In het werkelijke leven maar ook in zijn gedichten heeft hij altijd afstand genomen van zijn ervaringen, waardoor hij van zijn leven geen mythe heeft gemaakt. In een interview dat hij in 1983 aan het NRC Handelsblad gaf, zei hij: *"Ik werd tewerkgesteld in een klein gehucht vlak bij de Poolcirkel. Wij moesten hard werken. Maar ik vond het niet zo erg, weet je, ik hou van onplezierige dingen."*³⁶

Tijdens zijn laatste levensjaren hield Brodsky zich vooral bezig met mensen bewust maken van het belang van het individualisme. In zijn essaybundel *Tussen iets en niets* (1986) raadde hij jongvolwassenen aan zich met het extreem individualisme te beschermen tegen het Kwaad. Volgens zijn theorie richt het Kwaad zich op de voorspelbaarheid van mensen en weet het zich geen raad met onberekenbare individuen die met hun daden het Kwaad belachelijk maken.

Om duidelijk te maken uit welke aspecten het werk van Brodsky is opgebouwd, behandel ik een van zijn bekendste gedichten die de titel 'Kerstromance' draagt. Het vormt het openingsgedicht van zijn bestverkochte gedichtenbundel *De herfstkreet van de havik* (2000).³⁷

*Er vaart in weemoed onverklaarbaar
te midden van beton en stenen
een nacht'lijk scheepje licht en wendbaar,
uit 't Alexanderpark verschenen,
een bars, eenzellig nachtlantaarntje -
een gele roos die niemand plantte -
bóven zijn teerbeminden vaart het,
ònder passanten.*

*Er vaart in weemoed onverklaarbaar
een zwerm van dronkaards en maanzieken.
Een buitenlander triest en kwetsbaar
laat op een plein zijn sluiters klikken,
een taxi rijdt de Gorkistraat in,*

³⁵ Deel, van, T. (1996). *Joseph Brodsky 1940-1996*. Trouw. Verkregen op 02-03-2016, van: <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/2685974/1996/01/30/Joseph-Brodsky-1940---1996.dhtml>

³⁶ Boomsma, G. (1996). *Joseph Brodsky*. Groene Amsterdammer, (5). Verkregen op 01-03-2016, van: <https://www.groene.nl/artikel/joseph-brodsky>

³⁷ Brodsky, J. (2000). *De herfstkreet van de havik*. Amsterdam: De Bezige Bij. p. 5

*brengt passagiers naar ziekenhuizen,
en doden staan in een omarming
met herenhuizen.*

*Er vaart in weemoed onverklaarbaar
een trieste zanger door de straten,
staat voor een winkelruit niet koopwaar
een klant bolhoofdig en gelaten,
een oude minnaar moet zich haasten
door deze hoofdstad ongenietbaar,
een late stoet van bruiloftsgasten
vaart er in weemoed onverklaarbaar.*

Experts van de poëzie van Brodsky, wijzen er in hun analyses op dat de oceaan een terugkerend thema is in zijn werk. Van Deel is poëtisch journalist bij het dagblad *Trouw*, hij schrijft in een artikel voor de krant: *“Brodsky stond er vooral bekend om zijn gedichten waarin hij zijn verbeelding van de stad tegenover natuur zette. In zijn gedichten speelt de oceaan elke keer een verbindende rol tussen deze twee werelden.”*³⁸ Ook in ‘Kerstromance’ keert de zee indirect terug, omdat Brodsky over een nachtelijk scheepje schrijft en een schip niet kan varen zonder water. Ook zijn de twee werelden van stad en natuur te herkennen in het gedicht. Brodsky zet in dit gedicht een aantal tegenstellingen tegenover elkaar, die deze twee werelden van elkaar moeten scheiden. Hij verbeeldt aan de ene kant een harde kant, dat terugkomt in de woorden beton en stenen. Het is mogelijk dat deze harde kant de stad symboliseert, die bestaat uit beton en steen. Aan de andere kant beschrijft hij ook een zachte kant, die de natuur zou voorstellen. Dit komt terug in de woorden weemoed, licht, gele roos en teerbeminden. Interessant is dat er steeds in elke strofe de zin ‘vaart er in weemoed onverklaarbaar’ terugkeert. Welk doel had Brodsky voor het laten terugkeren van deze zin?

In andere gedichten van Brodsky is nog een thema dat steeds terugkeert, dat is de relatie tussen dichter en maatschappij. Brodsky benadrukte in zijn poëzie steeds de kracht die literatuur heeft om het publiek te beïnvloeden en de cultuur in sterke mate te vormen. In interviews nam hij het vaak op voor de stelling dat de Westerse literatuur deels verantwoordelijk was voor het overwinnen van grote rampen uit de twintigste eeuw. Het taalgebruik van Brodsky in zijn poëzie is vaak verheven. Hij construeert de omgevingen bijna op een romantische manier, waardoor hij de meest prachtige beelden bij het publiek kan oproepen.

Buiten het werk van Brodsky, zijn er nog andere, wat oudere invloeden te herkennen in het werk van Ryzhy, zoals de invloeden van Poesjkin. Aleksandr Poesjkin (1799-1837) behoort tot op de dag van vandaag tot de grootste Russische

³⁸ Deel, van, T. (1996). *Joseph Brodsky 1940-1996*. Verkregen op 02-03-2016, van: <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/2685974/1996/01/30/Joseph-Brodsky-1940---1996.dhtml>

dichters ooit.³⁹ Poesjkin neemt in Rusland zo'n speciale plaats in, dat er getraind wordt om kinderen van de lagere school hele lappen poëzie en proza van Poesjkin uit het hoofd te laten opzeggen. Ook Ryzhy maakte deze onderwijsvorm mee. Het is logisch dat hij na heeft gedacht over deze gedichten, die hij ook als kleine jongen uit het hoofd moest leren. Waarom was het voor Rusland zo belangrijk dat kinderen de poëzie en proza van Poesjkin uit het hoofd leerden? Om antwoord te geven op deze vraag behandel ik een lyrische strofe van Poesjkin uit zijn roman van Jevgeni Onegin.

*O vrienden! Hoor mijn hart! Het zingt van
verrukking als de halve kring van
paleizen, kerken, torens weer
zich voor mij opent! Menig keer
dacht ik, door 't zwerverslot verdreven,
aan jou, mijn Moskou, als bekleed
met licht en schoonheid, en ik leed.
O Moskou! Naam die zóveel leven
dat aan het Russisch hart ontspringt
tot één maakt en de ziel doorzingt!*⁴⁰

Poesjkin schildert Moskou af als een toverland, in al zijn kleuren. Moskou is de stad waar 'je hart zingt van verrukking', waar paleizen, kerken en torens zich voor je openen. Moskou is de stad die bekleed is met licht en schoonheid en je ziel raakt. De boodschap die Poesjkin met dit gedicht overbrengt aan de lezer is dat Moskou een warme, prettige maar vooral mooie stad is. Het gedicht lijkt daarmee een lofzang te zijn voor de Russische hoofdstad.⁴¹

Er is geen dichter die de Russische staat meer heeft vereerd dan Poesjkin. Hij werd als de uitvinder gezien van de Russische literatuur. Hij was een voorvechter van vrijheid, had idealen en geloofde in het leiderschap van de Tsaar. Poesjkin nam zo'n belangrijke plek in dat pleinen, straten, universiteiten, bibliotheken, musea, instituten, en dorpen, naar de dichter zijn vernoemd. Het verhaal gaat zelfs dat hij vermoord is toen hij een Nederlandse gezant wilde verdedigen. De dichter werd hij door een kogel geraakt. In feite kwam Poesjkin om na een duel met Georges-Charles de Heeckeren d'Anthès, een Franse legerofficier in Russische dienst. Poesjkin wordt vanwege de legende rondom zijn dood tot op heden nog gezien als een martelaar, een Russische held.⁴²

³⁹ Titus, J. (2015). *Poetry Reader for Russian Learners*. New Haven: Yale University Press. p. 1-4

⁴⁰ Poesjkin, A. (2014). *Jevgeni Onegin*. Amsterdam: Van Oorschot.

⁴¹ Schutte, X. (1999). *Oneindig gezwam*. Groene Amsterdammer, (24). Verkregen op 07-01-2016, van: <https://www.groene.nl/artikel/oneindig-gezwam>

⁴² Scheijen, S. (2010). *Alles onecht*. Groene Amsterdammer, (12). Verkregen op 07-03-2016, van: <https://www.groene.nl/artikel/alles-onecht>

Ryzhy raakte niet alleen geïnspireerd door oudere poëtische werken. Ook moderne poëzie zoals die van Blok en Mandelstam werd gebruikt om zijn eigen werk op te baseren. Alexander Blok (1880-1921) werd vooral bekend vanwege zijn gedichten die zich afkeerden tegen de stad. Blok hield van Rusland en moedigde de Russische opstand die plaatsvond in 1905, aan.⁴³ Hij hoopte op een meer idealistische staat, waarbij mensen gelijk waren. Hij maakte nog net de beginjaren van het communisme mee en schreef hier vol lof over. In 1921 werd hij ernstig ziek en overleed hij in de Sovjet-Unie.

Osip Mandelstam (1891-1938) schreef daarentegen niet met lof over Rusland.⁴⁴ In 1934 werd hij gearresteerd vanwege het beledigen van Stalin in het gedicht 'De heerser'.

*Kremlinbewoner uit de bergen, de wurger en boerendoder
zijn dikke vingers vet als wormen
en zijn woorden onwrikbaar als loden gewrichten
zijn kakkerlakkensnor lacht (...)*

Stalin vatte het gedicht op als een persoonlijke belediging en Mandelstam werd verbannen naar de stad Tsjerdyn in de Oeral. Hij werd in 1937 vrijgelaten, maar een jaar later weer opgepakt wegens antirevolutionaire activiteiten. Volgens Russische documenten van de geheime dienst heeft Mandelstam tijdens zijn verhoring bekend dat hij antirevolutionaire gedichten schreef. Mandelstam werd daarom veroordeeld tot vijf jaar dwangarbeid in een werkkamp. Hij stierf in Vtoraja Retsjka, een werkkamp in de Goelag Archipel.

De verschillende dichters die met hun poëzie een inspiratie vormden voor Ryzhy, hebben verschillende achtergronden en opvattingen over de poëzie. Waar Poetsjkin met zijn poëzie een romantisch beeld van Rusland wilde neerzetten, uitte Mandelstam in zijn poëzie juist zijn afkeer tegen het politieke klimaat van Rusland. Waar Brodsky en Poesjkin hetzelfde doel lijken te hebben, namelijk het beschrijven van twee werelden (de stad en de natuur), wilde Brodsky dit met een verheven taal en tegenstellingen bereiken, terwijl Poesjkin juist koos voor het gebruik van romantische maar directe taal. Beide dichters ontwikkelden los van elkaar, mede door hun eigen ervaringen en herinneringen aan Rusland, een eigen poëtische stijl. Ryzhy kwam dankzij het onderwijs al vroeg in aanraking met poëzie. Het is daarom niet geheel toevallig dat er overeenkomsten te ontdekken zijn tussen het werk van de bekende Russische dichters uit de 19^e en 20^e eeuw, en het werk van Ryzhy. In het werk van Brodsky en Ryzhy keert het thema 'dichter en maatschappij' terug. Tevens maakten beide dichters gebruik van veel tegenstellingen in hun poëzie. Ook deelden Brodsky, Mandelstam en Ryzhy dezelfde opvatting, namelijk dat door middel van

⁴³ Titus, J. (2015). *Poetry Reader for Russian Learners*. New Haven: Yale University Press. p. 138

⁴⁴ Titus, J. (2015). *Poetry Reader for Russian Learners*. New Haven: Yale University Press. p. 187

literatuur en poëzie mensen over de hele wereld aangesproken konden worden en dat schrijvers hiermee over een belangrijke kracht beschikten.

Ryzhy past zelf als dichter goed thuis in de Russische traditie waarin dichters een zwaar leven leidden: Brodsky en Mandelstam moesten beide zien te overleven in een strafkamp. Poesjkin werd vermoord tijdens straatgeweld. Ryzhy pleegde zelfmoord nadat hij had besloten niet meer in deze wereld te kunnen leven. Of Ryzhy zijn karakter en leven bewust aan het schikken was naar deze Russische traditie, is niet te achterhalen. Wel lijkt zijn leven zich te voegen naar de mystificatie van het dichterschap, waarbij een gekwelde kunstenaar zo geniaal lijkt te zijn dat hij te groot is voor een leven op deze wereld. Een gekwelde kunstenaar komt dan vervolgens op een dramatische wijze om te leven, bijvoorbeeld door (zelf)moord. Alle vier de dichters passen thuis in de traditie van een 'gekwelde' dichter die onder barre omstandigheden kunst moet zien te maken. Alle vier verworven zij na hun dood een heldenstatus in Rusland en hun werk is nog steeds immens populair.

Na de bestudering van de dichters die Ryzhy inspireerde, valt het op dat Ryzhy een speciale liefde voor *minor poets* leek te hebben. Onder *minor poets* vallen gedichten die een melancholisch karakter hebben. Melancholie laat zich moeilijk vatten, het is een toestand waar positieve en negatieve gevoelens met elkaar verbonden zijn: eenzaamheid, leegte en iets missen, wisselen elkaar af met positieve gevoelens zoals liefde en plezier aan prettige herinneringen. Tijdens een melancholische toestand reflecteert de persoon over het verglijden van de tijd, waarin mensen op een bepaalde manier met elkaar omgaan. Deze omschrijving kan ook gevat worden als de tijdgeest van een bepaalde historische periode.⁴⁵

Melancholische poëzie grijpt vaak terug op een bepaalde tijdgeest, of wil juist de tijdgeest (zoals het tsaristisch Rusland of het communisme) vasthouden.⁴⁶ Onder een tijdgeest vat men de manier waarop mensen denken of handelen in een bepaalde periode.⁴⁷ Poesjkin verwees in zijn gedichten bijvoorbeeld naar de perfectie van een tsaristisch Rusland. Blok moedigde in zijn poëzie het communisme en de revolutie aan en Mandelstam verwees in zijn gedichten naar de imperfectie van het communisme. In de poëzie van deze drie dichters wordt geprobeerd om een bepaalde tijdgeest vast te houden, door in de poëzie positieve of negatieve beschrijvingen aan deze tijdgeest te koppelen. In hoofdstuk zes wordt de vraag beantwoord of Ryzhy zich ook vasthield aan een bepaalde tijdgeest, en hoe de tijdgeest terug te vinden is in zijn poëzie.

In deze paragraaf zijn de dichters en hun stijl behandeld die Ryzhy als inspiratie beschouwde. De vraag is of je je idolen voorbij kunt streven, of blijf je altijd

⁴⁵ Dertealen, J. (2011). *Voor het vallen van de traan*. Melancholie. Het werk van Joseph Brodsky. Antwerpen: Universiteit Antwerpen. Verkregen op 06-03-2016, van: <http://www.scriptiebank.be/scriptie/voor-het-vallen-van-de-traan-melancholie-het-werk-van-joseph-brodsky>

⁴⁶ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 15

⁴⁷ Van Dale, Het woordenboek der Nederlandse Taal (2016). *Betekenis tijdgeest*. Verkregen op 07-03-2016, van: <http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=tijdgeest&lang=nn#.Vt2YAllvJYk>

een kopie van hen. De poëtische stijl van Ryzhy bestaat uit gedichten die technisch simpel zijn opgebouwd. Ze bestaan voornamelijk uit vier strofen en wijken daarmee af van de moeilijke patronen die Poetsjkin vaak koos. De woorden die Ryzhy koos in zijn gedichten waren eveneens simpel. Zijn poëzie moest, in tegendeel tot die van Brodsky en Mandelstam, de gewone mens aanspreken. Naarmate Ryzhy ouder werd en meer poëzie van anderen las, ontwikkelde hij een eigen stijl die los stond van andere Russische dichters. Het is in deze paragraaf duidelijk gebleken dat hij het 'vak' leerde door grote Russische dichters te bestuderen, maar ging later zijn eigen weg om op die manier een heel eigen doel te bereiken.

3.4 Een naar het verleden gerichte utopie

Friedrich Achleitner (1930) is een Oostenrijkse expert op het gebied van poëzie en architectuur. In 1983 werd hij professor van architectuur aan die Akademie der bildenden Künste Wien. In de jaren negentig van de vorige eeuw schreef hij het boek *Die rückwärtsgewandte Utopie: Motor des Fortschritts in der Wiener Architektur* (1994), waarin hij de Duitse term rückwärtsgewandte Utopie introduceert.⁴⁸ Hij definieert een *rückwärtsgewandte Utopie* als een volmaakte maar onbereikbare wereld, omdat deze utopie teruggrijpt naar een periode uit het verleden. De term sluit perfect aan op mijn hypothese over het werk van Ryzhy, omdat Ryzhy in zijn poëzie een eigen perfecte wereld creëert die teruggrijpt op de communistische periode van de Sovjet-Unie. In mijn onderzoek zal ik met een poëtische analyse in hoofdstuk zes onderbouwen waarom het werk van Ryzhy beschouwd moet worden als een utopie dat op het verleden is gericht.

Mijn hypothese is dat het werk van Ryzhy beschouwd moet worden als poëtisch werk dat op het verleden is gericht, omdat Ryzhy het kapitalisme in zijn dagboek en interviews afwees en hij, zo blijkt uit zijn poëzie, ook geen toekomst meer zag in de Perestrojka-tijd die sinds 1985 in Rusland gold. In zijn poëzie verwees Ryzhy naar het communisme, zoals naar de Sovjet-tijd waarin hij is opgegroeid. Ryzhy vat het communistisch tijdperk in de Sovjet-Unie op als een positieve tijd, omdat hij in zijn gedichten op een positieve wijze over dit tijdperk schreef. Doordat Ryzhy de huidige samenleving afwijst en positief over het verleden spreekt, is er een verlangen zichtbaar. Dit verlangen kan het best worden omschreven als een naar het verleden gerichte utopie, omdat het voor Ryzhy niet mogelijk was om ooit terug te keren naar de Sovjet-tijd. Zijn poëtische werkelijkheid wordt daarmee een utopie, omdat deze werkelijkheid onbereikbaar blijft. Het is onmogelijk om er ooit naar terug te keren door het feit dat de Russische leiders het communisme hebben afgezworen en vanaf 1985 bezig waren om Rusland economisch en politiek te hervormen.

Ryzhy groeide als jongvolwassene op in de tijd van de Perestrojka. Gorbatsjov hoopte in 1985 de Sovjet-Unie economisch weer op de kaart te zetten door de

⁴⁸ Achleitner, F. (1994). *Die rückwärtsgewandte Utopie*. Motor des Fortschritts in der Wiener Architektur. Wien: Picus.

economische markt vrij te laten. De communistische waarden werden door de Perestrojka en Glasnost steeds meer los gelaten. De hervormingen liepen uit op meer openheid en vrijheid voor de Russische burgers. In 1991 viel de Sovjet-Unie definitief. De Perestrojka en Glasnost betekenden ook economische chaos en onveiligheid. Veel Russische burgers konden door de prijsverhoging niet genoeg voedsel voor hun huishouden kopen. Dit leidde tot armoede onder de Russische bevolking. Daarnaast waren er Russische groeperingen die crimineel gedrag vertoonden door diefstallen en overvallen te plegen op de mensen die wel geld en bezit hadden opgebouwd na de hervormingen. Het leidde tot een onveilig gevoel bij burgers en tot wraakacties onder de criminele bendes, die elkaar probeerden uit te moorden. Ryzhy maakte de Perestrojka-tijd bewust mee. Hij zag hoeveel vrienden, die in armoede leefden zich aangesloten bij criminele bendes. Vervolgens heeft hij toe moeten zien hoeveel van deze vrienden op jonge leeftijd eindigden op de begraafplaats. Hoewel zijn vader een goede baan had, had Ryzhy als jongvolwassene geen bestaan vol rijkdom. Samen met zijn vrouw krijgt hij een flat toegewezen in de Straalschrootwijk, een van de armste wijken van Jekaterinaburg. Ryzhy ziet dat de Perestrojka en Glasnost een kloof tussen arm en rijk veroorzaakt onder de Russische bevolking, en keurt dit af. Zijn vrouw verklaart in de documentaire van Van der Horst dat Ryzhy sindsdien nadacht over de vraag hoe de rijkdom verdeeld moet zijn onder de Russische bevolking. Zijn gedichten vormen een antwoord op dit vraagstuk: in de Sovjet-tijd was de samenleving beter voor de burgers dan in de Perestrojka-tijd.

In zijn dagboek en interviews wijst Ryzhy het kapitalisme af.⁴⁹ Voor het eerst maakte Ryzhy kennis met het kapitalisme door zijn bezoek aan Nederland in 2000. Na zijn bezoek schrijft hij over een wereld waarin men zich vooral richt op het bezit. In Rotterdam wordt Ryzhy overvallen. Hij maakt zelf mee dat zijn fototoestel, portemonnee en reispapieren worden gestolen en besluit dat ook deze wereld crimineel is en niet deugt.

⁴⁹ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren.

Hoofdstuk 4: Maatschappelijke context van Rusland anno 2016

4.1 Het huidige Rusland volgens Brandt Corstius

Jelle Brandt Corstius (1978) is journalist en filmmaker. Hij richt zich voornamelijk op maatschappelijke onderwerpen in Rusland, zoals het communisme, Koude Oorlog en burgerschap. In 2015 maakte hij een achtdelige serie *Grensland* waarin hij de politiek van Rusland en de omgang met haar buurlanden toont. Welke kritiek heeft Brandt Corstius op de huidige Russische samenleving?

In de tweede aflevering die de titel *'Beleefde Mensen'* heeft, laat Brandt Corstius zien welke macht Poetin heeft over zijn burgers. In het begin van de aflevering wordt de macht van Poetin meteen pijnlijk duidelijk. Drie meisjes zijn in een winkel die T-shirts verkoopt van het gezicht van Poetin met daaronder allerlei heroïsche teksten als: 'Poetin is mijn held' en 'De Krim is van ons!'. De drie meisjes worden door Brandt Corstius geïnterviewd met twee belangrijke vragen: Waarom vinden jullie Poetin een goede leider? En wat gebeurt er als hij er niet meer is? De drie meisjes reageren hier geschokt op: *"Zo iets mag je niet over onze leider zeggen! Het is een belediging om over zijn dood te praten."* De reden waarom zij hun leider aanbidden en zelfs niet eens rationeel willen nadenken over zijn toekomstige dood - want iedereen gaat ooit een keer dood - is, omdat zij met Poetin zijn opgegroeid. Door de loop van de jaren zijn zij hem als held gaan beschouwen. Zij zien hun held als oppermachtig en onsterfelijk. Het besef dat zij moreel afhankelijk zijn van deze man is het resultaat van indoctrinatie. Het Kremlin beheerst de media en het onderwijs op zo'n geslepen manier dat de werkelijkheid voor Russische burgers nauwelijks meer van propaganda te onderscheiden is. De omschrijvingen die de meisjes geven van Poetin, neigen naar persoonsverheerlijking, vooral omdat de meisjes geen gebreken van Poetin willen bespreken. De meisjes waren zeven jaar toen Poetin in 2000 aan de macht kwam. Het is deze generatie die is opgegroeid met de chaos en problemen die de val van het communisme veroorzaakte. Hun ouders waren teleurgesteld in de heersers die volgden na de val van het communisme. Zij keken met afschuw terug naar de periode waarin Jeltsin als leider van Rusland wereldwijd een lachwekkende reputatie neerzette. Zo was Jeltsin in het openbaar meermaals dronken en maakte, zeker in de ogen van Poetin en zijn aanhangers, een schertsfiguur van Rusland. Sinds 2000 ziet deze generatie dat het beter gaat met Rusland: het ontwikkelt zich op economisch gebied en laat zich aan het buitenland zien als een sterk en machtig land. Denk aan bijvoorbeeld de Olympische Winterspelen in Sotsji waar Rusland de meeste medailles, 33 in totaal, wist te behalen. Dat een aantal Russische atleten doping gebruikten, dat werd gesteund door de Russische staat willen veel Russische burgers niet horen. *"Het gaat erom hoe een land zich neerzet. De middelen die daarvoor gebruikt worden doen er niet toe"*, antwoordt een van de meisjes. De drie meisjes geven in het interview aan dat zij Poetin verantwoordelijk houden voor de ontwikkeling die Rusland door heeft gemaakt. *"Ik ben hem hiervoor dankbaar dat ik in deze tijd mag opgroeien"*, antwoordt een van de drie. Poetin heeft hiermee de harten van de jongere generatie gestolen, en dankzij de propaganda van het Kremlin is het mogelijk om de

heldenstatus die Poetin inmiddels heeft bereid in stand te houden. Eind 2015 zou uit een uitgebreid onderzoek van de Internationale Alethiekunie (IAAF) en de Wereldantidopinautoriteit (WADA) inderdaad blijken dat er onder Russische atleten op grote schaal, waarschijnlijk zelfs door de staat gesteund, doping is gebruikt.⁵⁰

In de aflevering *'Onder het oppervlak'* laat Brandt Corstius zien hoe de propaganda van het Kremlin in zijn werk gaat. Door een persconferentie bij te wonen over corruptie wil hij aantonen dat er geen kritische journalisten aanwezig zijn in Rusland die het Kremlin het moeilijk maakt. Uit de persconferentie blijkt dat er inderdaad geen kritische vragen worden gesteld, en dat de conferentie zelfs niet eens over het onderwerp corruptie gaat, maar over kaas. Brandt Corstius vergelijkt de conferenties die in Rusland wekelijks worden gehouden met een toneelstuk die de schijn van democratie en de stem van het volk de burgers moet laten geloven dat er geen autocratie, maar een democratie heerst in Rusland. Daarnaast komt er de aflevering *'Onder het oppervlak'* nog een andere vorm van propaganda voor in Rusland. Brandt Corstius laat in deze aflevering zien dat de propaganda van het Kremlin nog een stapje verder gaat dan het propagandasysteem van andere Russische leiders. Poetin zorgt niet alleen voor dat de werkelijkheid wordt verstopt voor zijn burgers, maar zorgt er ook voor dat er een schijnwerkelijkheid voor in de plaats komt. Dit doet hij door gebruik maken van zogenaamde trollen. Dat zijn Russische burgers die worden ingezet om positieve berichten over het Kremlin en Poetin te verspreiden via de sociale media. De trollen worden hiervoor betaald door het Kremlin zelf. Daarnaast moeten de trollen ook het idee dat er een vijand is, op dit moment vooral Oekraïne, duidelijk maken door roddels en nepverhalen de wereld in te helpen. Brandt Corstius heeft het voorbeeld over een Russische jongetje van zes jaar, dat door Oekraïense soldaten gevangen werd genomen en gekruisigd zou worden. Hoewel dit in werkelijkheid nooit is gebeurd, zorgde het in Rusland wel voor een golf van verontwaardiging en een weerstand tegen Oekraïne. Om nog meer vat te krijgen op de opinie van zijn burgers, heeft Poetin een aantal programma's gelanceerd die per uitzending een discussie behandelen. Deze programma's zijn allemaal van te voren uitgeschreven, zodat er niet echt sprake is van een discussie maar van een script. Dat script past precies bij de normen en waarden van het Kremlin. Deze programma's worden daarmee een toneelstuk die Poetin in een goed daglicht moet zetten.

4.2 Het huidige Rusland volgens Smeets

Hubert Smeets (1956) schrijft al ruim 25 jaar over Rusland en is journalist bij het NRC Handelsblad. Toen hij de val van de Sovjet-Unie in 1991 meemaakte, werkte hij in Moskou als correspondent. Deze gebeurtenis heeft ervoor gezorgd dat Smeets zich altijd verwant heeft gevoeld met Rusland. Later werd hij hoofdredacteur van *De Groene Amsterdammer*, een scherp opinieblad en schreef hij verschillende boeken.

⁵⁰ Nu.nl (2016). *IAAF overweegt Schorsing Russische Atletiekbond*. Nu.nl 29-01-2016. Verkregen op 29-01-2016, van: <http://www.nu.nl/sport-overig/4161418/iaaf-overweegt-schorsing-russische-atletiekbond-dopingrapport.html>

Het talent van Smeets voor schrijven is niet onopgemerkt gebleven. In 1987 won hij de Anne Vondelingprijs voor politieke journalistiek.

In zijn nieuwe boek *De Wraak van Poetin* (2016) geeft hij een analyse van de macht van Poetin en hoe hij deze macht inzet tegen zijn burgers en tegen Europa. Dit fenomeen noemt Smeets het Poetinsisme. Het Poetinsisme is niet zomaar vanuit het niets ontstaan. Smeets geeft als belangrijkste oorzaak voor het ontstaan van het Poetinsisme het politiek vacuüm dat na de val van het communisme is ontstaan. Doordat Rusland door de geschiedenis heen machtige leiders kent, is het voor de Russische bevolking bijna een gewenning om te kiezen voor één leider. Kenmerken van het Poetinsisme zijn het gebruik van manipulatie en revanchisme.⁵¹ Doordat het Kremlin alle media beheerst kunnen burgers gemanipuleerd worden via verschillende mediakanalen. Het gevolg is dat steeds meer burgers worden gedreven door paranoia. Zij zijn ervan overtuigd dat de Westerse mogendheden erop uit zijn om de Russische macht te vernietigen. Door complotten op te werpen weten de Russische burgers niet wat nu werkelijkheid is en wat propaganda. Het biedt het Kremlin de mogelijkheid om de burgers onder controle te houden door te bepalen welke informatie hen toekomt via de media.⁵²

De fundamenteën voor het Poetinsisme zijn al vroeg in de Russische geschiedenis gelegd. Doordat Lenin (1870-1924) en Stalin (1878-1953) gebruik maakten van corruptie en terreur zijn de Russische burgers gewend geraakt aan de rol van een passieve burger die ondergeschikt is aan de staat. Voor Poetin en zijn voorgangers vormt Europa een bedreiging waarin het draait om actief burgerschap, democratie en rechtstaat. Zodra burgers zich niet schikken naar deze passieve rol grijpt Poetin naar agressieve middelen. Een concreet voorbeeld zijn de incidenten rondom de leden van Pussy Riot die in 2012 een protestlied zongen tegen Poetin in een orthodoxe kerk. Ze zongen leuzen als: "*Heilige maagd Maria, verlos ons van Poetin.*" De band Pussy Riot werd hiervoor opgepakt en voor twee jaar naar een strafkamp, ver van Moskou gestuurd. Een ander voorbeeld waarin te zien is dat Poetin burgers tegenwerkt die zich niet conformeren met de Russische staat is de oorlog in Oekraïne. Een deel van de Oekraïense burgers accepteren de invloedssfeer van Poetin niet en komen in opstand. Poetin treedt hier vervolgens met harde hand op door in het geheim Russische soldaten naar Oekraïne te sturen om de protesten te stoppen. Inmiddels in deze burgeroorlog sinds 2013 aan de gang.

Een tweede oorzaak voor het ontstaan van het Poetinsisme is dat Europa verkeerd heeft ingeschat dat de vrijemarkteconomie, democratie, rechtstaat en een universele samenwerking waarden zijn die overdraagbaar zijn aan Rusland. Na de val van het communisme is uiteindelijk tot op heden het tegenovergestelde gebeurd. Ondanks de pogingen van Gorbatsjov en Jeltsin om Rusland te democratiseren en te hervormen tot een vrijemarkteconomie is Rusland hier niet in geslaagd. De democratie heeft plaats gemaakt voor een gekozen leider die veel macht in eigen

⁵¹ Smeets, H. (2016). *De wraak van Poetin. Rusland contra Europa*. Prometheus Amsterdam. p. 220

⁵² Smeets, H. (2016). *De wraak van Poetin. Rusland contra Europa*. Prometheus Amsterdam. p. 221

handen houd. De verkiezingen worden nagebootst onder streng toezicht van het Kremlin, zodat Russische burgers leven in een schijndemocratie. Van een vrijemarkteconomie is in Rusland tot op de dag van vandaag niets terecht gekomen, omdat het Kremlin hierin de sturende hand heeft. Zo reguleert Poetin onder andere de economie en bepaalt hij welke bedrijven er producten mogen produceren en leveren. Ook op het economisch gebied sluit Rusland zich af van andere Europese landen. Het produceert zijn eigen olie en gas in Siberië, dat genoeg is om de Russische bevolking in voornamelijk de grote steden te onderhouden. Door in te zetten op de militaire industrie en olie en gas probeert Rusland zich economisch sterk te houden. Deze economie kan alleen maar blijven bestaan dankzij de informatieoorlog die het Kremlin voert. Door de schijn van de fictieve vijand blijft de bevolking in staat van paraatheid en blijft de militaire industrie draaien. Ook komen steeds meer bewoners van Siberië in opstand. Omdat hun grond vol zit met waardevolle grondstoffen vinden zij dat zij recht hebben op het houden van deze grondstoffen. Brandt Corstius bracht in zijn serie *Grensland* (2015) in beeld hoe ontevreden de inwoners van Siberië momenteel zijn vanwege het verplicht moeten afstaan van hun grondstoffen aan de grote Russische steden. Het zou goed kunnen dat deze protesten binnen enkele jaren een grote aanhang vergaren en zo te proberen de macht van het Kremlin te verslaan.

Smeets concludeert dat de Russische samenleving vooral steunt op de macht van Poetin. Poetin voert een strenge controle uit op de economie en media, waardoor burgers hun vrijheden en de 'waarheid' kwijtraken omdat burgers constant worden beïnvloed door berichten die pro-Kremlin zijn. Rusland anno 2016 is een land geworden waar een leider bijna alle macht heeft vergaard. Smeets legt in zijn boek een belangrijke oorzaak uit, maar wellicht is er nog een andere verklaring te vinden voor de macht die Poetin heeft. Deze verklaring wordt in de volgende paragraaf besproken.

4.3 Ostalgie

In deze paragraaf wordt de oorsprong van de term ostalgie uitgelegd. Daarnaast introduceer ik een eigen term die voortkomt uit het boek *Einde van de Rode Mens* (2014). De term wordt gedefinieerd met kenmerken zodat de term gebruikt kan bij het analyseren van het werk van Ryzhy.

In de vorige twee paragrafen zijn verschillende kritieken op Rusland beschreven, waaruit gebleken is dat niet iedereen de Russische samenleving als een 'juiste' of 'goede' samenleving beschouwd. De afgelopen decennia is er onderzoek gedaan of burgers uit Rusland of uit landen waar de Sovjet-Unie na de Tweede Wereldoorlog de macht over had terugverlangen naar een communistisch systeem.⁵³ Op de vraag van de Duitse krant *Der Spiegel* (2009) of de DDR een betere staat was dan de Duitse maatschappij van 2009, antwoordde 57% van de ondervraagde met

⁵³ Bonstein, J. (2009). *Heimweh nach der Diktatur*. Der Spiegel, (27). Verkregen op 24-01-2016, van: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-65872415.html>

'ja'.⁵⁴ Sinds de val van het communisme lijken mensen, met name uit de DDR terug te verlangen naar het oude regime met communistische waarden zoals gelijkheid en collectiviteit.

Appadurai (1949) houdt zich al tientallen jaren bezig met etnografische gevolgen van moderniteit en wordt gezien als een expert op het gebied van antropologie. In *The Social Life of Things* (1989) beschrijft Appadurai dat burgers uit voornamelijk Rusland en burgers uit landen waar de Sovjet-Unie na de Tweede Wereldoorlog de macht over had, na de val van de Sovjet-Unie steeds meer ontevreden werden, omdat de mensen teleurgesteld raakten in het kapitalistische systeem.⁵⁵ Volgens Appadurai hebben mensen die terugverlangen naar het verleden positieve herinneringen over het communistisch systeem. Het communistisch systeem zorgde bijvoorbeeld voor een aantal zekerheden op het gebied van werk, wonen en zorg. Het kapitalistische systeem wordt juist als negatief ervaren omdat mensen die terugverlangen naar een communistische samenleving negatieve gevoelens of herinneringen koppelen aan het kapitalistisch systeem. Volgens Appadurai komen de negatieve herinneringen voort uit negatieve ervaringen met het kapitalisme, zoals werkeloosheid, het niet kunnen betalen van basisproducten of een huis. Deze onvrede over het falen van het kapitalistische systeem en het verlangen naar de zekerheden van het communistisch systeem kan het best omschreven worden als nostalgie.

De nostalgische verlangens naar het communistische regime is ontstaan na de hereniging van Duitsland in 1990, toen de Duitse Democratische Republiek (DDR) werd opgeheven. Onderzoekers wijten de groeiende werkeloosheid in de voormalige DDR als één van de redenen voor het ontstaan van het heimwee naar het communistisch regime in Oost-Duitsland.⁵⁶ Voor 1990 konden burgers in de DDR niet getroffen worden door werkeloosheid omdat het socialistisch systeem zo was ingericht dat de staat de arbeidsverdeling bepaalde. Met andere woorden gaf het communisme mensen zekerheid. Het communisme was een basis waar ze op konden vertrouwen.

De omschrijving van het terugverlangen zoals Appadurai het definieert heeft overeenkomsten met het gevoel voor nostalgie, omdat men bij nostalgie terugverlangt naar het verleden. Desondanks kan het verlangen naar het communistisch regime niet onder de term nostalgie geplaatst worden, omdat dit verlangen specifiek naar een bepaalde tijd smacht. Het verlangen naar het communistisch systeem, dat vooral voorkomt in de voormalige DDR wordt daarom nostalgie genoemd.

⁵⁴ Bonstein, J. (2009). *Heimweh nach der Diktatur*. Der Spiegel, (27). Verkregen op 24-01-2016, van: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-65872415.html>

⁵⁵ Appadurai, A. (1986). *The Social Life of Things*. Introduction: Commodities and the Politics of Value. Cambridge: Cambridge University Press.

⁵⁶ Bonstein, J. (2009). *Heimweh nach der Diktatur*. Der Spiegel, (27). Verkregen op 24-01-2016, van: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-65872415.html>

De term ostalgie komt niet alleen voort uit nostalgie of melancholie, waarbij men terugverlangt naar het verleden. Een ostalgisch gevoel groeit ook uit onvrede over de democratische en kapitalistische samenleving. Oost-Duitsers raakten in 1990 teleurgesteld in het kapitalistisch systeem, omdat zij geen werk hadden. Door het kapitalistisch systeem met het communistisch systeem te vergelijken komt men erachter dat het hebben van werk in ieder geval in het communistisch systeem wel geregeld was. Hierdoor voldeed vanuit het perspectief van een Oost-Duitser het communistisch systeem aan de basisbehoefte van een burger. De term ostalgie maakt daarmee niet alleen een statement dat het communisme een positieve ontwikkeling in de historie was, maar de term wijst ook het kapitalisme af.⁵⁷

Doordat men in de voormalige DDR ostalgische gevoelens kreeg, veranderde de waarde van alledaagse voorwerpen uit de DDR. In *The Social Life of Things* (1989) beschrijft Appadurai dat mensen uit de voormalige DDR jacht maakten op kenmerkende spullen uit de DDR. De drang om deze typische DDR-spullen te verzamelen zorgde ervoor dat de goederen uit de DDR symbool begonnen te staan voor de verandering die de DDR op dat moment onderging.⁵⁸ Het automerk Trabant werd symbool voor het socialisme en gelijkheid, omdat destijds iedereen in de DDR met een Trabant reed, en dat het enige automerk was dat verkocht werd in de DDR. Ostalgie is tot op heden steeds meer terug te zien, omdat commerciële bedrijven de afgelopen vijftien jaar aandacht hebben besteed aan deze gevoelens van nostalgie naar het Oosten. In 2003 zond RTL bijvoorbeeld het televisieprogramma *Die DDR-show* uit en de zender ZDF had Der OSTalgie-show, waarbij het DDR-gevoel werd herleefd door typische DDR voorwerpen te laten zien en te bespreken. In de televisieshows was alleen ruimte voor de positieve zaken uit de DDR. Ruimte om de mensenrechten of onderdrukking in de DDR te bespreken was er niet. Het televisieprogramma verbeeldde daarmee een romantisch beeld van het voormalige Oostblok, waar geen aandacht wordt besteed aan de negatieve kanten.

In 2003 verscheen de film *Goodbye Lenin*, die gezien wordt als een film waarin de ostalgie goed in te herkennen is. Het verhaal gaat over een moeder die tijdens de opstand van de hereniging van Duitsland bewusteloos raakt en in een coma beland. De DDR wordt in de tussentijd opgeheven en de twee delen van Duitsland worden herenigd. De dokters geven aan dat de moeder geen shockerend nieuws mag horen, omdat dat slecht zou zijn voor haar herstel. Haar kinderen doen er daarom alles aan om hun moeder niet mee te laten krijgen dat de DDR is gevallen. De film draagt vooral een warm gevoel bij aan de DDR door allerlei typische producten uit de DDR te tonen en uit te leggen waarom ze zo onmisbaar zijn. Een voorbeeld uit de film zijn de potten met augurken, waar volgens een geheim DDR-recept de augurken extra lekker smaken.

⁵⁷ Zeitchik, S. (2003). *German Ostalgic: Fondly recalling the bad old days*. New York Times, (7). Verkregen op 24-01-2016, van: http://www.nytimes.com/2003/10/07/opinion/07iht-edzeitchik_ed3_.html

⁵⁸ Appadurai, A. (1986). *The Social Life of Things*. Introduction: Commodities and the Politics of Value. Cambridge: Cambridge University Press.

4.4 Heimwee naar de Sovjet

Het boek *Het Einde van de Rode Mens* (2014) van Alexijevitsj draait om het verlangen dat de Russische bevolking heeft om terug te keren naar een communistisch systeem. In een artikel uit *The Times* noemt Alexijevitsj deze mensen 'Homo sovieticus'.⁵⁹ In haar boek *Het Einde van de Rode Mens* (2014) probeert Alexijevitsj erachter te komen waarom deze mensen zo een sterk verlangen hebben, dat zij in feite terug willen in de geschiedenis. Alexijevitsj werd met haar boek geprezen met de Nobelprijs voor Literatuur in 2015.

Het sterke verlangen naar een communistisch systeem zoals er tussen 1917 en 1991 bestond in de Sovjet-Unie heeft geen wetenschappelijke naam. Alexijevitsj noemt de mensen die een verlangen naar een communistisch systeem hebben 'Homo sovjeticus'. In haar boek beschrijft zij dit soort verlangen als het 'Heimwee naar de Sovjet'. Ik zal deze benaming aanhouden als het gaat om het verlangen naar een communistische systeem zoals er in het verleden in Rusland is geweest. Om dit soort verlangen te definiëren zijn er uit het boek van Alexijevitsj een viertal kenmerken op te sommen.

Ten eerste is het Heimwee naar de Sovjet onlosmakend verbonden met het feit dat burgers enkel positieve herinneringen over de Sovjet-Unie hebben overgehouden. De negatieve gebeurtenissen worden vergeven of vergeten, omdat het nieuwe systeem dat kapitalistisch van aard is, negatievere gevolgen met zich meebrengt voor de burger dan dat het communisme heeft gedaan. De conclusie die de burger trekt is dat het communisme een 'opoffering' was, maar dat zij er uiteindelijk beter (dan het kapitalisme) van werden. Heimwee naar de Sovjet omarmt dus het oude systeem en wijst het nieuwe systeem af, waarbij alles dat na de val van het communisme en de ontwikkeling van het kapitalisme in Rusland gebeurt dat negatieve gevolgen heeft direct wordt gekoppeld aan de nieuwe kapitalistische samenleving. Hierdoor krijgen de Russische burgers een negatief beeld van het kapitalisme en ontwikkelt op die manier gevoelens voor het oude systeem, omdat de nieuwe samenleving niet aan hun verwachtingen en behoeften heeft kunnen voldoen. Het oude systeem dat communistisch was krijgt door de uitsluiting van het kapitalisme veel meer waarde. De Russen koppelen als zij reflecteren op het oude systeem positieve gevoelens aan het communistisch systeem omdat het systeem wel voldeed aan hun verwachtingen en behoeften. Over de misdaden die de communistische leiders begingen, wordt niet of nauwelijks gesproken. En als er al over wordt gesproken worden de gebeurtenissen gebagatelliseerd tot onoverkomelijke, haast noodzakelijke processen binnen het kader van het grote geheel.

Na de val van de Sovjet-Unie gingen, onder leiding van Jeltsin, de archieven open, en werden de Russen geconfronteerd met de geheimen die altijd voor hun verborgen werden gehouden. '*We moeten negentig van de honderd miljoen in*

⁵⁹ Alexijevitsj, S. (2016). *Remarks from an accomplice*. Londen: Times Literary Supplement. Verkregen op 23-05-2016, van: <http://www.the-tls.co.uk/articles/public/from-second-hand-time-by-svetlana-alexievich-1/>

Sovjet-Rusland aan onze kant krijgen. De rest moeten we niet overtuigen maar vernietigen' (Zinovjev, 1918).⁶⁰

Door de openbare informatie over de strafkampen voor politieke gevangenen gingen de Russen hun eerdere grote communistische leiders anders bekijken. Lenin (1918): *'Hang minstens duizend hardnekkige koelakken en rijkaards op (vooral ophangen, zodat het volk het ziet). Confisqueer al hun graan, gijzel mensen. Zorg dat het volk dat op honderden werst in de omtrek allemaal ziet en siddert.'*⁶¹ Door de officiële verslaglegging van de hongersnood dat werd uitgevoerd door het Kremlin bleek al snel dat de communistische top van de Sovjet-Unie nauwelijks zich verplicht voelde om wat aan de grote hongersnood van 1919 te doen. *'Moskou sterft letterlijk van de honger'* had prof. Koeznetsov aan Trotski laten weten. Zijn reactie was: *'Dat is geen honger. Toen Titus Jeruzalem innam, aten de Joodse moeder hun kinderen op. Pas als ik uw moeders zover heb dat ze uw kinderen opeten, kunt u zeggen: 'We hebben honger.'*⁶² Door de hongersnood die van 1918 tot 1921 duurde stierven naar schatting vijf miljoen mensen.

Het lijkt wel alsof de Russische mensen die Alexijevitsj interviewt in haar boek een deel van de geschiedenis uit hun geheugen hebben gewist. Hetgeen dat overblijft is het ideaalbeeld van het communisme dat tot aan hun dood zege zal vieren in hun gedachten. Een vrouw vertelt: *"Moskou is mooi. We liepen met u door de stad en u riep steeds: 'Wat is Moskou mooi geworden! Echt een Europese stad!' Ik voel die schoonheid niet. Ik kijk naar die nieuwe gebouwen en weet dan weer: hier zijn twee Tadzjiken van een steiger doodge gevallen, daar is er een verdronken in cement."* De Russen die na de val van het communisme in het nieuwe Rusland moeten leven, moeten de schoonheid van de lelijkheid leren zien.

Het tweede en derde kenmerk van Heimwee naar de Sovjet zijn collectiviteit en gelijkheid aan elkaar. Collectiviteit kan worden nagestreefd bij nationale feestdagen waar de communistische leiders, zoals Lenin en Stalin geëerd worden. Deze feestdagen zijn belangrijk volgens de Russische bevolking, omdat het vieren dat nationale leiders of helden bijdraagt aan gevoel van saamhorigheid en dat is iets wat zij missen in de huidige samenleving.

Gelijkheid aan elkaar is ook een belangrijk element waar Heimwee naar de Sovjet uit voort komt, omdat doordat mensen gelijk aan elkaar waren tijdens het communisme iedereen als hetzelfde beschouwd wordt. Dit leidde tot een tolerantie en acceptatie van alle bevolkingsgroepen in de Sovjet-Unie. Doordat in de kapitalistische samenleving het vooral draait om bezittingen en status verdwijnt die gelijkheid en geldt het recht van de sterkste.

⁶⁰ Alexijevitsj, S. (2014). *Einde van de Rode Mens*. Leven op de puinhopen van de Sovjet-Unie. Antwerpen: De Bezige Bij. p. 11

Crols, F. (2015). *Het Einde van de Rode Mens*. Het Pallieterke, (4). Verkregen op 29-01-2016, van: <http://pallieterke.net/2015/01/het-einde-van-de-rode-mens/>

⁶¹ Alexijevitsj, S. (2014). *Einde van de Rode Mens*. Leven op de puinhopen van de Sovjet-Unie. Antwerpen: De Bezige Bij. p. 11

⁶² Alexijevitsj, S. (2014). *Einde van de Rode Mens*. Leven op de puinhopen van de Sovjet-Unie. Antwerpen: De Bezige Bij.

Het vierde en laatste kenmerk van Heimwee naar de Sovjet is zekerheid. De Russische burgers die aan bod komen in het boek van Alexijevitsj vertellen dat zij de zekerheid die het communisme voortbracht missen. Burgers ten tijde van de Sovjet-Unie waren verzekerd van plek in de samenleving met een aantal basiszekerheden: toegang tot onderwijs, zorg, voedselvoorziening en een baan. Daarnaast sloot het communisme een aantal criminele activiteiten zoals roven uit. Het had in een communistische samenleving zoals de Sovjet-Unie nauwelijks zin om te roven, omdat men gelijk was in zijn bezittingen maar ook in zijn status. Ook deze vorm van zekerheid droeg bij aan het veilige gevoel dat Russische burgers overhielden aan een communistische samenleving.

Samenvattend vertellen de gevoelens voor de voormalige DDR, ofwel ostalgie en het verlangen naar een communistische systeem in de Sovjet-Unie, ofwel Heimwee naar de Sovjet, ons meer over het heden dan over het verleden. Alexijevitsj probeerde met haar boek *Einde van de Rode Mens* (2014) de gevoelens die Russen hebben voor het communisme vast te leggen. In haar boek beschrijft zij dat de Russische bevolking zich in de steek gelaten en aan hun lot overgelaten voelt. Sommige Russische burgers moedigen het kapitalisme aan en hebben hun levenswijze hierop aangepast. Anderen verlangen juist terug naar de strenge en soms barre periode van het communisme. Deze groep verlangt voornamelijk naar deze periode terug vanwege het collectieve gevoel dat zij hieraan over houden. Men denkt dan terug aan communistische feesten waarbij de gehele bevolking zich uitdosten voor de grote leider en waar met grote vlaggen werden gezwaaid. Deze mensen hebben een ideaalbeeld van het communisme in hun hoofd gecreëerd. De gewelddadige acties van de communistische leider worden niet besproken. Het is dankzij het boek van Alexijevitsj duidelijk geworden dat de Russische bevolking behoefte heeft aan een terugblik naar het verleden. Na het definiëren van Heimwee naar de Sovjet en in welke mate het tot op heden terugkomt in het dagelijks leven van de Russische bevolking, is het interessant om te onderzoeken of Ryzhy ook dezelfde gevoelens had voor de Sovjet-Unie. In hoofdstuk zes wordt het werk van Ryzhy geanalyseerd om te zien of er kenmerken van Heimwee naar de Sovjet in de gedichten van Ryzhy zitten.

Hoofdstuk 5: De visies van Van der Horst en Boland over het poëtische engagement van Ryzhy

5.1 De visie op het engagement van Ryzhy volgens Van der Horst

De van oorsprong Russische Aliona van der Horst is een bekend filmregisseur die verschillende filmprijzen heeft gewonnen. Sinds 2006 is Van der Horst actief in de televisiewereld met voornamelijk documentaires over Oost-Russisch Europa. De prijswinnende documentaire *Boris Ryzhy* uit 2008 zal gebruikt worden om de visie die Van der Horst heeft op de Russische dichter Ryzhy te kunnen beschrijven.

In de documentaire *Boris Ryzhy* (2008) wordt een portret van Ryzhy geschetst, en wordt de generatie die tussen het communisme en het kapitalisme invalt, waartoe de dichter behoorde beschreven. De documentaire werd onder andere vertoond op het *International Documentary Filmfestival Amsterdam* (IDFA) en won verschillende prijzen zoals de Zilveren Wolf (IDFA, 2008), Best Documentary Award in Edinburgh en de Prijs van de Nederlandse Filmkritiek tijdens het Nederlands Filmfestival. De documentaire beoogt volgens de jurykenners een waardevol film-kritisch perspectief waardoor de documentaire een interessante bron vormt om te verwerken in dit onderzoek. Welk kritisch perspectief ofwel engagement biedt de documentaire van Van der Horst op het leven van Ryzhy, waardoor de toeschouwer zijn poëzie anders gaat bekijken?

Volgens Van der Horst kan engagement het best omschreven worden als een vorm waarin de dichter via zijn werk aantoonst in welke mate hij zich betrokken voelt bij de maatschappij. Om erachter te komen hoe het engagement van een dichter eruit ziet moet men zijn poëtisch werk en eventueel nagelaten bronnen zoals interviews of een dagboek bestuderen. Door bronnen te bestuderen probeert Van der Horst het engagement te achterhalen zoals Ryzhy dat wilde overdragen aan de lezer.

Voor de documentaire keren Van der Horst en Olga Sosnovskaya, de zus van Ryzhy terug naar Jekaterinaburg om herinneringen op te halen aan de dichter. Om een beeld te krijgen van de omgeving en tijd waarin Ryzhy leefde, spreekt Sosnovskaya tijdens de documentaire met verschillende mensen uit haar jeugd en vertelt zij over het leven van haar broer. Hoewel de hoofdvraag waarom Ryzhy zelfmoord pleegde, door de kijker beantwoord moet worden, legt Van der Horst als regisseur voortdurend een stempel op het werk van Ryzhy. Volgens haar hebben zijn gedichten alleen betrekking op de eigen ervaringen van Ryzhy. Van der Horst betiteld het weerspiegelen van je eigen herinneringen en ervaringen in poëzie als engagement. Is deze definitie van engagement terecht?

Voor een wetenschappelijke omschrijving van engagement kan men niet om de cultuurfilosoof Walter Benjamin heen. Walter Benjamin (1892-1940) was een bekende Joodse cultuurfilosoof van de twintigste eeuw. In een van zijn bekendste artikelen met als titel *Der Autor als Produzent. Ansprache im Institut zum Studium des Fascismus in Paris* (1934) definieert Benjamin de Marxistische literatuurtheorie.

Deze theorie is een literaire benaderingswijze die ervan uitgaat dat literaire werken bepaald worden door de materiële omstandigheden waaronder ze ontstaan.⁶³ Bij de Marxistische literatuurtheorie ligt de nadruk op het proces waaronder literatuur of poëzie tot stand komt. Het is aan de kunstenaar om een product om te zetten in een betekenisvolle literaire constructie. Het kunstobject is geen directe weerspiegeling van de werkelijkheid, maar een weerspiegeling vanuit het perspectief van de kunstenaar die naar de werkelijkheid kijkt en het beleefd. Deze benaderingswijze is daarom ook ideologisch te noemen omdat het standpunt en kritiek van de kunstenaar naar de maatschappij toe een belangrijke rol speelt in het maken van literaire kunst. Het standpunt of kritiek van de kunstenaar op de maatschappij wordt engagement genoemd.⁶⁴ Het engagement verbindt de ideologie van de kunstenaar aan een kunstobject. Engagement is volgens Van Dale (2013) te omschrijven als: '*Jezelf verbinden aan en je betrokken voelen bij een maatschappelijke kwestie.*'⁶⁵ Volgens Benjamin is de tendens van een kunstobject te ontdekken door te kijken naar de techniek en vernieuwing van het kunstobject.⁶⁶ De literaire vorm is een maatschappelijke reflectie, waardoor de kritiek van de kunstenaar weerspiegelt kan worden in het kunstobject.

De omschrijving van de poëzie van Ryzhy door Van der Horst kan met behulp van de Marxistische literatuurtheorie niet engagement genoemd worden, omdat Van der Horst het werk van Ryzhy ziet als een directe weerspiegeling van de werkelijkheid. Volgens Van der Horst vormen de herinneringen uit zijn jeugd en gebeurtenissen in zijn leven de inspiratie voor het schrijven van zijn gedichten. Geëngageerde poëzie moet daarentegen juist een standpunt over de maatschappij innemen. De benaming mimesis is toepasselijker op visie van Van der Horst, omdat mimesis wel uitgaat van een weerspiegeling van de werkelijkheid van de kunstenaar.⁶⁷

Samenvattend is de conclusie die Van der Horst over het poëtisch werk van Ryzhy haalt dat zijn poëzie voortkomt uit de omgeving van de dichter en de gebeurtenissen die hij daar meemaakte. Er is dus sprake van mimesis. Wordt de betekenis van de poëzie van Ryzhy daarmee niet enorm versmald en onrecht gedaan aan het werk van Ryzhy? In de documentaire worden een aantal gedichten besproken die duidelijk iets te maken hadden met de gebeurtenissen die zich afspeelde rondom Ryzhy en de Staalschrootwijk. Een voorbeeld hiervan is een gedicht dat Ryzhy als jonge jongen schreef over het overlijden van hun buurman. Zijn

⁶³ Walter, B. (1971). *De auteur als producent*. Met bijdragen van Helmut Lethen, Konrad Boehmer, Jacq. F. Vogelaar, John Heartfield. Nijmegen: SUN.

⁶⁴ Walter, B. (1971). *De auteur als producent*. Met bijdragen van Helmut Lethen, Konrad Boehmer, Jacq. F. Vogelaar, John Heartfield. Nijmegen: SUN.

⁶⁵ Van Dale, Het Woordenboek der Nederlandse Taal (2016). *Definitie engagement*. Verkregen op 12-12-2015, van: <http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=engagement&lang=nn#.VJ8E4sAFA>

⁶⁶ Bork, G.J., van, Delabastita, D., Gorp, H. van, Verkruijsse, P.J., Vis, G.J. (2012). *Materialistische literatuurtheorie*. Verkregen op 21-11-2014:

http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_02163.php

⁶⁷ Wulf, C. (2014). *Memesis*. Handbuch Pädagogisch Antropologie. Berlin: Springer.

eigen ervaring over de begrafenis en droevige sfeer zijn verwerkt in dit gedicht. Volgens Van der Horst brengt het gedicht voornamelijk de herinneringen aan hun overleden buurman, hun verloren geliefde naar boven.

Een ander voorbeeld van een gedicht dat volgens de documentairemaker Van der Horst duidt op het verwerken van eigen ervaringen van de dichter is het gedicht over de ex-bajesklanten. In dit gedicht schrijft Ryzhy over de omstandigheden waarin hij en zijn vrienden moesten zien te overleven.

'Daar raapte ik stoffige peuken met mijn vrienden van de grond. (...) 'Met hun laatste krachten sloegen ze me verrot.'

Deze zinnen impliceren een hard en zwaar bestaan voor de ik-persoon in het gedicht. Echter klinkt er in dit gedicht ook melancholie door. Een soort heimwee naar zijn jeugd: *'Het was zo'n lieve vriendschap'*. Ook komt er in het gedicht het woord 'wij' vaak voor. Voor Ryzhy zou deze periode uit zijn leven waarin hij twaalf/dertien jaar oud was geen eenzame periode geweest moeten zijn. Met dit gedicht kijkt Ryzhy volgens Van der Horst terug op zijn jeugd, waarin de dichter de belevingen van de jonge Ryzhy ophaalt. In de documentaire wordt niet alleen aandacht besteed aan de poëzie van Ryzhy maar ook aan de omwenteling van 1991, waar de dichter mee te maken kreeg. Sosnovskaya omschrijft hun gezinsleven: *"Wij hebben geluk gehad dat wij konden studeren. Terwijl Boris en ik op school zaten plunderden onze vrienden van de staat. Door de Perestrojka is veel veranderd. Men ging ineens aan zichzelf denken."* Van de invoering van het kapitalisme wilden de mensen in Rusland zoveel mogelijk profiteren. Sommigen sloegen daar zo in door en gingen de criminaliteit in. Geld verdienen leek na 1991 de belangrijkste prioriteit. Ryzhy was hier zelf niet zoveel mee bezig. Hij ontwikkelde zich, net als zijn zus op een intellectuele manier op de universiteit en in zijn vrije tijd schreef hij gedichten. Langzaam vervreemde hij van zijn vriendengroep en verloor hij ook enkele geliefden door het geweld tussen criminele bendes. Als een film zag hij deze omwenteling voor zijn ogen afspelen terwijl hijzelf steeds meer een toeschouwer werd.

"Geloofde Boris Ryzhy in het communisme?" vraagt Van der Horst aan Sosnovskaya. *"Ik geloof het wel"*, antwoordde zij. *"De Sovjet-Unie betekende een geweldige kindertijd. Ik weet nog goed dat we met rode vlaggen zwaaiden en iedereen geluk toewenste. Iedereen was vrolijk. Het waren mooie tijden waarin saamhorigheid het allerbelangrijkste was."* Na de Perestrojka verdween deze manier van saamhorigheid. Individualiteit verdreef het gemeenschapsbelang. Wellicht zou voor Ryzhy deze manier van leven en omgaan met elkaar in strijd zijn met zijn ideale wereld. Naarmate Ryzhy volwassen wordt, een zoon krijgt en zijn carrière groeit, verandert ook de poëzie van Ryzhy volgens Van der Horst. De zoon van Ryzhy leest de poëzie van zijn vader nauwelijks. *"De wereld waarin mijn vader leefde is veranderd. Die wereld bestaat bijna niet meer. Dus waarom zou ik het dan moeten lezen?"* In hoofdstuk zes worden de laatste gedichten die Ryzhy schreef bestudeerd om aan te tonen dat deze gedichten een ideaal bedragen. In dat hoofdstuk wordt ook aangetoond dat Ryzhy zijn inspiratie voor zijn normen en waarden putte uit de wereld

waarin hij als kind opgroeide. In de documentaire wordt deze visie weggelaten. Van der Horst besteedt daarmee eigenlijk alleen aandacht aan zijn poëzie die aantoonbaar voortkomt uit zijn omgeving.

In het begin van de documentaire wordt de vraag gesteld waarom Ryzhy uiteindelijk zelfmoord pleegde. Deze vraag blijft echter onbeantwoord en zal door de gedachten van de kijker ingevuld kunnen worden. De zoon van Ryzhy geeft wel een plausibele verklaring voor zijn zelfdoding: *“Mijn vader voelde de pijn van anderen. Als je eigen pijn al heftig is, kun je nauwelijks van pijn van anderen aan. Zeker niet in een land zoals Rusland. Het is een bandietenland.”* Ryzhy voelde zich gekweld door de val van het communisme. Ook het verliezen van vrienden en de verandering in zijn persoonlijke omgeving (het volwassen worden, een baan zoeken, invoering van een nieuw economisch systeem) zijn allemaal factoren die bijgedragen kunnen hebben aan zijn persoonlijke verdriet. Ryzhy geloofde dat men na de dood terugkeert naar zijn gelukkigste periode uit zijn leven. Voor hem was dat zijn kindertijd, waarin onzekerheden niet bestonden en hem enkel plezier en geluk leek te zijn gegund. Ook op school verging het Ryzhy dankzij zijn charme goed. Zijn cijfers waren goed en met een vriendelijke lach ontkwam hij aan een straf na wat kattenkwaad. Het was een fijne periode uit het leven van Ryzhy, aldus Ryzhy zelf. Hij zou zijn persoonlijke verdriet en het verdriet van anderen niet aan hebben gekund en heeft zichzelf om die reden omgebracht, om vervolgens terug te keren naar een de gelukkigste tijd uit zijn leven.

Na het bekijken van de documentaire krijgt de kijker het idee meer over het leven van Ryzhy te weten, omdat de documentaire de omgeving waarin Ryzhy opgroeide toont. Zijn geliefden, zoals zijn beste vriend, zijn vrouw en zijn zoon vertellen anekdotes over de Russische dichter waardoor je de diepste geheimen over Ryzhy leert kennen. Van der Horst probeert op haar eigen manier het engagement van Ryzhy te beschrijven. Van der Horst koppelt het werk van Ryzhy uit zijn eigen herinneringen en belevingen van de wijk waarin hij opgroeide, maar er wordt geen aandacht besteed aan de ideologische wereld die de Russische dichter voor zich zag. De documentaire benadrukt daarom slechts één betekenis van de poëzie van Ryzhy en daarmee focust de documentaire zich maar op een klein deel van de betekenis van het werk van Ryzhy. De visie van Van der Horst toont een eenzijdige perspectief op het werk van Ryzhy. Zijn poëzie zou meer kunnen betekenen dan alleen de verwijzingen naar zijn leefomgeving. Hij zou met zijn poëzie juist los proberen te komen van de werkelijkheid door te verwijzen naar een nieuwe ideologische wereld. De herinneringen die hij heeft aan zijn jeugd en in het specifieke geval aan de communistische wereld waarin hij als kind opgroeide vormden een manier om het goede en het kwade uit de wereld waarin hij op dat moment in leefde tegenover elkaar te zetten. Uit de tegenstellingen die hij gebruikt in zijn poëzie wordt duidelijk dat Ryzhy de huidige samenleving na de val van het communisme niet erg goed vond en verlangde naar een andere wereld die volgens hem wel voldeed aan zijn waarden en normen. De terugkeer van het communisme speelt daarbij een grote rol. Ryzhy zou daarmee een poëtische ideoloog van de Perestrojka-generatie zijn. In hoofdstuk zes wordt deze visie uitgelegd aan de hand van een analyse van zijn werk.

5.2 De visie op het engagement van Ryzhy volgens Boland

Een andere visie op het werk van Ryzhy, naast die van Van der Horst, is die van Hans Boland. Boland (1951) staat bekend als een expert op het gebied van Russische literatuur en poëzie vanwege de vele vertalingen die hij heeft gedaan van onder andere het hele oeuvre van Poesjkin. Voor de gedichtenbundel van Ryzhy *Wolken boven E & Rotterdams dagboek* (2008) schreef Boland een artikel in het literaire tijdschrift *Passionate* (2000). Dit is een vooraanstaand tijdschrift in Nederland op het gebied van literatuur en poëzie. In het artikel benoemt hij zijn visie op het werk van Ryzhy. De poëzie van Ryzhy bevat volgens Boland twee elementen: een boodschap en het gebruik van een dialectische aanpak.

Ten eerste beschrijft Boland de boodschap die het werk van Ryzhy zou bevatte. De gedichten van Ryzhy dragen naar de mening van Boland een hoopvol toekomstbeeld uit. Ryzhy hoopte een ideale wereld te kunnen realiseren en gebruikte zijn poëzie om hierin weg te dromen en zijn gedachten over hoe die ideale toekomstige wereld eruit zou moeten zien te uiten. Het werk van Ryzhy is volgens Boland wel degelijk geëngageerd: het werk bevat kritiek op de huidige wereld en verwijst tegelijkertijd naar hoe de wereld volgens Ryzhy zou moeten zijn.

De ideale wereld die Ryzhy in zijn poëzie creëerde zorgde volgens Boland ervoor dat Ryzhy moed en kracht had om in de huidige samenleving door te leven. Uit zijn poëzie putte Ryzhy hoop om ooit in de toekomst in een perfecte wereld te kunnen leven. Bij deze opvatting van Boland over het engagement van Ryzhy zou de vraag gesteld kunnen worden waarom Ryzhy zelfmoord pleegt als hij droomde van een ideale wereld die in de toekomst gerealiseerd zou kunnen worden?

Boland bespreekt in het artikel nog een ander belangrijk element van het werk van Ryzhy, dat hij beschrijft als het gebruik van een dialectische aanpak. Het toepassen van een dialectische aanpak houdt in dat de dichter via twee krachtige tegenstellingen verwijst naar een nieuwe werkelijkheid. Ryzhy zou deze aanpak gebruiken door in zijn gedichten twee contrasterende woorden in hetzelfde gedicht te gebruiken. Hierdoor ontstaat er een wrijving tussen beide tegenstellingen. Ryzhy zou met het gebruik van een dialectische aanpak volgens Boland willen duiden wat hij belangrijk vond in het leven en wat hij afkeurde. Ryzhy wilde met deze tegenstellingen een nieuwe wereld creëren die ideaal was en voldeed aan zijn waarden en normen. De poëzie van Ryzhy zou daarmee niet verwijzen naar de omgeving van de dichter, zoals Van der Horst beweerd, maar juist naar een nieuwe wereld.

Ook beschrijft Boland in *Passionate* (2000) over de betekenis van het engagement van Ryzhy en over de deelname van Ryzhy aan het *Rotterdams Poetry International 2000*.⁶⁸ In het artikel wordt aandacht besteed aan het zelfbeeld dat Ryzhy had. Ryzhy zou zichzelf zien een man die zichzelf dichter en bandiet voelde.

⁶⁸ Boland, H. (2000). *Poetry International 2000: Boris Ryzji*. Rotterdam: Stichting Passionate, (7). Verkregen op 06-12-2014, van: http://www.dbnl.org/tekst/origineel.php?ec=_pas002200001&v=01&s=0183

Boland schrijft: *"Zijn schrille thematiek en woordkeus zijn verweven met zaken als lucht, licht, de kleur blauw, sneeuw, kuise liefde, intieme vriendschap en begrippen als de 'onzen' en zelfs 'ziel'. In de pijn die de botsing tussen het rauwe leven en de zuivere geest veroorzaakt, heeft Boris Ryzhy zijn bijzondere toon gevonden."*

Volgens Boland is het gebruik van tegenstellingen zoals moderne woorden gemixt met een oude, nostalgische context de geheime succesformule van Ryzhy en is daarmee een verklaring voor de populariteit van deze dichter bij jongeren.⁶⁹

In navolging op de documentaire van Van der Horst en het artikel van Boland, wil ik een nieuwe visie over het engagement van de Russische dichter voortbrengen, waarmee duidelijk wordt dat beide visies over het engagement van Ryzhy onvoltooid zijn. Allereerst is de visie van Van der Horst te beperkt, omdat het zich alleen maar richt op het werk dat ervaringen uit het leven van Ryzhy beschrijft. Daarnaast is het noodzakelijk om de visie van Boland aan te vullen met de toevoeging dat Ryzhy gezien kan worden als een geëngageerde dichter die schreef vanuit een poëtische ideologie. Met een poëtische ideologie wordt bedoeld dat Ryzhy met zijn poëzie los probeert te komen van de werkelijkheid door te verwijzen naar een nieuwe ideologische wereld, die voor hem de ideale wereld vormde. In mijn visie wil ik betogen dat de communistische wereld de ideale wereld voor Ryzhy vormde. Ryzhy probeerde deze ideale, communistische wereld weer te geven in zijn poëzie door met behulp van zijn herinneringen te verwijzen naar zijn ideale wereld. In hoofdstuk zes wordt met behulp van citaten uit zijn poëzie de ideale wereld van Ryzhy gereconstrueerd. Daarnaast wordt er in de analyse aandacht besteed aan de tegenstellingen die Ryzhy in zijn poëzie verwerkte. Door tegenstellingen te gebruiken zette Ryzhy aspecten uit de werkelijke wereld zoals vriendschap, liefde en nostalgie scherp tegenover hetgeen dat volgens hem slecht was, zoals een sombere, smerige stad. In hoofdstuk zes wordt er gekeken naar welke waarden Ryzhy in zijn werk noemt om te kunnen definiëren wat hij als goed en kwaad zag.

⁶⁹ Ryzhy. B. (2013). *Afscheid in Rusland*. Hoogland & Van Klaveren. Amsterdam.

Hoofdstuk 6: Analyse van het werk van Ryzhy uit *Wolken boven E* (2008) en *Afscheid in Rusland* (2013)

6.1 Het poëticamodel

Het is nu tijd even pas op de plaats te maken en te onderzoeken hoe het werk van Ryzhy in elkaar steekt. Om antwoord te krijgen op deze vraag gebruik ik daarbij het poëticamodel van Sötemann. De neerlandicus Sötemann (1920-2002) was hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Utrecht en ontwikkelde in 1989 een belangrijk model als het gaat om het analyseren van poëzie.⁷⁰ Het poëticamodel maakt het mogelijk om proza van poëzie te scheiden en het biedt een kader om poëzie, zoals het werk van Ryzhy, op een wetenschappelijke manier te analyseren. Sötemann definieert proza en poëzie in zijn boek *Over poëtica en poëzie* (1989). Proza is een doorlopende literaire tekst, zonder rijm, waarbij gedachten of gevoelens weergegeven kunnen worden. Poëzie is een tekst met specifieke kenmerken, waarbij stemmingsbeelden en gevoelens met weinig woorden weergegeven worden. Aan de hand deze definitie van poëzie ontwikkelde Sötemann een poëticamodel. De analyse aan de hand van dit model gaat in op drie niveaus: gedrag, poëtica en tekst.

Allereerst is het volgens het poëticamodel noodzakelijk dat de literatuurgeschiedschrijving bestudeerd wordt. Een dichter kan zich in verschillende periodes van zijn leven bevinden. Het is daarom belangrijk om na te gaan in welke periode de dichter zich bevindt om zo onderscheid te kunnen maken in zijn geschreven werk.

Daarnaast bestaan er volgens het poëticamodel van Sötemann verschillende diachrone poëtische tradities, die het best omschreven kunnen worden als literaturopvattingen die door de tijd heen en naast elkaar bestaan. Dit niveau wordt ook wel het diachroon niveau genoemd. Sötemann onderscheidt vier poëtica's waarbij de nadruk kan liggen op de wereld, het publiek, de auteur of het werk zelf. Bij een poëtica waarbij de nadruk op de wereld ligt, spreken we van een mimesis, omdat in deze poëzie de werkelijkheid wordt weerspiegeld in een gedicht. Bij poëzie waar de nadruk ligt op het publiek moet men denken aan kritische poëzie die de lezer in beweging moet zetten of moet overhalen. In poëzie waarbij de auteur centraal staat wordt vooral op een expressieve manier de gevoelens van de auteur geuit. Vaak worden dit soort poëtische werken als autobiografisch beschouwd. De laatste poëtica is de poëtica waarbij de nadruk op het werk zelf ligt. Deze vorm van poëzie is autonomistisch te noemen, omdat deze poëzie helemaal los staat van de werkelijkheid en puur op zichzelf bestaat.

Ten derde brengt de veronderstelling dat er diachrone tradities zijn met zich mee dat er onderscheid gemaakt moet worden tussen poëtische opvattingen enerzijds en eigenschappen van gedichten anderzijds. Dit niveau wordt ook wel het synchroon niveau genoemd. Het model wil hiermee voorkomen dat er op elk gedicht

⁷⁰ Sötemann, A.L. (1989). *Over poëtica en poëzie*, Groningen: Wolters-Noordhoff. p. 39-130

een stempel geplakt kan worden met de stijl van een gedicht. Dat is niet voldoende, omdat er ook gekeken moet worden naar de eigenschappen van de gedichten. Deze literaire conventies, ofwel tekstkenmerken kunnen steeds veranderen en zijn dus dynamische elementen. Onder tekstkenmerken verstaat Sötemann de vormgeving (strofe indeling, lengte van het gedicht, rijm), gebruik van ambiguïteit, van stijlfiguren en beeldspraak. Door de tekstkenmerken te bestuderen kan de analist erachter komen welke symboliek een gedicht bevat.

In dit onderzoek naar wie Ryzhy was en hoe zijn werk als engagement gezien kan worden heb ik een niveau al behandeld. Het eerste niveau waarbij de literatuurgeschiedschrijving bestudeerd dient te worden, heb ik paragraaf 3.3 behandeld. De conclusie uit deze paragraaf was dat Ryzhy zich in het rijtje schaarde van Russische dichters die op een dramatische manier hebben geleefd of om zijn gekomen en daarna in Rusland een heldenstatus hebben gekregen. Ryzhy leek net als de genoemde voorbeelden, die allemaal grote dichters zijn in Rusland een 'gekwelde' kunstenaar te zijn, die niet kon overleven in de huidige samenleving. Daarnaast weten wij ook wat de literatuuropvatting van Ryzhy was. Hij vond net als Brodsky en Mandelstam dat literatuur en poëzie mensen over de hele wereld moest aanspreken en dat schrijvers over de belangrijke kracht (en taak) beschikten om deze mensen in beweging te krijgen.

6.2 *Wolken boven E* (2008) en *Afscheid in Rusland* (2013)

In de volgende paragrafen bekijk ik het poëtisch werk uit *Wolken boven E* (2008) en *Afscheid in Rusland* (2013). De gedichtenbundel *Wolken boven E* is de eerste gedichtenbundel van Ryzhy. De bundel werd vlak voor zijn bezoek aan Nederland in het Russisch uitgegeven. Verheul vertaalde voor het *Poetry International* enkele gedichten naar het Nederlands, zodat Ryzhy tijdens zijn bezoek aan het festival enkele gedichten uit zijn eigen werk kon voordragen. *Wolken boven E* is tevens de laatste gedichtenbundel die werd uitgegeven tijdens het leven van Ryzhy.

Na zijn dood werden in 2008 alle gedichten uit *Wolken boven E* naar het Nederlands vertaald, waarbij ook fragmenten uit het dagboek van Ryzhy worden uitgegeven. De titel *Wolken boven E* slaat op de gedachten (wolken) die Ryzhy had en tijdens zijn leven in Swerdlowsk ofwel 'E' probeerde vorm te geven in zijn poëzie. De Nederlandse versie van zijn gedichtenbundel *Wolken boven E*, die ik tijdens mijn poëtische analyse gebruik, bestaat uit drie onderdelen. Ten eerste bevat de gedichtenbundel, die in het Nederlands *Wolken boven E & Rotterdams dagboek* (2008) heet, een inleiding die geschreven is door Verheul. De inleiding bevat drie hoofdstukken waarin Verheul het leven van Ryzhy als jonge, beroemde dichter en zijn tragisch levenseinde beschrijft. Na de drie inleidende hoofdstukken volgen de gedichten van Ryzhy. In totaal staan er twintig gedichten in de bundel, waarbij de Nederlandse uitgever telkens op de linker bladzijde de Russische tekst zoals Ryzhy het heeft geschreven heeft weergegeven. Rechts staat vervolgens de Nederlandse vertaling van het gedicht. Na de twintig gedichten volgt het Rotterdams dagboek dat Ryzhy schreef na zijn bezoek aan Rotterdam en het *Poetry International*. De titel van zijn dagboek is misleidend, omdat de meeste fragmenten uit het dagboek niet gaan

over zijn bezoek aan Rotterdam maar over zijn leven als dichter, over zijn kameraden die vaak ook dichter waren, de weemoed en wanhoop die hij ervoer en zijn herinneringen aan zijn jeugd, met name aan zijn straatgevechten.

Na de dood van Ryzhy werd er een nieuwe gedichtenbundel uitgegeven onder de naam *Afscheid in Rusland* (2013). Deze gedichtenbundel bestaat uit 23 gedichten die Ryzhy tussen 1993 en 2001 heeft geschreven. Om de lezer duidelijk te maken wanneer Ryzhy de gedichten heeft geschreven is ervoor gekozen om de gedichten op chronologische volgorde uit te geven en om bij elk gedicht het jaar waarin Ryzhy het schreef erbij te plaatsen. *Afscheid in Rusland* (2013) bevat veel gedichten die Ryzhy aan personen in zijn omgeving opdroeg, zoals andere dichters of aan zijn zoontje. Aan het einde van zijn leven schreef Ryzhy meer gedichten waarbij het niet direct duidelijk is naar wie of wat hij verwees.

In dit onderzoek wordt het poëtisch werk uit *Wolken boven E* (2008) en *Afscheid in Rusland* (2013) geanalyseerd aan de hand van de twee niveaus van het poëticamodel van Sötemann, waarbij er in de analyse vooral aandacht is voor de symboliek en betekenis van zijn gedichten om mijn visie op het engagement van Ryzhy, dat de communistische wereld zijn ideale wereld vormde, te benadrukken.

6.3 Kritiek op de samenleving

Het gedicht '*Als ik terugkom uit Nederland, geef ik je Lego*' werd door Ryzhy geschreven in de periode waarin hij zich voorbereidde op zijn reis naar Rotterdam. In 2000 stond Ryzhy op het punt om naast zijn nationale bekendheid ook internationale roem te verkrijgen op het Rotterdamse festival *Poetry International*. Alle auteurs werden door de organisatoren van het festival gevraagd om een werk voor te dragen dat de toekomstplannen van de auteurs zou uitdragen. Ryzhy stuurde hiervoor het gedicht met de titel '*Als ik terugkom uit Nederland, geef ik je Lego*' in, met daarbij een begeleidende briefje waarin Ryzhy in zijn matige beheersing van de Engelse taal de keuze van Ryzhy toelichtte.

'I am mailing to you poem about love and death - what else can one expect from future?'

Zijn bezoek aan Nederland, dat enkele dagen zou duren en zijn bijdrage aan het internationale festival in Rotterdam bezorgde Ryzhy de zenuwen. De gedachte dat hij zijn vrouw en zijn zevenjarige zoon achter moest laten in Jekaterinaburg liet hem nadenken over zijn toekomst. Het festival zou zijn internationale doorbraak kunnen betekenen. Ryzhy beseftte heel goed dat er heel wat op het spel stond. Hij beschreef de druk die hij voelde in zijn dagboek, dat samen met zijn gedichtenbundel wordt uitgegeven onder de naam *Wolken boven E & Rotterdams dagboek* (2008).

'Ik liep naar het straattheater van Rotterdam, waar het evenement zich hoofdzakelijk afspeelt, en ontmoette Rejn⁷¹. 'Wanneer treed je op?' vroeg Rejn. Ik antwoordde dat ik op de kop af over een uur op moest. Toen wilde Rejn weten hoeveel bier ik al ophad. Ik zei dat ik überhaupt niet dronk. Hij keek me pesterig aan. (...) Ik dacht: hij heeft het in de gaten, ik moet nuchter zien te worden. Later zal hij denk ik zeggen: 'Ryzji? Dat is toch een alcoholist! En niet zo'n beetje ook! Hij drinkt twee kratten bier per dag, ik heb hem in Nederland meegemaakt – straalbezopen!'⁷²

Uit dit fragment blijkt dat de zenuwen van Ryzhy leidde tot drankgebruik. Hoewel Ryzhy in zijn dagboek beschrijft dat de voordracht van zijn gedichten buitengewoon goed ging.

'Ik dreunde het voorgeschreven aantal gedichten op, applaus. Dronken draag ik goed voor.'⁷³

In de inleiding van *Wolken boven E* (2008) schrijft Verheul, dat het publiek niet onder de indruk was van Ryzhy. Door de samenloop van verschillende factoren raakte Ryzhy tijdens zijn bezoek aan Nederland in een isolement. Hij sprak behalve Russisch slechts enkele woorden Engels. Boland, die het *Poetry International* bezocht, schrijft in *Passionate* (2000) dat de vertaler van Ryzhy's werk geen synergie leek te hebben voor dit soort poëzie. Aangezien het overgrote deel van het publiek van *Poetry International* geen Russisch begreep, was de rol van de vertaler cruciaal. Het resultaat was dat zijn gedichten op een andere manier werden overdragen dan Ryzhy bedoelde. Ryzhy raakte hierdoor teleurgesteld in het festival, zijn ontmoeting met het Westen, maar bovenal ook in zichzelf. Hij zag zelf enkel een uitweg in drank.

'De whisky werd gebracht. En het bier. Buiten begon het te regenen. (...) Ik wilde nog een whisky bestellen, maar bedacht dat dat te dol werd, liep een huizenblok verder en belandde in een of ander café, en bestelde een whisky.'⁷⁴

Het gedicht *'Als ik terugkom uit Nederland stuur ik je Lego'* is voor een onderzoeker van poëzie interessant, omdat het veel symboliek bevat. Om de symboliek te kunnen achterhalen moet er gekeken worden welke tekstelementen het gedicht bevat. Welke tekstelementen bevatte symboliek? En welke betekenis kan er aan deze woorden worden meegegeven? Volgens Sötemann is er sprake van symboliek als er gebruik gemaakt wordt van stijlfiguren of beeldspraak. Beeldspraak of stijlfiguren zijn datgeen

⁷¹ Rejn, Jevgeni Borisovitsj (1935). Dichter en was de leermeester van de wereldberoemde Brodsky. In 2000 nam hij Ryzhy mee naar *Poetry International*.

⁷² Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 83

⁷³ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 84

⁷⁴ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 75-76

dat niet letterlijk bedoeld wordt, maar een synoniem lijkt te zijn voor iets anders. Om vast te kunnen stellen of er sprake is van het gebruik van stijlfiguren of beeldspraak, moet er eerst gekeken worden welke woorden een symbolische betekenis zouden kunnen hebben om een uitspraak te kunnen doen over de betekenis van een gedicht. Als voorbeeld van de aanpak die geldt voor alle gedichten die tijdens dit onderzoek worden geanalyseerd, bespreek ik het volgende gedicht.

*Als ik terugkom uit Nederland, geef ik je Lego,
en dan bouwen we samen een prachtig kasteel.
Je kunt jaren en mensen tot terugkeer bewegen,
en ook liefde - wat zeg ik, er is nog zoveel.
Ik ging weg voor altijd, maar terug al ik komen,
en dan reis ik met jou naar de zon en de zee.
Of we huren gewoon iets goedkoops voor de zomer
en we tellen ons geld en misschien valt het mee.
We gaan leven en luisteren tot het gaat sneeuwen.
En als zoiets niet lukken mocht eventueel -
nou, dan stuur ik, mijn zoon, je uit Nederland Lego,
en dan bouw je maar zelf een fantastisch kasteel.*⁷⁵

Doordat de periode waarin dit gedicht is gemaakt al beschreven is, is het duidelijk dat Ryzhy zijn gedachten en gevoelens wilde uiten aan zijn zoon. Welke gedachten bevat dit gedicht? Om te beginnen valt het op dat het gedicht een tegenstelling bevat, namelijk twee woorden de zomer en sneeuwen. In het gedicht zou dit een tijdspad kunnen aangeven waarin de ik-persoon met zijn zoon aangeeft alle tijd te hebben. Van de zomer tot de winter, want sneeuwen is een typisch weerbeeld voor dit seizoen, nemen zij de tijd 'om te leven en te luisteren'.

Het prachtige kasteel dat Ryzhy samen met zijn zoon wil bouwen zou verschillende betekenissen kunnen hebben. Een mogelijkheid zou kunnen zijn dat het prachtige kasteel een soort cocon moet voorstellen, waar Ryzhy graag in zou willen kruipen, zodat hij ver is van de werkelijkheid. Dit is aannemelijk, omdat ik later in andere analyses aantoon dat Ryzhy de werkelijke wereld een slechte wereld vond. De zin '*We gaan leven en luisteren tot het gaat sneeuwen.*' sluit goed aan op het idee dat het prachtige kasteel een cocon zou moeten symboliseren, omdat Ryzhy in deze zin aangeeft even niets te willen. Een andere mogelijkheid waarbij het prachtige kasteel een andere symbolische betekenis krijgt, is als wij ons voorstellen dat het kasteel zijn thuis moet voorstellen. In dat geval was Ryzhy de werkelijkheid helemaal niet zat. Deze betekenis zou mogelijk kunnen zijn, maar past niet in de lijn van de andere werken die Ryzhy heeft geschreven. Ik zal later betogen welke tekstelementen uit andere gedichten erop wijzen dat Ryzhy de huidige wereld

⁷⁵ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 57

afkeurde. De derde mogelijkheid is dat het prachtige kasteel een verbeelding is van de dichter. Het bijvoeglijke naamwoord 'prachtig', dat later wordt vervangen door 'fantastisch', impliceert dat er fantasie bij komt kijken om het kasteel te bouwen. Voor mijn visie zijn de eerste en laatste mogelijkheid de meest passende, omdat die aansluiten bij de gedachtegang die Ryzhy op dat moment in zijn leven had.

Daarnaast gebruikt Ryzhy in zijn gedicht twee maal het woord 'bouwen'. In het gehele gedicht staat de droom die Ryzhy heeft, om met Lego een kasteel te bouwen, om op die manier op een afgelegen plek – *'met de zon en de zee'* – een nieuw bestaan te creëren, centraal. In poëzie wordt het bouwen vaak geassocieerd met het opbouwen of het maken van iets. Het is ironisch dat Ryzhy met het maken van iets, in dit geval een prachtig kasteel Lego gebruikt, dat Westers speelgoed is. Het opbouwen van een nieuw bestaan wordt gesymboliseerd met elementen uit de Westerse wereld. De laatste dichtregel vertelt de zoon dat hij misschien zelf een fantastisch kasteel moet opbouwen. Doelde Ryzhy hierop dat hij de Westerse elementen zelf niet meer zou meemaken?

*'En als zo iets niet lukken mocht eventueel -
nou, dan stuur ik, mijn zoon, je uit Nederland Lego,
en dan bouw je maar zelf een fantastisch kasteel.'*

In de eerste zin *'Als ik terugkom uit Nederland'* ligt er een nadruk op het woord 'als' waardoor de lezer zich de vraag kan stellen: Was Ryzhy niet van plan om terug te keren naar Jekaterinaburg? Indien Ryzhy niet van plan was om terug te keren naar Rusland zou het gedicht hiermee een laatste wijze raad aan zijn zoon zijn, maar het zou ook een gedicht zijn waarin hij zijn liefde liet blijken.

Buiten dat Ryzhy zijn zoon zijn liefde voor hem wilde betuigen, kan het gedicht ook als troostend worden opgevat. De troostende woorden zouden niet alleen voor zijn zoontje gelden, maar ook voor hemzelf. In het gedicht schrijft Ryzhy:

*'Je kunt jaren en mensen tot terugkeer bewegen, en ook liefde - wat zeg ik, er is nog
zoveel.'*

In de zin bevat de conclusie dat er nog zoveel in de wereld te zien, te doen en te ervaren is. De troostende woorden die hij schrijft zouden daarmee ook voor hemzelf gelden, omdat Ryzhy voor zijn reis meerdere pogingen tot zelfdoding heeft gedaan en hij zichzelf met deze zin laat reflecteren op de wereld. Zijn gevolgtrekking uit zijn gedicht is dat hij nog niet kan ophouden met leven, omdat er nog zoveel is. Daarmee klinkt er in het gedicht een hoopvolle boodschap door. Ryzhy schreef in 2000 het gedicht in Jekaterinaburg en keek toentertijd uit naar zijn ontmoeting met de Westerse cultuur in Nederland. In zijn dagboek schreef hij over Nederland, dat voor hem symbool stond voor welvaart en vrijheid. Ryzhy hoopte door zijn reis geïnspireerd te raken zodat hij een duidelijke visie op zijn toekomst zou hebben. De Lego-stenen zouden vanuit deze opvatting elementen uit de Westerse samenleving kunnen symboliseren, waarvan Ryzhy hoopte deze elementen, zoals welvaart en

vrijheid mee te kunnen nemen naar Rusland. Ik ben daarom van mening dat in dit gedicht een verlangen naar een andere wereld wordt beschreven. Ryzhy zou zijn boodschap kunnen verwoorden als: 'Als ik terugkom uit het Westen en heb geproefd van de rijkdom, bouwen we een kasteel dat gebaseerd is op mijn ervaring (en roem) uit het Westen.' In zijn gedichtenbundel zijn nog andere gedichten te ontdekken waarin Ryzhy die andere wereld omschrijft. Zoals het volgende gedicht dat de titel 'De Zee' heeft.

De zee

In de verre, droeve buitenwijken, die 's ochtends leeg en somber zijn, waar de seringen er belachelijk en zielig bijstaan op het plein, daar staat een huis, zestien etages, waarnaast een populier verrijst die uitgeput en overbodig naar de verlaten hemel wijst; en bij die populier een bankje, daar slaapt al sinds een uur of twee Dimitri Rjabokon, de schrijver, hij ligt te dromen van de zee.

Hij heeft gedronken, is verdomme voor altijd weg van huis gegaan hij wilde naar de zee vertrekken, die ieder leed verdrijven kan. Hij heeft staan vloeken, zag dat bankje, ging liggen en daar snurkt hij dan.

Toen is de zee naar hem gekomen, de zee met haar vertrouwd gezicht, de blauwe zee is zelf gekomen, glimlachend in het ochtendlicht. Dimitri heeft toen ook geglimlacht. En die bewegingloze vent, vermagerd, kaal en zonder tanden, is ijlings naar de zee gerend.

En rennend ziet hij een gestalte die in de gouden branding staat. En dat ben ik, die ook voortdurend naar de zee wil en maar steeds niet gaat – ik slaap en schommel op een schommel tussen wat struiken op een plein. In verre, droeve buitenwijken, die 's ochtends leeg en somber zijn.⁷⁶

Na het lezen van deze ode, die gericht is aan Dimitri Rjabokon zal de lezer zich direct afvragen wie Dimitri Rjabokon is. Dimitri Rjabokon (1963) was een dichter en vriend van Ryzhy. Net als Ryzhy groeit ook Rjabokon op in Jekaterinaburg. Op jonge leeftijd komt Rjabokon om het leven door overmatig drankgebruik.

Dit gedicht over Rjabokon bestaat uit veel tegenstellingen. Boland schreef in *The Passionate* (2000) over de dialectische aanpak die Ryzhy verwerkte in zijn poëzie. Boland definieerde een dialectische aanpak als het gebruik van twee krachtige tegenstellingen om te verwijzen naar een nieuwe werkelijkheid. Door gebruik te maken van tegenstellingen ontstaat er een wrijving tussen de tegenstellingen. Volgens Boland zou Ryzhy de tegenstellingen gebruiken om te duiden wat hij belangrijk vond in het leven en wat hij afkeurde.

Doordat Ryzhy in dit gedicht gebruik maakt van tegenstellingen, construeert hij twee werelden in zijn poëzie. Bij de ene wereld kan omschreven worden als 'verre',

⁷⁶ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 37

‘droeve buitenwijken’, ‘die leeg en somber zijn’. Daarnaast passen de woorden ‘uitgeput’ en ‘overbodig’ ook bij de omschrijving van deze wereld. Deze wereld bestaat voornamelijk uit steen: ‘een plein’, ‘een huis’, ‘etages’. Daar tegenover omschrijft hij een andere wereld, die hij de naam ‘de zee’ geeft. Deze wereld is juist natuurlijker. Hij omschrijft hem met allerlei natuurlijke kenmerken, zoals ‘een populier die naar de hemel wijst’, ‘een blauwe zee’ en ‘een gouden branding’. De natuurlijke kenmerken klinken direct zachter en soepeler dan de kenmerken uit de eerste wereld. De kenmerken uit de eerste wereld klinken daarentegen juist hard en stijf. Welke betekenis zouden beide werelden in zich dragen?

In dit gedicht geeft Ryzhy aan hoe de ik-persoon naar die ‘natuurlijke’ wereld verlangt. We hebben net deze natuurlijke wereld, die ik vanaf nu ‘de zee’ zal noemen beschreven met specifieke kenmerken uit het gedicht. Welke betekenis wilde Ryzhy het woord ‘zee’ meegeven in dit gedicht? Uit het gedicht blijkt dat de ik-persoon niet bang voor de zee is, sterker nog: hij wil er zelf graag heen en geeft de zee een positieve betekenis mee. De zee wordt in het gedicht omschreven als ‘iets’ dat ieder leed verdrijven kan. Ryzhy beschrijft positief in de zin dat de zee een blauwe zee is, die glimlachend is gekomen in het ochtendlicht. De zee wordt niet op een duistere, verdrietige manier neergezet maar meer als ‘iets’ dat je meeneemt naar een plaats waar geen leed is. Ryzhy schrijft aan het einde van het gedicht dat het de ik-persoon nog niet is gelukt om naar de zee te gaan en dat de ik-persoon zich nog begeeft in:

‘Een wereld van verre, droeve buitenwijken, die ’s ochtends leeg en somber zijn.’

Het is mogelijk dat de zee in het gedicht van Ryzhy de dood moet symboliseren, omdat de zee als een positieve ontwikkeling beschreven wordt en men in Rusland ook de dood als een positieve ontwikkeling zien. In de Russische cultuur wordt de dood anders dan in de Westerse wereld beschouwd. In het Westen heeft men de personificatie van de dood in Magere Hein. Deze figuur wordt op een angstaanjagende manier afgebeeld, als een soort zombie met een grote zeis die mensen op een willekeurige plaats en tijdstip meeneemt. In Rusland verbeeldt de dood zich op een hele andere manier. De personificatie van de dood in Rusland wordt Elja genoemd en wordt voorgesteld als een klein, blond meisje dat op een vriendelijke en verwelkomende manier mensen komt ophalen. Russische mensen verbeelden dat Elja hand in hand loopt met de zojuist overleden persoon door een bloemenveld, op weg naar een vredige plek. Beide personificaties vullen de dood op een geheel eigen wijze in. In het Westen wordt de dood als een droevige, enge gebeurtenis gezien terwijl in Rusland de dood door de verbeelding van Elja juist op een rustgevende, paradijselijke manier gebeurd.

Ryzhy is opgegroeid met de Russische cultuur en doordat hij opgegroeid is in een communistisch land waar de Westerse cultuur in elk opzicht werd geprobeerd buiten te houden, is het zeer aannemelijk dat Ryzhy net als andere Russische kinderen is opgegroeid met het beeld van Elja. Dit zou betekenen dat Ryzhy de dood als een rustgevende gebeurtenis zag. In het gedicht omschrijft hij de dood ook als iets die ieder leed verdrijven kan. Dit gedicht van Ryzhy past precies in de

gedachtegang van de Russen over de dood. Ryzhy schreef over de personificatie van de dood zelfs een gedicht in de vorm van zeven kwatrijnen, een gedicht van zeven strofen met vier dichtregels.

*Elja, ben je nu een wolk
of ben je die niet geworden?*

*Word weer het meisje met de witte strik -
verliefd op jou en je vriendin, word ik
weer een scholier die rijmt op muzikant
Geef me je hand.*

*Niet jij, maar jij zult elke dag bij mij zijn,
tenminste, als je wilt, en jij zult vrij zijn,
of andersom - hoe jullie dat verdelen,
dat kan niet schelen.*

*Wat schelen kan is dat we na de zomer
voor schooltijd naar het schoolplein moesten komen,
en muzikanten speelden daar een lied
vol van verdriet.*

*En zelfs al speelden ze niet echt, al zetten
ze enkel maar hun mond aan hun trompetten
en hoorden we geen melodie maar lucht,
ga mee terug.
Terug naar waar de wolken overvlogen,
waar esdoornblaren in de wind bewogen,
waar tot jouw heengaan, Elja, zeven dagen
nog openlage.*

*En na die week van licht en vrede zou je
in al je witheid opgaan in het blauwe,
en jij, niet jij, je lip van 't bijten open,
zou naast me lopen*

*langs bloemen, langs een hek, in stijve kleren,
vooruit naar waar je heftig redenerend
en veel met mij, ik in dezelfde mate
met God zou praten.⁷⁷*

⁷⁷ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 61

Elja wordt door Ryzhy omschreven als een blond, klein meisje. In het gedicht zijn de ik-persoon en Elja samen. Het meisje belooft elke dag bij de ik-persoon te zijn.

'Niet jij, maar jij zult elke dag bij mij zijn.' (...) 'Zou naast me lopen langs bloemen, langs een hek, in stijve kleren, vooruit naar waar je heftig redenerend en veel met mij, ik in dezelfde mate met God zou praten.'

Aan het einde van het gedicht beschrijft Ryzhy dat Elja zou opgaan in het blauwe en naast de ik-persoon zou komen lopen. Met de historische-culturele informatie over wat Elja moet voorstellen is dit gedicht te beschouwen als een gedicht dat gaat over de dood. Een aantal woorden uit het gedicht doen denken aan dit thema, zoals: 'jij zult vrij zijn', 'vol van verdriet', 'licht en vrede', 'witheid', 'God'. Daarnaast beschrijft Ryzhy in het gedicht dat de ik-persoon samen naast Elja loopt, langs bloemen en langs een hek. Het is bijna exact een beschrijving van de fantasie van de witte trap en het mooie landschap dat mensen zien vlak voordat ze dood gaan. Ryzhy gebruikt in dit gedicht een Russische metafoor om zijn boodschap over te brengen.

Met dit gedicht laat Ryzhy blijken zelf na te denken over de dood. De gedachte dat de dood een positieve ontwikkeling is, waar men niet bang voor hoeft te zijn, komt sterk in dit gedicht naar voren. Ryzhy probeert met Elja de dood als een vredige, rustgevend gebeurtenis voor te stellen. Hij beschrijft hier niet bang te zijn, maar graag met Elja naar de plek waar de doden zijn wil gaan.

In de al eerder besproken gedichten blijkt dat de ik-persoon weg wil uit de huidige wereld. Ryzhy omschreef bijvoorbeeld het verlangen van de ik-persoon naar de zee. Welke andere beschrijvingen zijn er te ontdekken in het werk van Ryzhy waarin hij zijn verlangen naar een andere wereld uit?

*Ik kom de bioscoop uit, ligt er sneeuw op straat.
Er staat een baardmans met een houten plank te vegen.
Een roze tram rijdt door de lucht – jawel, daar gaat
lijn vijftientig, nee, de veertien, nee, de negen.*

*De hele wereld is ineens een ander ding,
maar ik ben toch nog ik, waar moet ik het nu zoeken.
Ik bel vriendinnen op, maar nee, dat heeft geen zin,
er wonen daar allang weer anderen; ze vloeken.*

*Het komt doordat de sneeuw de bloemen heeft bedolven.
ik zal naar huis toe gaan, de sleutels heb ik mee,
de lege kamers door, waar ik de kou voel golven.
Dan naar de keuken, hop, twee engelen aan de thee.⁷⁸*

⁷⁸ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 43

Het gedicht doet de lezer denken aan de historische context waarin Ryzhy als persoon opgroeide. Later in de analyse van dit gedicht zal ik beargumenteren welke dichtregels het mogelijk maken om een parallel te trekken naar de werkelijkheid waarin Ryzhy op dat moment in leefde. Allereerst maakt Ryzhy in dit gedicht gebruik van omschrijvingen van woorden die in de werkelijke wereld niet kunnen. Het is nauwelijks voor te stellen hoe een roze tram door de lucht rijdt. En toch maakt de omschrijving die Ryzhy in dit gedicht gebruikt het mogelijk dat de lezer toch een roze tram door de lucht ziet rijden. Hetzelfde geldt voor 'de baardmans' die met een houten plank staat te vegen. Het roept direct een beeld bij de lezer op dat het absoluut niet handig is om met een houten stijve plank sneeuw te gaan vegen. Een bezem zou hier beter op zijn plaats zijn.

Eerder gaf ik aan dat er ook dichtregels zijn die de lezer een vermoeden geven dat Ryzhy zijn eigen context in de werkelijke wereld omschrijft. Ryzhy schrijft in de tweede strofe dat hij vriendinnen wil opbellen, maar dat er allang weer andere mensen wonen en laat doorschemeren dat het opbellen daarom geen zin heeft.

'Ik bel vriendinnen op, maar nee, dat heeft geen zin, er wonen daar allang weer anderen; ze vloeken.'

In deze zin wordt pijnlijk duidelijk dat in ieder geval de ik-persoon in het gedicht, of Ryzhy in dit gedicht daadwerkelijk naar de werkelijke wereld verwees kunnen we niet met zekerheid zeggen, zijn omgeving van hemzelf ziet vervreemden. Hij omschrijft die vervreemding al eerder in het gedicht.

*'De hele wereld is ineens een ander ding,
maar ik ben toch nog ik, waar moet ik het nu zoeken.'*

De laatste zin lijkt met deze betekenis van het gedicht als een wanhoopkreet te klinken, waar aan het einde van de zin zelfs een vraagteken gelezen kan worden. De ik-persoon in het gedicht voelt zich vervreemd van de wereld om hem heen, misschien zelfs eenzaam en wanhopig en stelt daarom de vraag aan zichzelf: waar moet ik het nu nog zoeken? Dat de wereld om de ik-persoon een andere vorm aanneemt en dat de ik-persoon zich niet prettig voelt in deze wereld blijkt ook uit de volgende beeldspraak:

'Het komt doordat de sneeuw de bloemen heeft bedolven.'

In de literatuur, poëzie of soms zelfs in een dagelijks gesprek tussen mensen, wordt benoemd dat er iets wordt bedolven. Hiermee wil de auteur of dichter duidelijk maken dat er iets is wat een ander overrompelt. Het Engelse woord 'overruled' is misschien het meest toepasselijk om de vorm van beeldspraak duidelijk te maken. Hetgeen dat bedolven wordt, wordt 'overruled'. De sneeuw die Ryzhy gebruikt als metafoor kan een ontwikkeling zijn in het fictieve leven van de ik-persoon, of als men ervan uitgaat dat Ryzhy zijn eigen werkelijke leven gebruikt om in het gedicht te verwerken zou het

een ontwikkeling uit het zijn eigen leven kunnen zijn. Uit het gedicht kan achterhaalt worden dat de sneeuw in het tijdspad later ontwikkelt dan de bloemen. Uit de eerste zin schrijft Ryzhy dat de ik-persoon is verrast door de sneeuw.

'Ik kom de bioscoop uit, ligt er sneeuw op straat.'

Kwam de ontwikkeling onverwacht voor de ik-persoon? De sneeuw vertelt indirect meer over de ontwikkeling die Ryzhy hier beschrijft. Als men aan sneeuw denkt kunnen er verschillende associaties gemaakt worden. De meeste woorden waar aan gedacht worden zullen overeenkomen met de winter of de kou. De associatie die met deze metafoor gemaakt kan worden is dat als we voorstellen dat de sneeuw in dit gedicht staat voor een ontwikkeling, dat de sneeuw ook impliceert dat Ryzhy deze ontwikkeling ziet als een koude, kille ontwikkeling.

Het is mogelijk om dit gedicht op te vatten als kritiek op de maatschappij. Als de lezer ervan uit gaat dat dit gedicht gaat over de maatschappij, dan kan men door de bijvoeglijke naamwoorden of het bedenken van een betekenis van metaforen erachter komen dat Ryzhy deze maatschappij niet positief omschreef. Woorden die door de dichter geassocieerd worden met de maatschappij zijn: 'sneeuw', 'de hele wereld is ineens een ander ding', 'waar moet ik het nu zoeken', 'geen zin', 'vloeken', 'bedolven', 'lege kamers', 'kou voel golven'.

Na het bestuderen van verschillende gedichten is het mogelijk om ook dit gedicht op te vatten als een waarschuwing voor de Russische samenleving vanaf 1990. In het gedicht met de roze tram beschrijft Ryzhy de vervreemding van de ik-persoon ten opzichte van en de wereld om hem heen. Het is niet mogelijk om te besluiten dat dit gedicht een letterlijke verwijzing naar het eigen leven van de dichter is, maar het is wel mogelijk om voor te stellen dat Ryzhy elementen uit zijn werkelijke leven heeft gebruikt om de lezer een boodschap over te brengen vanuit een fictieve (poëtische) wereld. Zijn gedichten vormen hiermee zonder twijfel een engagement.

In deze paragraaf is door zijn gedichten uit *Wolken boven E* en *Afscheid in Rusland* te analyseren naar voren gekomen dat Ryzhy in zijn gedichten de huidige samenleving afwijst. De kritiek op de Russische maatschappij vormt een onderdeel van het engagement van Ryzhy. In de volgende paragraaf zal het beeld dat Ryzhy als dichter van de ik-persoon maakt besproken worden. Daarna volgt er een paragraaf waaruit moet blijken in welke gedichten het verlangen naar de communistische wereld beschreven wordt.

6.4 Het beeld van het ik-personage

Voordat ik de vraag beantwoord welk beeld Ryzhy in zijn poëtisch werk beschrijft van de ik-persoon, is het belangrijk om te realiseren dat de ik-persoon en Ryzhy zelf niet een exacte kopie van elkaar zijn. Daarmee bedoel ik dat Ryzhy als werkelijk bestaande persoon niet dezelfde persoon als de ik-persoon hoeft te zijn. In bijvoorbeeld een autobiografisch werk zijn de ik-persoon en de auteur dezelfde persoon. De lezer zal altijd in zijn achterhoofd moeten houden dat de schrijver, of in dit geval dichter, een bepaald beeld van de ik-persoon probeert neer te zetten.

Interessant is om dat beeld te bestuderen, omdat de beeldvorming van de ik-persoon ons vertelt hoe Ryzhy zichzelf in zijn poëzie graag neer wilde zetten.

Ryzhy geeft in zijn gedichten een aantal kenmerken van de ik-persoon. Hij construeert een beeld van de ik-persoon als een man die mijnbouw heeft gestudeerd en droomt van een leven als poëet.⁷⁹ Daarnaast noemt Ryzhy de ik-persoon in zijn gedichten meermaals Boris en benoemt hij dat de ik-persoon een vrouw en een zoon heeft.⁸⁰ In 1995 draagt hij een gedicht op aan zijn tweejarige zoontje Artjom.

Wandeling met jongetje.

Voor A.R.

*En sneeuw, en straten, schoorsteenpijpen
en rare mensen, vreemden voor altijd.
Ik zie je met je dunne lipjes knijpen
en krijg de indruk dat je iets begrijpt.
Dan buig ik als een moeder naar je over,
zak op mijn hurken en voor al wat jouw begrip
bevat heeft, excuseer ik me; geloof me:
ik schaam me, bijtend op mijn lip,
voor alle kusjes en voor alle sprookjes,
de mooie leugenpraat dat je niet eenzaam bent.
Wat kijk je nou en zet je zulke oogjes?
Ik kan er niets aan doen, mijn kleine vent.*

*De jongen is zo klein, en sneeuw wit is het heden.
'Bespaar hem je verstandelijk gedaas,'
zeg ik tegen mezelf, terwijl ik pijnlijk teder
mijn adem op je koude handje blaas.*

*Zo denk ik dat ik God begrijp en ben ik
Hem alles vergeven nu bereid
want Hij is deemoed, niet gemaakt om streng te denken –
eerder om te vergaan van liefde en van spijt.*

*november 1995*⁸¹

Het gedicht droeg Ryzhy op aan zijn zoontje en het is goed voor te stellen dat het jongetje in dit gedicht zijn zoontje kan voorstellen. Toch moet de lezer onthouden dat

⁷⁹ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 31

⁸⁰ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 49

⁸¹ Ryzhy, B. (2013). *Afscheid in Rusland*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 11

de wandeling met het jongetje, zoals het in het gedicht wordt omschreven niet in werkelijkheid heeft moeten plaatsvinden. Ryzhy kan als dichter zelf een wandeling construeren in zijn gedicht. Als hij daadwerkelijk een wandeling beschrijft die in de werkelijkheid heeft plaatsgevonden is er sprake van mimesis. Ryzhy wil in ieder geval met dit gedicht een boodschap overbrengen die lijkt op plaatsvervangende schaamte van de ik-persoon voor iets of iemand in de samenleving. In het gedicht lijkt het jongetje zich iets te beseffen waarvoor de ik-persoon zich moet excuseren. Daarnaast schaamt de ik-persoon zich voor alle liefde en de veilige omgeving waarin hij het jongetje heeft laten opgroeien. Zijn excuses blijken uit de volgende zinnen.

*'ik schaam me, bijtend op mijn lip,
voor alle kusjes en voor alle sprookjes,
de mooie leugenpraat dat je niet eenzaam bent.
Wat kijk je nou en zet je zulke oogjes?
Ik kan er niets aan doen, mijn kleine vent.'*

In de laatste zin maakt de ik-persoon duidelijk dat hijzelf niets kan veranderen aan datgene waar hij zich voor schaamt. Excuseert de ik-persoon zich voor zijn tekortkomingen in zijn vaderschap? Waar de ik-persoon zich precies voor geneert, is niet helemaal duidelijk.

Behalve dat Ryzhy schrijft dat de ik-persoon een vrouw en een zoon heeft, schrijft hij over een aantal gedragskenmerken die de ik-persoon bezit, zoals gewelddadigheid, dronkenschap en hoe de ik-persoon als schrijver is.

*'Driemaal heb ik een bestaande man vermoord in mijn verzen,
en het is denkbaar dat hem zo'n vers onder ogen komt.'*⁸²

De ik-persoon komt in een van zijn gedichten gewelddadig over, omdat hij een man vermoordt. Moet deze beschrijving van een moord aansluiten bij het beeld dat de dichter van de ik-persoon wil neerzetten? Het betekent in ieder geval niet dat Ryzhy hier een moord bekend, zoals dat zou zijn in een autobiografisch werk. Iemand die dood is kan namelijk je gedichten niet meer lezen.

Ryzhy beschrijft ook regelmatig hoe dat de ik-persoon rookt en alcohol drinkt.⁸³ Hij beschrijft de ik-persoon zelfs tweemaal als een dronkelap.⁸⁴ Ryzhy zet hiermee een beeld neer van een dronken, rokende persoon, waarmee hij de ik-persoon wil laten voldoen aan de stereotypering van een dronkelap die veel rookt,

⁸² Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 41

⁸³ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 27, p. 20, p. 31, p. 33, p.35, p. 37, p. 39, p. 53, p. 55, p. 63

⁸⁴ Ryzhy, B. (2013). *Afscheid in Rusland*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 17, p. 33, p. 45 en p. 65

Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 35 en p. 59

luidruchtig is en bezig is met rondhangen. Daartegenover beschrijft hij ook de ik-persoon als een succesvol dichter, die nadenkt over het leven (zie vorig behandeld gedicht) en veel schrijft over liefde. In het volgende gedicht, in de vorm van zeven kwatrijnen, lijkt de liefde ook het hoofdthema te zijn.

*Voor het raam stond een soortement veren
geel te bloeien bij dalende zon.
Op de oliefabriek bivakkeerde
ene N. in het vrouwenpension.*

*Ik verscheen met een matige slok op
en met rozen, als altijd royaal.
Zonder jas, maar nog niet op mijn sokken
hield ik ernstig een komisch verhaal.
Arrogant kon dat wenkbrauwkje vragen
en de taal uit dat mondje was goor.
Ik geneer me ervan te gewagen,
maar ik droeg poëzie aan haar voor.*

*Poëzie over 't lot van een dichter
die door mij tot de dood was gedoemd.
En dat was het waarvoor ze dan zwichtte
en me telkens opnieuw heeft gezoend.*

*Me gezoend en me liefde gegeven,
wijn geschonken en komisch verteld
over treurige dingen des levens.
Cineast Michalkov was haar held.*

*En dan liep ik weer eenzaam de weg op,
iemand remde met slingerend wiel.
Langs de bajes, het circus, het kerkhof.
reed ik mee met een stille debiel.*

*Ik heb droevig zijn peuk aangenomen,
want ik wist dat ik eens, ongeacht
onze liefde, hier niet meer zou komen –
terwijl zij me nog zo had verwacht.⁸⁵*

⁸⁵ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 29

In dit gedicht is het niet helemaal duidelijk wie de zij-persoon is, omdat de context rondom deze persoon vaag blijft. De zij-persoon wordt enkel in de eerste dichtregel kort omschreven, waardoor er twee mogelijkheden zijn. De eerste is dat de ik-persoon een prostituee bezoekt. Deze dame voldoet dan aan de stereotypering van een prostituee die voor het raam staat en is uitgedost met (gele) veren. De tweede mogelijk is dat de ik-persoon een geliefde bezoekt en later in het gedicht in de steek wordt gelaten.

Wat opvalt zijn de tegenstellingen die Ryzhy in dit gedicht heeft verwerkt. Om een helder beeld te krijgen van de tegenstellingen in dit gedicht en om dit vervolgens te kunnen interpreteren zijn de tegenstellingen uit dit gedicht verwerkt in onderstaande tabel (tabel 1). Ryzhy schept in dit gedicht twee duidelijk tegengestelde personages: hij (ofwel de ik-persoon) en zij. Aan de ene kant is er de wereld van de mooie, liefdevolle en sensuele vrouw die tegenover de eenzame, droevige, gore, tot de dood gedoemde wereld van de man staat die de ik-persoon moet voorstellen.

Welke symbolische betekenis is aan dit gedicht te onttrekken? Omdat dit gedicht uit zoveel tegenstellingen bestaat, krijgt het enorm veel kracht. Blijkbaar wilde Ryzhy die tegengestelde werelden sterk benadrukken en tegelijkertijd zijn kritiek op beide werelden in het gedicht verpakken. De tabel geeft een overzicht van de omschrijvingen die hij toeschrijft aan de twee personages in het gedicht. Aan de ene kant bestaat er de wereld van hem en aan de andere kant bestaat de wereld van haar. De wereld van hem is 'arrogant', 'goor', 'tot de dood gedoemd', 'treurige dingen des levens', 'eenzaam' en 'droevig'. De wereld van haar bestaat uit de woorden 'veren', 'rozen', 'royaal', 'bloeien', 'poëzie', 'liefde' en 'zoenen'. De twee werelden lijken door de omschrijvingen die Ryzhy geeft in het gedicht tegenover elkaar te staan. Welke betekenis zouden beide werelden kunnen hebben?

<u>Tegenstellingen</u>	
<u>Zij/De wereld van haar</u>	<u>Hij/De wereld van hem</u>
Veren	Arrogant
Rozen	Goor
Royaal	Tot de dood gedoemd
Bloeien	Treurige dingen des levens
Poëzie	Eenzaam
Liefde	Reizen met een stille debiel
Zoenen	Droevig

Tabel 1: Tegenstellingen uit gedicht

Het is mogelijk dat de wereld van haar, waarin de zij-persoon de hoofdrol speelt, de Westerse wereld moet voorstellen. Ryzhy beschrijft deze wereld als een zachtaardige, vrouwelijke wereld. De wereld straalt luxe uit doordat hij het beschrijft als een soortement van veren, waar royaliteit en wijn is en bovenal ook liefde. Het lijkt erop dat in dit gedicht de Westerse wereld wordt voorgesteld als een wereld van beloften. Ryzhy beschrijft dat hij ervoor vreest dat de ik-persoon in het gedicht door zijn lot deze wereld niet meer meemaakt.

*‘Poëzie over ’t lot van een dichter
die door mij tot de dood was gedoemd.
En dat was het waarvoor ze dan zwichtte
en me telkens opnieuw heeft gezoend.’*

De laatste twee dichtregels krijgen door haar wereld voor te stellen als de Westerse, kapitalistische wereld, een geladen inhoud. Ryzhy vertelt dat hij vreest dat de ik-persoon gedoemd is tot de dood, waarna de Westerse wereld de ik-persoon telkens opnieuw zoent. Het lijkt ons te vertellen dat de Westerse wereld meerdere malen heeft geprobeerd de ik-persoon te omarmen en bij de samenleving te laten voelen. In het tweede deel van het gedicht blijkt dat die omarming niet is gelukt. De ik-persoon vertrekt namelijk weer en distantieert zich van de wereld van haar.

*‘En dan liep ik weer eenzaam de weg op,
iemand remde met slingerend wiel.
Langs de bajes, het circus, het kerkhof.
reed ik mee met een stille debiel.’*

De wereld waarin de ik-persoon zich bevindt wordt op een minder luxueuze wijze omschreven. Sterker nog: het lijkt een donkere wereld te zijn, waarin men gedoemd is tot de dood en waar de ik-persoon eenzaam is. Ook komt de ik-persoon in het gedicht langs de bajes en het kerkhof. Alle twee de plaatsen zijn geen vrolijke plaatsen, maar juist eenzame of omstreden plaatsen.

Als de wereld van haar de ‘beloofde wereld’ moet voorstellen, dan zou de mannelijke wereld exact het tegenovergestelde moeten voorstellen. De wereld van de man die omschreven wordt als een donkere wereld zou de Russische wereld moeten voorstellen, omdat Ryzhy in interviews de tijd van de *Perestrojka* als een negatieve tijd beschouwt. Zijn vrouw en vrienden ondersteunen dit standpunt in de documentaire van Van der Horst. Ryzhy koppelt aan de Russische wereld negatieve benamingen, waarbij het mogelijk is dat hij zijn eigen levenservaringen gebruikte om de Russische wereld in zijn gedichten vorm te geven. Van der Horst heeft in haar documentaire al aangetoond dat Ryzhy gebeurtenissen uit zijn eigen leven verwerkte in zijn poëzie. Het is dus goed mogelijk dat Ryzhy ook zijn ervaringen verwerkte in dit gedicht.

In het derde hoofdstuk heb ik de omstandigheden omschreven waarin Ryzhy opgroeide. Wij weten dat veel vrienden de criminaliteit ingingen en dat Ryzhy en zijn

vrienden te maken kregen met straatgeweld zoals de moorden die door verschillende groepen werden gepleegd. Omdat het communistische systeem wegviel na de val van de Sovjet-Unie waren mensen aangewezen op hun individualiteit en overlevingskracht. In dit gedicht klinkt de kritiek van Ryzhy op de Russische maatschappij door. Hij vergelijkt de samenleving met 'het reizen met een stille debiel' en 'dat gedoemd is tot de dood'. Daarnaast koppelt hij eigenschappen als 'arrogant', 'goor', 'droevig' en 'eenzaam' aan de Russische maatschappij waarin zijn kritiek aan de Westerse wereld fel opsteekt.

Samenvattend zijn er aan de hand van de analyse van dit gedicht twee standpunten te ontdekken die de lezer iets vertelt over de gedachtegang van de dichter. Allereerst is duidelijk geworden dat Ryzhy de Westerse wereld als het 'beloofde land' beschouwde. Hij hoopte dat de ontwikkelingen uit het Westen zich zouden verplaatsen naar zijn geboorteland. Daarnaast bevat het gedicht de kritiek op de huidige samenleving waarin Ryzhy leeft. Er kan nu een volgende stap worden gezet in de analyse om aan te tonen dat Ryzhy schreef vanuit een poëtische ideologie. Hiervoor moet eerst worden bewezen dat Ryzhy verlangde naar de communistische wereld. Welke gedichten verwijzen naar de communistische wereld? Wat voor beeldspraak gebruikt Ryzhy om deze wereld te beschrijven? En de belangrijkste vraag: waaruit blijkt in de poëzie van Ryzhy dat hij terugverlangt naar deze wereld?

6.5 Verlangen naar de communistische wereld

In deze paragraaf worden de gedichten waarin Ryzhy de communistische wereld omschrijft, bestudeerd. Door de gedichten te analyseren, krijgt de lezer een beeld hoe hij over de communistische wereld dacht. Het gedicht waarin Ryzhy Rusland in de meest letterlijke zin reconstrueert, is het volgende.

*Een oude film is Rusland, waar
je ook aan terugdenkt, steeds is daar
die achtergrond met veteranen,
ze dominoën met elkaar.*

*Als ik een borrel neem en sterf,
dan waait het in de vogelkerst,
dan is voorgoed die kleine jongen
in shorts verdwenen van het erf.*

*Een grijsbesnorde veteraan,
zijn snoep weer in zijn zak gedaan,*

*zal denken: waar is hij gebleven?
Ik ben naar voren toegegaan.*⁸⁶

Het gedicht bestaat uit drie kwatrijnen. Ryzhy vergelijkt hierin Rusland met een oude film. In het gedicht gebruikt hij geen ander woord voor Rusland, maar brengt hij Rusland direct in verband met een oude film door het woord 'is' ertussen te zetten. In die beschrijving schemert een gevoel van nostalgie door: het land is volgens hem een oude film waarnaar hij achteraf met een geromantiseerd gevoel terugkijkt. Hij schrijft daarbij dat Rusland iets is waar je steeds aan terugdenkt. Deze twee beschrijvende zinnen over Rusland geven het beeld van een positief en warmhartig land mee aan de lezer. De term ostalgie of Heimwee naar de Sovjet zou een goede term zijn om deze emotie te beschrijven.

In het gedicht is nog een ander voorbeeld van beeldspraak te herkennen. Ryzhy schrijft over een kleine jongen, die uiteindelijk zou verdwijnen. Om een beter beeld te krijgen van wie of wat de kleine jongen moet voorstellen, wil ik een ander gedicht waarin de kleine jongen terugkomt bespreken, zodat daarna de betekenis van dit voorbeeld van beeldspraak vastgesteld kan worden.

*Jood van komaf, neemt de jongen uit boeken voor waar aan
dat in de Russische ziel de gastvrijheid gepaard
gaat aan onmetelijkheid, loopt naar berken te staren,
koestert de droom van het christendom dicht aan zijn hart.
Volgens de logica van het gelezene leert hij
ijverig woestheid en dronkenschap aan en hij ziet
berken en espen gekleurd door de herfst; van die teerheid
maakt hij een lied en de Russen die zingen dat lied.
Wat nu de jongen betreft, die verdwijnt, en aangaande
zingen; dat lied van hem neemt met het grootste gemak
nu eens de vorm van een stad aan, de ene of andere,
dan hangt het boven de stad als een wolkendak.*⁸⁷

In dit gedicht beschrijft Ryzhy een kleine jongen die is ontstaan uit boeken. Het karakter van de kleine jongen wordt door hem behoorlijk gedetailleerd beschreven: hij heeft 'een Russische ziel' en is daarnaast ook 'gastvrij' en 'een dromer'. Daarnaast leert de kleine jongen gaandeweg ook eigenschappen aan, zoals 'woestheid' en 'dronkenschap'. Uiteindelijk verdwijnt hij, net als in het vorige gedicht. Waar de kleine jongen naartoe gaat na zijn verdwijning is niet duidelijk.

Ik wil graag twee pogingen doen om de beeldspraak van de kleine jongen te verklaren. De eerste verklaring van de betekenis van de kleine jongen is dat Ryzhy

⁸⁶ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p.39

⁸⁷ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 35

de ik-persoon, die ik al eerder in mijn beschrijving terug heb laten komen, in een andere periode uit zijn fictieve leven beschrijft. De kleine jongen zou dan de ik-persoon in zijn jongere jaren moeten voorstellen. De ik-persoon is in beide gedichten op een andere manier zichtbaar, waardoor het karakter meer dimensie krijgt. De lezer beseft door beide gedichten te bestuderen dat de eigenschappen 'woestheid' en 'dronkenschap' niet vanaf de geboorte af aan tot het karakter van de ik-persoon behoren, maar dat hij deze heeft aangeleerd. De ik-persoon is in deze twee gedichten nog in zijn pure vorm te zien. Ryzhy beschrijft ook in beide gedichten dat de kleine jongen (en zijn karakter) inmiddels is verdwenen. Dat beeld zou dan kloppen met de andere gedichten die ik al eerder heb behandeld, omdat het beeld van een pure jongen niet meer terugkeert in de andere gedichten van Ryzhy.

De andere verklaring voor de betekenis van de kleine jongen is dat niet de kleine jongen de ik-persoon moet voorstellen maar de Sovjet-Unie ten tijde van het communisme. De belangrijkste aanwijzing hiervoor is te ontdekken in de verdwijning van de kleine jongen. Volgens de historie viel in 1991 het communisme en verdween dit sociaal, politiek en economische systeem en ontwikkelde Rusland een kapitalistisch systeem. Ryzhy zou daarmee geschiedkundig gezien de periode omschrijven dat het communisme, dat verbeeld wordt als de kleine jongen, verdwijnt. In het tweede gedicht schrijft Ryzhy dat ondanks de verdwijning van de jongen toch 'het lied' nog steeds gezongen wordt en 'als een wolkendak boven een stad hangt'. Deze beeldspraak zou kunnen impliceren dat het communisme nog steeds bestaat in de hoofden van Russische burgers. Ryzhy maakt hiermee de vergelijking met een lied, alsof hij de lezer duidelijk wil maken dat het communisme, net als een liedje, in je hoofd kan blijven hangen en iets is waar je aan moet blijven denken. Deze verklaring van dit voorbeeld van beeldspraak past ook goed bij de eerste zin uit het eerste gedicht, waar Ryzhy ook al de vergelijking maakt waarbij Rusland steeds iets is waaraan je terug moet denken. (*'Een oude film is Rusland, waar je ook aan terugdenkt.'*) Het herinneren van iets waar je steeds aan moet terugdenken, sluit perfect aan op wat een verlangen is. Een persoon kan naar iets of iemand verlangen en daar constant aan denken. Het verlangen zit als een liedje in je hoofd en is als een oude film waar je steeds aan terugdenkt. Met deze verklaring wordt duidelijk dat Ryzhy een verlangen naar de kleine jongen, en dus naar het communisme, uitspreekt.

In het gedicht over het wolkendak, valt het op dat Ryzhy een bepaald tijdsverloop in het gedicht heeft verwerkt. In het begin lijkt de jongen te dromen en naar berken te staren, vervolgens verkleuren de berken en uiteindelijk verdwijnt de jongen, waarna zijn lied als een wolkendak boven de stad hangt. Het tijdsverloop suggereert dat er een bepaalde periode besproken wordt. Hierdoor krijgt het gedicht een verhalend effect, waarbij er net als in een narratief 'iets' gebeurt. De metafoor van de kleine jongen is niet de enige in dit gedicht, waardoor het nauwelijks voor te stellen is dat deze beschreven gebeurtenissen ook werkelijk zijn gebeurd. Welke betekenis kan er aan de beeldspraak die Ryzhy verwerkte in dit gedicht gegeven worden?

In het gedicht maakt de kleine jongen een lied. Hoewel het lied niet per se een symbolische betekenis hoeft te hebben, is de beschrijving dat het blijft bestaan, ook nadat de kleine jongen verdwijnt, dat wel. Volgens de beschrijving van het gedicht stijgt het lied aan het einde van het gedicht naar een symbolisch, oneindige hoogte: naar de wolken. Ondanks dat het opstijgt blijft het bestaan, want het hangt, volgens de beschrijving van Ryzhy, 'als een wolkendak boven de stad'. De oneindigheid van de wolken symboliseert het eeuwige of de oneindigheid van het bestaan. Het woord 'dak' verbeeldt daarnaast veiligheid en zekerheid die het hebben van een dak boven je hoofd kunnen geven. Het lied zorgt daarmee, ook al is de kleine jongen zelf verdwenen, voor veiligheid en bescherming voor de mensen uit de stad.

Eerder heb ik twee pogingen gedaan om de symbolische betekenis van de kleine jongen te duiden. Het gedicht krijgt een diepere betekenis als het gedicht niet alleen wordt gezien als een beschrijving van verschillende gebeurtenissen in een bepaald tijdsverloop. Het gedicht zou veel meer kunnen betekenen voor burgers uit Rusland. De kleine jongen, die het communisme voorstelt, wordt in dit gedicht door Ryzhy beschreven als een personage die voor goede dingen heeft gezorgd. In het gedicht maakt hij gebruik van het voorbeeld van een lied, dat de Russen volgens zijn gedicht nog steeds zingen. De symbolische betekenis van het lied van de kleine jongen zal uiteindelijk, na zijn verdwijning, als een wolkendak boven de stad hangen. Het lied van de kleine jongen, ofwel het communisme, zou kunnen betekenen dat het voor veiligheid en bescherming heeft gezorgd. In dit gedicht benadrukt Ryzhy de veiligheid en bescherming die burgers van de Sovjet-Unie hadden met verschillende voorbeelden van beeldspraak. Er zijn nog andere gedichten in de gedichtenbundel waarin hij met beeldspraak de communistische wereld verwoordt, zoals het volgende gedicht.

*Waar het geheugen stokt, neemt een oude film het over,
een oud muziekje speelt iets van rinkeldeking.
In het pretpark heeft het geregend, en niet te geloven
Hoe sterk de geur van sering in de lentedag dringt.*

*In tram 10 stappen, bij een poort uit Stalintijd komen,
alles zoals het was, alsof ik door vroeger loop.
Hier werd ik bij de hand en daar op de arm genomen,
er ging een voorstelling in de openluchtbioscoop.*

*Uit nostalgie of stomlazarus kun je hoog stijgen,
boven de dennen uit, wel tot aan de hemel met
het reuzenrad, en er toch geen hoogte van krijgen:
is het dan nog geen oorlog of was die er net?*

*In zwart en wit wandelen kinderen met hun mammië,
een slechte luidspreker zingt triomfantelijk iets rond.*

*Wat ben ik al lang op aarde, hoe heb ik toch al die
hartslagen en die tranen verdragen, en zelfs andersom.*⁸⁸

In dit gedicht komt de ik-persoon uit bij het vroegere Rusland ten tijde van het communisme. Via tram 10 belandt hij bij een poort uit de Stalintijd. Ryzhy beschrijft door de woorden 'oude film', 'een oud muziekje', 'pretpark', 'de geur van sering in de lentedag' te gebruiken deze communistische periode positief. De vergelijking met Rusland als een oude film of een oud muziekje wordt ook in dit gedicht weer gemaakt. Het vertelt de lezer dat de dichter nostalgische gevoelens heeft naar 'de oude film' of 'het oude muziekje'. Ryzhy zal hiermee niet letterlijk een film of muziekstuk bedoeld hebben. Eerder heb ik al een mogelijke verklaring gegeven dat de oude film en het muziekje het communisme moeten verbeelden. Door de communistische periode te vergelijken met de geur van een sering in de lentedag komt bij de lezer het beeld op van een zonnige dag waarop in de lucht de geur van bloemen hangt. Lezers zullen een vrolijk beeld overhouden aan de omschrijving van deze dag. Ryzhy trekt vervolgens de vergelijking met een dag uit het communisme, dat voor hem gelijk staat aan de geur van sering in de lentedag. Het volgende gedicht uit *Afscheid in Rusland* schreef Ryzhy in 1999 en construeert een herinnering die hij heeft aan de communistische tijd.

*Boven op een trein gelegen stoomde ik naar Oefalej,
met mijn armen om mijn vrienden – want die reisden beiden mee:
Waterman en Schildpad – en met ogen als een kind zo blij.
Aan de oren en de neuzen vlogen hemelen voorbij.
In de blauwe lucht gelegen kun je bijna vliegend hoog
naar de grenzeloze ruimten kijken me je vochtig oog:
bossen links en weiden rechts, tractoren, karren vol met hout.
Kijk, die werklui maken 's ochtends met een glas hun kater koud.
Kijk die paddestoelenzoekers – vrouwtjes, kinderen met mand.
Norse jongens wassen motorfietsen aan de waterkant.
In de warme wind gelegen kun je liggen denken: hoe
zou het zijn, gaan wij misschien van hieruit nergens meer naartoe?
Ben ik anders niet voor niets als groentje met een suffe droom
Bovenop een trein gelegen naar dat Oefalej gestoomd?
En op ieder der wagons reed, eindelijk van dwang verlost,
vrijheidsdronken, 'Prima' rokend, heel het gajes van Swerdllovsk.*⁸⁹

Ryzhy groeide op in de communistische tijd van de Sovjet-Unie. Het is mogelijk dat hij een jeugtherinnering heeft gebruikt om dit gedicht vorm te geven. Het betekent niet dat de lezer ervan uit moet gaan dat dit gedicht een beeld geeft van een periode

⁸⁸ Ryzhy, B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 47

⁸⁹ Ryzhy, B. (2013). *Afscheid in Rusland*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p.57

uit het leven van de dichter, omdat er elementen in het gedicht aan te wijzen zijn die aangeven dat hij dit niet in het echt meegemaakt hoeft te hebben. Het ligt niet voor de hand om liggend bovenop een trein naar Russische plaatsen vervoerd te worden, omdat dit levensgevaarlijk is. Opvallend is dat het gedicht een nostalgische sfeer bevat. Doordat Ryzhy gebruik heeft gemaakt van woorden die een bepaald gevoel uitdragen, is het mogelijk dat hij de lezer met dit gedicht drie gevoelens mee wil geven, namelijk liefde/warmte, vrijheid en rust.

De dichter construeert in zijn poëzie een eigen herinnering aan de reis naar Oefalej waarbij hij de lezer zijn gevoel van warmte en liefde voor het communisme wil overbrengen in de woorden 'in de blauwe lucht gelegen kun je bijna vliegend hoog' en 'warme wind' en 'suffe droom'. Daarnaast koppelt hij aan deze gebeurtenissen ook woorden die passen bij een vrij gevoel zoals 'vlogen hemelen voorbij', 'kun je bijna vliegen hoog naar de grenzeloze ruimten kijken', 'verlost', en 'vrijheidsdrongen', omdat deze gaan over vliegen en dit in de poëtische wereld geassocieerd wordt met 'vrij zijn'. Tot slot draagt het gedicht ook een gevoel van rust uit. Ryzhy omschrijft wat de personages in het gedicht doen, zoals 'liggen', 'naar de hemel kijken' en 'dromen'. Door deze handelingen krijgt de lezer een dromerig beeld van de poëtische wereld waarin de personages verkeren. Ryzhy wilde met dit gedicht geen letterlijke beschrijving geven van zijn jeugdherinnering aan de treinreis naar Oefalej, maar hij wilde een bepaald gevoel overbrengen dat hij aan deze herinnering heeft overgehouden. Aan de woordkeuze en beschrijving van de personages wordt de boodschap van een warme, liefdevolle, rustige en vrije wereld gekoppeld. Ryzhy groeide op in de communistische periode van de Sovjet-Unie en omdat hij met dit gedicht de lezer het gevoel van zijn jeugdherinnering wilde overbrengen, onderstreept dit gedicht dat hij een positieve herinnering had aan de communistische periode. Er is een ander gedicht uit de bundel *Afscheid in Rusland* dat duidelijk maakt hoe Ryzhy over het communisme dacht. Hij schreef het gedicht in 1999.

*Sterren, lintjes, epauletten
in een open rood etui.
Op verfrommelde trompetten
bliezen drongen musici.*

*Bliezen in de ochtend droeve
melodieën; ze begroeven
een gewezen admiraal
en we huilden allemaal.*

*Een van ons was niet zo'n beetje
overstuur en in zijn sas:
onze achterlijke Peetje.
Sprakeloos en enthousiast*

*salueert hij fanatiek,
met zijn lippen in een vette
grijns bekijkt hij die trompetten,
Luistert hij naar die muziek.*

*Maar toen hij gestorven was,
kwam er niemand om te spelen.
Stilte, wat is dat vervelend.
Stilte, God, dat geeft geen pas.*

*Als ik ouder was geweest,
had ik met de uitvaartmeiden
iets geritseld in de geest
van een echte onderscheiding,*

*legerspullen, nog zo wat,
had ik de muzikman, weet je,
omgekocht, zodat ik Peetje
fokking mooi begraven had.⁹⁰*

Het is mogelijk om na het lezen van dit gedicht te denken dat Ryzhy schrijft over een begrafenis van iemand uit zijn eigen leefomgeving. Dit gedicht zou daarmee een beschrijving zijn van de gebeurtenissen uit het leven van Ryzhy, waardoor dit volgens Sötemann een voorbeeld van mimesis.

Er valt een andere mogelijke betekenis van het gedicht te ontdekken als de lezer de woordkeuze bestudeerd. Een aantal woorden hebben een verwantschap met het communisme. Die woorden zijn te verdelen in drie aspecten die alle drie te koppelen zijn aan het communisme. In de analyse zal ik de drie aspecten een voor een behandelen. Het gaat om de aspecten: symbolisme, muziek en militarisme.

De woorden 'lintjes' en 'rood etui' verwijzen naar het symbolische aspect van het communisme, omdat tijdens nationale feestdagen straten van de Sovjet-Unie rood kleurden door de opgehangen vlaggen en linten. De kleur rood neemt in het communisme een speciale plaats in, omdat die staat voor gelijkheid en de kracht van de arbeider. De kleur rood van de vlag van de Sovjet-Unie vormde een symbolische verwijzing naar gelijkheid en de hamer en sikkel op de vlag symboliseerden de arbeid die de Russische arbeider moest verrichten voor zijn vaderland. Daarnaast verwijzen de woorden 'trompetten' en 'muziek' naar de muziek die werd gespeeld tijdens een belangrijke communistische of andere collectieve gebeurtenis zoals een feestdag, parade of in dit geval een begrafenis.

⁹⁰ Ryzhy, B. (2013). *Afscheid in Rusland*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren. p. 17, p. 33, p. 45 en p. 55

Er is naast deze woorden nog een aspect te ontdekken dat verwijst naar het communisme en dat is het militaire aspect dat de dichter heeft vorm gegeven met de woorden 'salueert', 'admiraal' 'legerspullen' en 'onderscheiding'. Tijdens de Sovjet-tijd werden er in de Sovjet-Unie regelmatig militaire parades uitgevoerd om het eigen volk en eventuele vijanden te tonen hoe krachtig de Sovjet-Unie als militaire macht was.

Door te kijken naar de symboliek van de woorden is er een nieuwe betekenislaag van het gedicht zichtbaar geworden. Het gedicht toont de lezer meer dan alleen een gebeurtenis uit het leven van Ryzhy. Het kan ook gezien worden als een uiting van zijn mening over het communisme. In dat geval schrijft Ryzhy hier niet over de begrafenis van een door hem gekende admiraal, maar verbeeldt hij hier de dood van het communisme. Ryzhy geeft in de laatste strofe aan dat de admiraal, die vanuit de nieuwe betekenislaag symbool staat voor het communisme, een mooie begrafenis verdiende. Ryzhy schrijft in zijn gedicht ook wat er met de mensen om de admiraal heen gebeurt als hij is overleden.

*'Maar toen hij gestorven was,
kwam er niemand om te spelen.
Stilte, wat is dat vervelend.
Stilte, God, dat geeft geen pas.'*

In deze vier zinnen zit de boodschap dat het na de dood van het communisme stil wordt en dat er niemand meer kwam om te spelen. Deze zinnen geven de boodschap mee dat na de val van het communisme de onbezorgdheid (het spelen) en het gevoel van collectiviteit (heibel is het tegenovergestelde van de stilte die er ontstaat na de dood van de admiraal) verdwijnt. Een historische terugblik op de val van het communisme en het boek van Alexijevitsj laten zien dat veel Russische burgers vinden dat het gevoel van collectiviteit en onbezorgdheid is verdwenen. Het is daarom mogelijk dat Ryzhy dezelfde boodschap wil overbrengen in dit gedicht, zodat het beschouwd moet worden als een belangrijke boodschap die de lezer vertelt hoe Ryzhy over de val van het communisme dacht.

In deze paragraaf is geschreven dat in de gedichten van Ryzhy 'een kleine jongen' terugkeert. Ik heb verschillende mogelijkheden aangedragen om de betekenis van de kleine jongen te duiden. Het is mogelijk dat Ryzhy door gebruik te maken van de beeldspraak van de kleine jongen in zijn gedichten verwees naar de Sovjet-Unie. Er zijn meer verwijzingen te vinden naar de Sovjet-Unie en het communisme. In enkele gedichten, die ook in deze paragraaf zijn besproken, komen communistische feesten of de communistische context (meisjes met rode linten in het haar, waaiend met vlaggen) terug. Het is niet mogelijk om te besluiten dat deze gedichten een letterlijke verwijzing naar het eigen leven van de dichter zijn, maar het is wel mogelijk om voor te stellen dat Ryzhy elementen uit zijn werkelijke leven heeft gebruikt om de lezer een boodschap te construeren vanuit een fictieve (poëtische) wereld. In deze paragraaf is het standpunt dat het werk van Ryzhy bevat naar voren

gekomen: hij sprak een verlangen uit naar de communistische tijdsperiode. Zijn gedichten vormen hiermee zonder twijfel een engagement.

Hoofdstuk 7: Conclusie

7.1 Conclusie

In dit onderzoek stond het engagement van Ryzhy centraal. Om tot de kern van het onderzoek te komen is eerst een historisch kader geschetst waarin de (toenmalige) politieke context van duiding is voorzien. Vervolgens is ingegaan op Ryzhy als persoon. Ryzhy was een jongeman die als kind twee gezichten had: aan de ene kant was hij een braaf schooljongetje dat goede cijfers haalde, maar aan de andere kant was hij in zijn jeugd de beste straatvechter van Jekaterinaburg. Als jongvolwassene waren de twee kanten van Ryzhy nog steeds aanwezig. Aan de ene kant is hij de liefdevolle vader en echtgenoot, maar daarnaast is hij ook de gekwelde dichter die vaak rookte, dronk en er andere vrouwen op nahield. Hierna volgde een beschrijving van de cultureel, poëtische context waarin Ryzhy opgroeide. Brodsky, Poesjkin, Mandelstam en Blok waren zijn grote poëtische voorbeelden. In de paragraaf kwam naar voren dat Ryzhy een speciale liefde voor minor poets, ook wel beschreven als gedichten met een melancholisch karakter, leek te hebben.

Vervolgens volgde een hoofdstuk waarin de kritiek op de huidige Russische samenleving werd omschreven. Ik introduceerde een nieuwe term voor het verlangen dat de Russische burgers hebben naar de communistische wereld en noemde de term Heimwee naar de Sovjet. Tijdens het analyseren van het werk *Wolken boven E* (2008) en *Afscheid in Rusland* (2013) is er gekeken of het werk van Ryzhy elementen bevatte van de Heimwee naar de Sovjet. Voor de poëtische analyse gebruikte ik het poëticamodel van Sötemann om het engagement van de gedichten van Ryzhy te bepalen. De passende hoofdvraag van dit onderzoek was:

Welke culturele, maatschappelijke en/of historische ideologie(ën) zijn te ontdekken in het poëtisch werk van Ryzhy?

Na het bestuderen van alle gedichten van Ryzhy uit *Wolken boven E* (2008) en *Afscheid in Rusland* (2013) is het analyseren van het poëtisch werk uit de gedichtenbundel als volgt aangepakt: als eerste zijn alle woorden of zinnen die symboliek zouden kunnen bevatten beschreven (zie hiervoor de bijlage). Daarna zijn deze woorden op basis van thema's onderverdeeld. Opvallend was dat de woorden die iets te maken hadden met muziek vaak terugkeerden in de poëzie van Ryzhy. Door gebruik te maken van de poëtische analyse van Sötemann heb ik gepoogd om de interpretaties van mijn kwalitatief onderzoek zo duidelijk mogelijk te verantwoorden. Daarnaast heb ik tijdens het bespreken van de symboliek in de poëzie van Ryzhy meerdere mogelijkheden gegeven voor de betekenis van zijn werk.

Volgens het poëticamodel van Sötemann is poëzie in te delen in vier soorten poëtica. De nadruk van de poëzie kan liggen op de wereld (mimesis), het publiek (engagement), de auteur (autobiografische poëzie) of het werk zelf (autonomische poëzie). In de analyse is beschreven dat het publiek voornamelijk centraal staat in het werk van Ryzhy, omdat zijn werk twee boodschappen bevat. Op de eerste plaats

is er in hoofdstuk 6 naar voren gekomen dat Ryzhy de samenleving waarin hij leefde afkeurde. Daarnaast is er in hoofdstuk 6 aangetoond dat Ryzhy schrijft over een verlangen naar de tijd van het communisme. Zijn gedichten vormen hiermee zonder twijfel een engagement: Ryzhy uitte zijn onvrede over en kritiek op de wereld en verwees daarnaast naar zijn ideale wereld. Uit de poëtische analyse kwam naar voren dat de ideale wereld van Ryzhy elementen van de communistische samenleving bevat, zoals de saamhorigheid en warmte die het communisme volgens hem uitdroeg. Hij omschrijft de communistische samenleving in de woorden 'sering' 'lentedag' of 'de kleine jongen'. Uit de analyse bleek ook dat het niet mogelijk is om te besluiten of de communistische gebeurtenissen een letterlijke verwijzing naar het eigen leven van de dichter zijn, of dat Ryzhy ze zelf heeft verzonnen. In ieder geval gebruikte hij omschrijvingen van bijvoorbeeld 'het oude pretpark', 'de oude film' of 'een oud muziekje' om zijn verlangen naar deze ideale wereld te uiten. Aan deze omschrijvingen koppelde Ryzhy woorden als 'sering', 'een mooie lentedag' of 'iets waar je steeds aan terugdenkt'. Deze associaties geven de lezer een positieve kijk op de ideale wereld van deze dichter. Doordat Ryzhy gebeurtenissen als het bezoek aan het oude pretpark verwerkte in zijn gedichten, is het mogelijk om voor te stellen dat hij elementen uit zijn werkelijke leven heeft gebruikt om de lezer een boodschap over te brengen vanuit een fictieve (poëtische) wereld. Hij gebruikte zijn gebeurtenissen dan om een poëtisch beeld te construeren, om zo de boodschap over te brengen dat hij kritiek had op de Russische samenleving en verlangde naar een andere, ideale wereld.

Het engagement van Ryzhy kan het best omschreven worden als een naar het verleden gerichte utopie. Ryzhy schreef in zijn gedichtenbundels *Wolken boven E* (2008) en *Afscheid in Rusland* (2013) over zijn verlangen naar de communistische wereld, maar omdat deze ideale wereld voortkomt uit het verleden, is het voor hem niet mogelijk om ooit in deze ideale wereld terecht te komen. Achleitner introduceerde in 1993 de term 'rückwärtsgewandte Utopie', die hij omschreef als een volmaakte wereld die onbereikbaar was, omdat deze wereld teruggrijpt op een periode uit het verleden. De term sluit perfect aan op mijn visie op het werk van Ryzhy, omdat hij in zijn poëzie een volmaakte wereld creëert die teruggrijpt op de communistische periode van de Sovjet-Unie. Ryzhy groeide als jongvolwassene op in de Perestrojka-tijd en zag veel criminaliteit om zich heen. Dit leidde ertoe dat hij op een positieve manier terugkeek naar zijn kindertijd, waarin hij opgroeide met het communisme. Zijn bezoek aan het kapitalistische Nederland in 2000 zorgde ervoor dat hij negatief ging denken over het kapitalisme. Nederland maakte een slechte indruk op de dichter, omdat hij vond dat hij niet hartelijk ontvangen werd in het land en niet werd begrepen. Ryzhy schreef gedichten om zijn boodschap over het communisme en de huidige samenleving over te brengen aan zijn lezers. Zijn werk vormt daarmee een engagement en daarmee kan het werk van Ryzhy gezien worden als een poëtische waarschuwing uit het verleden. Ryzhy wilde de lezer waarschuwen voor de ontwikkelingen die Rusland doormaakte en verlangde zelf naar het communisme. Doordat hij zichzelf in een onmogelijke situatie plaatste (namelijk door te verlangen naar iets wat in het verleden ligt) zag Ryzhy geen uitweg

meer. Zijn verlangen leidde hem naar een doodlopende weg. Het lijkt alsof zijn poëzie en zijn verlangen aan het einde van zijn leven grip hebben gekregen op zijn totale werkelijkheid. Ryzhy had een vooruitziende blik: hij voorzag een Rusland waarin hij niet kon leven en verlangde naar een wereld die nooit meer terug zou keren in de toekomst. Het is een plausibele verklaring voor zijn zelfdoding in 2001.

7.2 Discussie

De conclusies die in de vorige paragraaf zijn gemaakt, zijn op basis van interpretaties gedaan. Door de poëtische analyse van Sötemann te gebruiken heb ik inzichtelijk proberen te maken hoe ik het werk van Ryzhy geanalyseerd heb. Toch is er bij alle gedichten die ik in het vorige hoofdstuk heb geanalyseerd sprake van een eigen interpretatie.

Door het poëticamodel van Sötemann toe te passen op de gedichten van Ryzhy wilde ik het engagement bepalen. De vier soorten poëtica waar Sötemann over spreekt hebben elk eigen kenmerken. De vier soorten poëtica zijn: mimesis, engagement, autobiografische poëzie en autonomsche poëzie. Het is tijdens het analyseren gebleken dat het lastig is om deze vier soorten poëtica los van elkaar te zien. In de praktijk blijkt dat het namelijk mogelijk is dat de vier soorten poëtica deels met elkaar verweven zijn. In de conclusie benoemde ik al dat het werk van Ryzhy grotendeels gezien moet worden als engagement, maar dat het niet uit te sluiten is dat Ryzhy persoonlijke gebeurtenissen verwerkte in zijn gedichten. Dat betekent dat zijn werk ook deels gezien kan worden als mimesis. Een theoretisch model is geschikt om poëzie in te kunnen delen, maar in mijn onderzoek moeten de gedichten ook los bekeken worden, zodat de individuele gedichten hun betekenis niet verliezen door op te gaan in het gehele poëtische oeuvre van Ryzhy.

Tijdens het onderzoek ben ik tegen een aantal barrières aangelopen. Doordat er in Nederland weinig bekend is over Ryzhy was het lastig om een compleet beeld van de dichter te vormen en vervolgens weer te geven. Ryzhy heeft in zijn jaren als dichter nauwelijks interviews gegeven (hij was verlegen en vond journalisten maar niks). Dit maakt het onderzoek voor een cultuurwetenschapper lastig, omdat je goed moet zoeken om het verhaal over de dichter met verschillende bronnen te kunnen bevestigen. De belangrijkste bron voor het leven van Ryzhy was in eerste instantie zijn eigen dagboek. Dankzij de documentaire van Van der Horst lukte het mij om bepaalde verhalen die Ryzhy opschreef naast de verhalen die zijn vrienden of familie vertelden naast elkaar te leggen om te bepalen wat nu feitelijk juist was.

Daarnaast was het niet mogelijk om naar Rusland te reizen om meer onderzoek te doen naar het leven en de poëzie van Ryzhy. Vanwege de taalbarrière heb ik mij moeten concentreren op het materiaal dat in Nederland bekend is over Ryzhy. Mijn onderzoek is daarom als een betrouwbaar en volledig onderzoek te beschouwen als het gaat om het Nederlands perspectief op het werk van Ryzhy.

7.3 Suggestie voor vervolgonderzoek

In dit onderzoek stond de zoektocht naar de betekenis van het werk van Ryzhy centraal. Al snel merkte ik tijdens het verzamelen van materiaal over de dichter dat de taalbarrière een groot obstakel bleek. Er is in Nederland weinig bekend over Ryzhy, ondanks zijn bezoek aan Nederland en zijn twee gedichtenbundels die in Nederland worden uitgegeven. Dit was dan ook direct een enorme uitdaging om een onderzoek op te zetten dat gericht was op het werk van deze dichter, omdat het daarmee een belangrijke stap zou kunnen zetten in het plaatsen van deze Russische dichter in de Nederlandse maatschappij. Voor verder onderzoek is het interessant om ook het beeld dat er in Rusland van Ryzhy is te bestuderen en te betrekken. Hiervoor is het noodzakelijk dat de onderzoeker de Russische taal beheerst en het land kan bezoeken. Voor verder onderzoek zou een onderzoek (in samenwerking) naar het engagement van Ryzhy beschreven kunnen worden vanuit Russisch perspectief.

Verder kan een vervolgonderzoek het onderzoeksgebied uitbreiden door ook andere gedichten uit een andere gedichtenbundel te analyseren, om te kijken of dat poëtisch werk dat Ryzhy voor 1990 schreef ook hetzelfde engagement bevat. Het is daarnaast mogelijk dat Ryzhy nog meer gedichten heeft geschreven die niet in Nederland zijn uitgebracht. De onderzoeker zal zich in de toekomst dan moeten verdiepen in de Russische poëzie om te ontdekken of Ryzhy meer heeft geschreven dan er tot nu toe in Nederland bekend is.

Literatuur

Achleitner, F. (1994). *Die rückwärtsgewandte Utopie*. Motor des Fortschritts in der Wiener Architektur. Wien: Picus.

Alexijevitsj, A. (2014). *Einde van de Rode Mens*. Leven op de puinhopen van de Sovjet-Unie. Antwerpen: De Bezige Bij.

Alexijevitsj, S. (2016). *Remarks from an accomplice*. Londen: Times Literary Supplement. Verkregen op 23-05-2016, van: <http://www.the-tls.co.uk/articles/public/from-second-hand-time-by-svetlana-alexievich-1/>

Appadurai, A. (1986). *The Social Life of Things*. Introduction: Commodities and the Politics of Value. Cambridge: Cambridge University Press.

Boland, H. (2000). *Poetry International 2000: Boris Ryzji*. Rotterdam: Stichting Passionate, (7). Verkregen op 06-12-2014, van: http://www.dbnl.org/tekst/origineel.php?ec=_pas002200001&v=01&s=0183

Bonstein, J. (2009). *Heimweh nach der Diktatur*. Der Spiegel, (27). Verkregen op 24-01-2016, van: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-65872415.html>

Boomsma, G. (1996). *Joseph Brodsky*. Groene Amsterdammer, (5). Verkregen op 01-03-2016, van: <https://www.groene.nl/artikel/joseph-brodsky>

Bos, M. (2007). *De Grote Terreur (1936-1938)*. Historisch Nieuwsblad, (3). Verkregen op 12-12-2015, van: <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6895/de-grote-terreur-1936-1938.html>

Bos, M. (2008). *De inval van de Sovjet-Unie in Afghanistan*. Historisch Nieuwsblad, (1). Verkregen op 27-01-2016, van: <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/7007/de-inval-van-de-sovjet-unie-in-afghanistan.html>

Bork, G.J., van, Delabastita, D., Gorp, H. van, Verkruijsse, P.J., Vis, G.J. (2012). *Materialistische literatuurtheorie*. Verkregen op 21-11-2014: http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_02163.php

Brandt Corstius, J. (2015). Documentaire *Grensland*. In september 2015 uitgezonden op NPO1.

Brodsky, J. (2000). *De herfstkreet van de havik*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Brooker, P. (2000). *Non-Democratic Regimes; Theory, Government & Politics*. New York: St. Martin's Press.

Crols, F. (2015). *Het Einde van de Rode Mens*. Het Pallieterke, (4). Verkregen op 29-01-2016, van: <http://pallieterke.net/2015/01/het-einde-van-de-rode-mens/>

Deel, van, T. (1996). *Joseph Brodsky 1940-1996*. Trouw. Verkregen op 02-03-2016, van: <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/2685974/1996/01/30/Joseph-Brodsky-1940---1996.dhtml>

Dertealen, J. (2011). *Voor het vallen van de traan*. Melancholie. Het werk van Joseph Brodsky. Antwerpen: Universiteit Antwerpen. Verkregen op 06-03-2016, van: <http://www.scriptiebank.be/scriptie/voor-het-vallen-van-de-traan-melancholie-het-werk-van-joseph-brodsky>

Freedom House. (2015). *Freedom World 2015*. Verkregen op 18-01-2016, van: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2015#.VpysUxEvJYk>

Freedom House. (2015). *Freedom in the World*. Verkregen op 18-01-2016, van: <https://freedomhouse.org/reports>

Fukuyama, F. (1999). *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*. Amsterdam: Contact.

Gorbatsjov, M. (1987). *Perestrojka*. Een nieuwe visie voor mijn land en de wereld. Houten: Het spectrum.

Grondwet van Wit-Rusland. Hoofdstuk 5. Artikel 106. Verkregen op 22-01-2016, van: <http://web.archive.org/web/20090606143757/http://www.law.by/work/EnglPortal.nsf/6e1a652fbefce34ac2256d910056d559/d93bc51590cf7f49c2256dc0004601db?OpenDocument>

Herpen, van, M. (2014). *Putin's Wars*. The rise of Russia's New Imperialism. Lanham: Lanham Rowman & Littlefield Publishers.

Horst, A. van der., (2008). *Documentaire Boris Ryzhy*. Verkregen op 23-11-2014, van: <http://programma.vpro.nl/hollanddoc/kijk-luister/documentaire/b/boris-ryzhy.html>

Lange, van, M. (2013). *Kim Il-Sung*. De grondlegger van communistisch Noord-Korea. Verkregen op 22-01-2016, van: <http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/kim-il-sung-grondlegger-van-communistisch-noord-korea/>

Meijer, M. (1989). *De kleine lettertjes van poëzie*. Maastricht: Maastricht University. Verkregen op 09-04-2016, van: <http://digitalarchive.maastrichtuniversity.nl/fedora/get/guid:cb30fdd1-7446-44c2-8e6a->

Monna, J. (2008). *Tussen Bandieten en Poëten*. Groene Amsterdammer, (48). Verkregen op 01-03-2016, van: <https://www.groene.nl/artikel/tussen-dichters-en-bandieten>

Myers, S.L. (2016). *De Nieuwe Tsaar*. De opkomst en heerschappij van Vladimir Poetin. Amsterdam: Prometheus.

Nu.nl (2016). *IAAF overweegt Schorsing Russische Atletiekbond*. Verkregen op 29-01-2016, van: <http://www.nu.nl/sport-overig/4161418/iaaf-overweegt-schorsing-russische-atletiekbond-dopingrapport.html>

Poesjkin, A. (2014). *Jevgeni Onegin*. Amsterdam: Van Oorschot.

Ryzhy. B. (2008). *Wolken boven E & Rotterdams dagboek*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren.

Ryzhy. B. (2013). *Afscheid in Rusland*. Amsterdam: Hoogland & Van Klaveren.

Schutte, X. (1999). *Oneindig gezwam*. Groene Amsterdammer, (24). Verkregen op 07-01-2016, van: <https://www.groene.nl/artikel/oneindig-gezwam>

Shlapentokh, V. (2000). *A normal system? False and true explanations for the collapse of the UssR*. Londen: Times Literary Supplement.

Scheijen, S. (2010). *Alles onecht*. Groene Amsterdammer, (12). Verkregen op 07-03-2016, van: <https://www.groene.nl/artikel/alles-onecht>

Smeets, H. (2016). *De wraak van Poetin. Rusland contra Europa*. Amsterdam: Prometheus.

Sötemann, A.L. (1989). *Over poëtica en poëzie*, Groningen: Wolters-Noordhoff.

Thomassen, J.J.A. (1992). *Democratie en democratisering*. Verkregen op 01-07-2016 van: http://doc.utwente.nl/3561/1/K3561____.PDF

Titus, J. (2015). *Poetry Reader for Russian Learners*. New Haven: Yale University Press.

Tocqueville, A. (1998). *Democracy in America*. London: Penguin.

Walter, B. (1971). *De auteur als producent*. Met bijdragen van Helmut Lethen, Konrad Boehmer, Jacq. F. Vogelaar, John Heartfield. Nijmegen: SUN.
Wulf, C. (2014). *Memesis*. Handbuch Pädagogisch Antropologie. Berlin: Springer.

Van Dale, Het Woordenboek der Nederlandse Taal (2016). *Definitie engagement*. Verkregen op 12-12-2015, van:
<http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=engagement&lang=nn#.VJ8E4sAFA>

Van Dale, Het woordenboek der Nederlandse Taal (2016). *Betekenis tijdgeest*. Verkregen op 07-03-2016, van:
<http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=tijdgeest&lang=nn#.Vt2YAllvJYk>

Zeitchik, S. (2003). *German Ostalgic: Fondly recalling the bad old days*. New York Times, (7). Verkregen op 24-01-2016, van:
http://www.nytimes.com/2003/10/07/opinion/07iht-edzeitchik_ed3_.html

Bijlage

Bijlage 1: Terugkerende woorden in de poëzie van Ryzhy, onderverdeeld in thema's.

Thema	Terugkerende woorden uit <i>Wolken boven E (2008)</i>	Terugkerende woorden uit <i>Afscheid in Rusland (2013)</i>
Zee/water	Bevaart de rivier (p. 33), water (2 maal, p. 33), de zee (6 maal, p. 37), plas (p. 45), geregend (p. 47), tranen (p. 47), scheepje (p. 51), boei (p. 51), tranen (p. 59), regen (p. 63).	Water (p. 9), rivier (p. 9), blauwe zee (p. 21), zee (p. 25), wateren (p. 31), zompige moerassen (p. 31), fontein (p. 37), tranen (p. 37), tranen (p. 49), transparante water (p. 53), licht bootje (p. 53), huilen (p. 53), waterkant (p. 57), tranen (p. 59), huilen (p. 59), een traan (p. 63).
Dood	Mij tot de dood gedoemd (p. 29), het kerkhof (p. 29), de gestorven herfst (p. 43), de hemel (p. 47), oneindigheid (p. 47), dood (3 maal, p. 49), hemel (p. 49), De dood (p. 51), rouwboeketten (p. 51), engel (p. 51), vaarwel (p. 51), weg voor altijd (p. 57), begrafenis (p. 59), hemelgewelf (p. 59), verdwijnen (p. 59), de eeuwige droefheid (p. 59), eenzame slaap (p. 59).	Testament (p. 7), sterf (p. 7), kruis (twee maal, p. 7), mijn graf (p. 7), kruisen (p. 7), kruisje (p. 7), met geur van bloed (p. 7), gingen we eens en voor altijd uiteen (p. 9), liefde is dood (p. 9), God (p. 11), Vergaan van liefde en van spijt (p. 11), vaarwel (p. 13), witte engel (p. 13), de hemel (p. 13), vaarwel (p. 15), vermoord (p. 17), moordenaar (p. 17), afscheid (p. 19), mijn graf (p. 19), dood (p. 21), afscheid (p. 31), voorgoed (p. 31), ik heb gedood (p. 33), het graf van haar Boris (p. 47), gestorven (p. 53), uitvaartmeiden (p. 53), begraven (p. 53).
Koud	Sneeuw (2 maal, p. 43), sneeuw (p. 51), sneeuwen (p. 57).	Sneeuw (p. 11), sneeuw wit (p. 11), koude handje (p. 11), ijs (p. 15), ijsklont (p. 19), vroor (p. 31), ijzig (p. 31), sneeuw (twee maal, p. 41), kille Londen (p. 43), giftig blauwe sneeuw (p. 43), kille (p. 45), winter (p. 47), droeve (p. 47), sneeuwen (p. 49), sneeuw (p. 49).
Warm/liefde	Liefde (twee maal, p. 29), thee (p. 43), spreid (p. 51), vuur (p. 51), liefde (p. 57), lachte (p. 59), licht en vrede (p. 61), verliefd (p. 61), je geliefde kind (p. 63).	Omhelsd (p. 9), kusjes (p. 11), vuur (p. 25), vuur (p. 39), beminde (p. 39), beminden (p. 39), fleurigheid (p. 41), zoenden (p. 45), omhelsden (p. 45), beminde (p. 53), liefde (p. 53), teder (p. 59), liefhebbend kind (p. 63), liefde (p. 65), ik had lief (p. 67).

Thema	Terugkerende woorden uit <i>Wolken boven E (2008)</i>	Terugkerende woorden uit <i>Afscheid in Rusland (2013)</i>
Drank/sigaretten	Dronken (p. 27), leeggedronken hemel (p. 27), ik met een gematigde slok op (p. 29), wijn geschonken (p. 29), rokerige kroeg (p. 31), de heren drinken voor zich heen (p. 31), roken (p. 33), een slok (p. 33), dronkenschap (p. 35), gedronken (p. 37), borrel (p. 39), dronken (p. 53), glaasje wijn (p. 55), sigaretten (p. 55), een dronkenlap (p. 59), sigaretje (p. 59), rookte p. 63).	Rookte (p. 9), peuken (p. 19), tabak (p. 19), wijn te drinken (p. 19), sigaret (p. 31), drink (p. 33), straalbezopen (p. 37), vijfde fles was leeggedronken (p. 37), smoken (p. 43), deftig roken (p. 43), wodka schonken ze (p. 45), rokend (p. 45), dronken (p. 53), melodieën (p. 55), kater (p. 57), vrijheidsdronken (p. 57), rokend (p. 57), dronken (p. 61), drankbacchanaal (p. 63), roken (p. 63), dronken (p. 65).
Herfst	Herfst (p. 35), afgewaaid septemberblad (p. 45), de gestorven herfst (p. 45), donker (p. 57).	Geregend (p. 31), najaarsster (drie maal, p. 35), herfst (p. 37).
Zomer	Zomer (p. 33), Bloemen (p. 43), in bloei (p. 51), zomer (p. 57), zomer (p. 61), bloemen (p. 61).	Zomerdag (p. 23), velden van goud (p. 27), bloemen (p. 27), heet (p. 31), bloemen (p. 31), bloemen (p. 45), exotische (p. 53).
Muziek	Zong (p. 27), saxofoon (p. 27), muziek (p. 27), ritmisch (p. 31), lied (p. 35), een oud muziekje (p. 47), zingt (p. 47), muzikanten (p. 59), muziekbegeleiding (p. 59), muzikanten spelen een lied (p. 61).	Muziek (p. 35), zingen (p. 35), zangen (p. 49), trompetten (twee maal, p. 55), musici (p. 53), muziek (p. 55), muziekman (p. 55), zingt (p. 65), een oud bekend liedje (p. 65),
Beweging	Slingerend wiel (p. 29), liep ik weer op weg (p. 29), gerend (p. 37), ik loop (p. 51), vervoert (p. 51), hangen te drogen (p. 51), rook uitblazen (p. 51), aangevlogen wolken (p. 51), glijden (p. 53), bouwen (p. 57), tot terugkeer bewegen (p. 57), verdwijnen (p. 59), vloeï samen (p. 59), overvlogen (p. 61), wapperend licht (p. 63).	Stroomde (p. 9), stroomt (p. 11), tobben (p. 21), brandt (p. 21), de struiken in rende (p. 27), klim (p. 37), ratelen (p. 37), puffen (p. 37), kom ik aangereden (p. 47), blazend (p. 47), vliegen (p. 65).